

DEMOGRÁFIA

2002. XLV. ÉVF. 2–3.

DEMOGRÁFIA

45. ÉVF. 2-3. SZÁM

BUDAPEST
2002

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ, HABLICSEK LÁSZLÓ,
HOÓZ ISTVÁN, JÓZAN PÉTER, KAMARÁS FERENC, KLINGER ANDRÁS
KOVACSICS JÓZSEF, MILTÉNYI KÁROLY, PONGRÁCZ TIBORNÉ
SCHULER DEZSŐ, VUKOVICH GYÖRGY

SZERKESZTŐSÉG:

KLINGER ANDRÁS főszerkesztő
KAMARÁS FERENC felelős szerkesztő
HABLICSEK LÁSZLÓ szerkesztő

BOARD OF EDITORS:

ANDRÁS KLINGER managing editor
FERENC KAMARÁS responsible editor
LÁSZLÓ HABLICSEK editor

TECHNIKAI SZERKESZTŐK:

KARDULESZ FERENCNÉ, VÁRNAINÉ ANEK ÁGNES

FELELŐS KIADÓ:

SPÉDER ZSOLT igazgató

ISSN 0011-8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Central Statistical Office
Demographic Research Institute

Editor-in-Chief: *Dr. András Klinger*

Editorial Office: H-1149 Budapest, Angol u. 77.

Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P.O.B. 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals

Subscription for a year: US \$ 40,00

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

<i>Klinger András</i> : A munkapiac válasza a népesség öregedésére és más társadalmi-gazdasági változásokra	191
<i>Tóth Pál Péter</i> : Magyarok és külföldiek	224
<i>Nánási Irén</i> : A környezeti tényezők vándormozgalmat befolyásoló szerepe	250

KÖZLEMÉNYEK

<i>H. Richter Mária</i> : A népesség becslése évközi időpontokra. A kanadai népesség-továbbszámítási modell adaptációja	273
<i>Vavró István</i> : Kábítószerrel történő visszaélés miatt elítéltek (1991–2000)	304
<i>Veres Valér</i> : A romániai magyarok demográfiai viszonyai a 2002. évi népszámlálás előzetes adatai tükrében	319

FIGYELŐ

<i>Blazovich László</i> : Városok az Alföldön a 14–16. században (<i>Antal Tamás</i>)	338
---	-----

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

<i>Schulz, R.</i> : Die demographische Lage im Jahr 2000. – Weltbevölkerungsstrukturen, Entwicklungen und deren Determinanten. (A demográfiai helyzet 2000-ben. – A világ népessége, struktúrák, fejlődés és ezek meghatározói.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2001/2. 145–171. p. (Sz. G. S.)	342
<i>Schimary, P.</i> : Die Demographische auf neuen Wegen? – Ein Besprechungssatz zu: U. Mueller, B. Nauck, A. Diekmann: Handbuch der Demographie. (Új utak a demográfia? – Mueller, U. – Nauck, B. – Diekmann, A.: A demográfia kézikönyve 1–2. köt. Berlin: Springer, 2000. c. könyvének ismertetése.) Demographische Informationen 2001. Wien: Institut für Demographie der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2001. 108–117. p. (Sz. G. S.)	343
<i>Finkle, J.L. – McIntosh, C.A.</i> : United Nations population conferences: Shaping the policy agenda for the twenty-first century. (Az ENSZ népesedési konferenciái: a 21. század politikai teendőinek kialakítása.) Studies in Family Planning, 2002/1. 11–23. p. (Sz. K.)	344
<i>Harbison, S.F. – Robinson, W.C.</i> : Policy implication of the next world demographic transition. (A világ legközelebbi demográfiai átmenetének politikai kihatásai.) Studies in Family Planning, 2002/1. 37–48. p. (Sz. K.)	344

- Goldstein, J.R.*: Population momentum for gradual demographic transitions: an alternative approach. (A fokozatos demográfiai átmenet népességet érintő tényezői: egy alternatív megközelítés.) *Demography*, 2002/1. 65–73. p. (M. Á.) 345
- Bretz, M.*: Zur Treffsicherheit von Bevölkerungsberechnungen. (A népesség-előrejelzések pontosságáról.) *Wirtschaft und Statistik*, 2001/11. 906–921. p. (Sz. G. S.) 346
- Clarke, A.L. – Low, B.S.*: Testing evolutionary hypotheses with demographic data. (Fejlődési hipotézisek ellenőrzése demográfiai adatokkal.) *Population and Development Review*, 2001/4. 633–660. p. (M. Á.) 347
- Gisser, R. – Wild, H.*: Natürliche Bevölkerungsbewegung im Jahr 2001. Vorläufige Ergebnisse. (Természetes népmozgalom 2001-ben. Előzetes eredmények.) *Statistische Nachrichten*, 2002/4. 258–264. p. (Sz. G. S.) 348
- Ladstätter, J.*: Volkszählung 2001: Ausländer in Österreich. Vorläufige Ergebnisse. (Külföldiek Ausztriában: A 2001. évi népszámlálás előzetes eredményei.) *Statistische Nachrichten*, 2002/1. 8–13. p. (Sz. G. S.) 348
- Tammilehto-Luode, M.*: Disclosure contour for demographic statistics. – Redefined guidelines and development of methods at statistics Finland. (Adatvédelem a népességi statisztikában. A célok újrafogalmazása és a kialakított módszerek a Finn Statisztikai Hivatalban.) *Statistical Journal of the United Nations ECE*, 2001/4. 329–336. p. (M. Á.) 349
- Caldwell, J.C. – Philips, J.F. – Khuda, B.*: The future of family planning programs. (A családtervezési programok jövője.) *Studies in Family Planning*, 2002/1. 1–10. p. (M. Á.) 350
- Thornton, A. – Young DeMarco, L.*: Four decades of trends in attitudes toward family issues in the United States: the 1960s through the 1990s. (A családi kérdések megítélésnek négy évtizede az Egyesült Államokban az 1960-as évektől az 1990-es évekig.) *Journal of Marriage and Family*, 2001/4. 1009–1037. p. (Sz. K.) 351
- Sweeney, M.M.*: Two decades of family change: the shifting economic foundations of marriage. (A házasság változásának két évtizede: eltolódás a házasság gazdasági alapjaiban.) *American Sociological Review*, 2002/1. 133–147. p. (Sz. K.) 352
- Goldscheider, F.K. – Hogan, D. – Bures, R.*: A century (plus) of parenthood changes in living with children 1880–1990. (A szülő státusz évszázados változása a gyermekekkel való együttélésben, 1880–1990.) *History of the Family*, 2001/4. 477–494. p. (Ó. P.) 353
- Buber, I. – Kytir, J.*: Erfahrungen mit Elternschaft und Kinderwunsch. – Ergebnisse für 20- bis 40-jährige Mütter und Väter in Oberösterreich. (Tapasztalatok az anyaság és az apaság, valamint a gyermekvállalási kedv köréből. – A 20 és 40 év közötti szülők vizsgálatának eredményei Felső-Ausztriában.) *Demographische Information* 2001. Wien: Institut für Demographie der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2001. 20–38. p. (Sz. G. S.) 356
- Henkens, K. – Grift, Y. – Siegrems, J.*: Changes in female labour supply in the Netherlands 1989–1998. – The case of married and cohabiting women. (Változások a nők munkaerő-kínálatban Hollandiában 1989–1998 között. – Házasságban, illetve élettársi kapcsolatban élő nők esete.) *European Journal of Population*, 2002/1. 39–57. p. (Sz. K.) 357

<i>Faron, O.</i> : Father-child relations in France: changes in parental authority in the nineteenth and twentieth centuries. (Apa-gyermek kapcsolat Franciaországban: az atyai hatalom változásai a 19. és a 20. században.) <i>History of the Family</i> , 2001/3. 365–375. p. (Ő. P.)	358
<i>Schimary, P.</i> : Altern aus bevölkerungssoziologischer Perspektive. – Anmerkungen zur Verschränkung von Demographie und Soziologie. (Az öregedés népeségsszociológiai nézőpontból. – Gondolatok a demográfia és a szociológia összefonódásáról.) <i>Demographische Informationen</i> 2001. Wien: Institut für Demographie der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2001. 59–68. p. (Sz. G. S.)	359
<i>De Vos, S. – Sandefur, G.</i> : Elderly living Arrangements in Bulgariy, the Czech Republic, Estonia, Finland, and Romania. (Az időskorúak életkörülményei Bulgáriában, a Cseh Köztársaságban, Észtországban, Finnországban és Romániában.) <i>European Journal of Population</i> , 2002/1. 21–38. p. (M. Á.)	360
<i>Portrait, F. – Linderboon, M. – Deegs, D.</i> : Life expectancies in specific health status: results from a joining model of health status and mortality of older persons. (A különböző egészségi állapotokban várható élettartamok: eredmények az öregkorúak egészségi állapotának és halandóságának modelljéből.) <i>Demography</i> , 2001/4. 525–536. p. (Sz. K.)	361

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demografie	362
Demography	363
European Journal of Population	364
Genus	364
Journal of Marriage and Family	365
Population	367
Population and Development Review	367
Population Studies	368
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	368

*Utánnnyomás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

CONTENTS

STUDIES

<i>András Klinger</i> : Labour market responses to population ageing and other socio-demographic change	191
<i>Pál Péter Tóth</i> : Hungarians and foreigners	224
<i>Irén Nánási</i> : The role of environmental factors influencing migration	250

ARTICLES

<i>Mária H. Richter</i> : Population projection for reference dates. An adaptation of Canadian population estimation model	273
<i>István Vavró</i> : Number of persons condemned of drug misuse (1991–2000)	304
<i>Valér Veres</i> : Demographic situation of ethnic Hungarians in Romania as mirrored in the preliminary data of the population census in 2002	319

CHRONICLE

<i>László Blazovich</i> : Towns on the Great Plane in the 14 th – 16 th centuries (<i>Tamás Antal</i>)	338
--	-----

REVIEW

ARTICLES

<i>Schulz, R.</i> : Die demographische Lage im Jahr 2000. – Weltbevölkerungsstrukturen, Entwicklungen und deren Determinanten. (The demographic situation in the year 2000. – Structures of world population, development and its determinants.) <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 2001/2. 145–171. p. (<i>S. G. Sz.</i>)	342
<i>Schimary, P.</i> : Die Demographische auf neuen Wegen? – Ein Besprechungssatz zu: U. Mueller, B. Nauck, A. Diekmann: <i>Handbuch der Demographie</i> . (Demography on new ways? – A debate on: U. Mueller, B. Nauck, A. Diekmann: <i>Handbuch der Demographie</i> . Vols 1–2., Berlin: Springer, 2000.) Demographische Informationen 2001. Wien: Institut für Demographie der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2001. 108–117. p. (<i>S. G. Sz.</i>)	343

- Finkle, J.L. – McIntosh, C.A.*: United Nations population conferences: Shaping the policy agenda for the twenty-first century. *Studies in Family Planning*, 2002/1. 11–23. p. (K. Sz.) 344
- Harbison, S.F. – Robinson, W.C.*: Policy implication of the next world demographic transition. *Studies in Family Planning*, 2002/1. 37–48. p. (K. Sz.) 344
- Goldstein, J.R.*: Population momentum for gradual demographic transitions: an alternative approach. *Demography*, 2002/1. 65–73. p. (Á. M.) 345
- Bretz, M.*: Zur Treffsicherheit von Bevölkerungsberechnungen. (Accuracy of population forecasts.) *Wirtschaft und Statistik*, 2001/11. 906–921. p. (S. G. Sz.) 346
- Clarke, A.L. – Low, B.S.*: Testing evolutionary hypotheses with demographic data. *Population and Development Review*, 2001/4. 633–660. p. (Á. M.) 347
- Gisser, R. – Wild, H.*: Natürliche Bevölkerungsbewegung im Jahr 2001. Vorläufige Ergebnisse. (Natural population movement in 2001. Preliminary data.) *Statistische Nachrichten*, 2002/4. 258–264. p. (S. G. Sz.) 348
- Ladstätter, J.*: Volkszählung 2001: Ausländer in Österreich. Vorläufige Ergebnisse. (Population Census 2001: Foreigners in Austria.) *Statistische Nachrichten*, 2002/1. 8–13. p. (S. G. Sz.) 348
- Tammilehto-Luode, M.*: Disclosure contour for demographic statistics. – Redefined guidelines and development of methods at statistics Finland. *Statistical Journal of the United Nations ECE*, 2001/4. 329–336. p. (Á. M.) 349
- Caldwell, J.C. – Philips, J.F. – Khuda, B.*: The future of family planning programs. *Studies in Family Planning*, 2002/1. 1–10. p. (Á. M.) 350
- Thornton, A. – Young DeMarco, L.*: Four decades of trends in attitudes toward family issues in the United States: the 1960s through the 1990s. *Journal of Marriage and Family*, 2001/4. 1009–1037. p. (K. Sz.) 351
- Sweeney, M.M.*: Two decades of family change: the shifting economic foundations of marriage. *American Sociological Review*, 2002/1. 133–147. p. (K. Sz.) 352
- Goldscheider, F.K. – Hogan, D. – Bures, R.*: A century (plus) of parenthood changes in living with children 1880–1990. *History of the Family*, 2001/4. 477–494. p. (P. Ó.) 353
- Buber, I. – Kytir, J.*: Erfahrungen mit Elternschaft und Kinderwunsch. – Ergebnisse für 20- bis 40-jährige Mütter und Väter in Oberösterreich. (Experiences on the parenthood inclination – Results of a study on parents aged 20 and 40 years in Austria.) *Demographische Informationan 2001*. Wien: Institut für Demographie der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2001. 20–38. p. (S. G. Sz.) 356
- Henkens, K. – Grift, Y. – Siegrems, J.*: Changes in female labour supply in the Netherlands 1989–1998. – The case of married and cohabiting women. *European Journal of Population*, 2002/1. 39–57. p. (K. Sz.) 357
- Faron, O.*: Father-child relations in France: changes in parental authority in the nineteenth and twentieth centuries. *History of the Family*, 2001/3. 365–375. p. (P. Ó.) 358
- Schimary, P.*: Altern aus bevölkerungssoziologischer Perspektive. – Anmerkungen zur Verschränkung von Demographie und Soziologie. (Parents in the perspective of combining demography and sociology.) *Demographische Informationen 2001*. Wien: Institut für Demographie der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2001. 59–68. p. (S. G. Sz.) 359

<i>De Vos, S. – Sandefur, G.</i> : Elderly living Arrangements in Bulgariy, the Czech Republic, Estonia, Finland, and Romania. <i>European Journal of Population</i> , 2002/1. 21–38. p. (<i>Á. M.</i>)	360
<i>Portrait, F. – Linderboon, M. – Deegs, D.</i> : Life expectancies in specific health status: results from a joining model of health status and mortality of older persons. <i>Demography</i> , 2001/4. 525–536. p. (<i>K. Sz.</i>)	361

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demografie	362
Demography	363
European Journal of Population	364
Genus	364
Journal of Marriage and Family	365
Population	367
Population and Development Review	367
Population Studies	368
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	368

*Reproduction permitted only with indication of source.
Manuscripts are not kept or sent back.*

A MUNKAPIAC VÁLASZAI A NÉPESSÉG ÖREGEDÉSÉRE ÉS MÁS TÁRSADALMI-GAZDASÁGI VÁLTOZÁSOKRA*

KLINGER ANDRÁS

1. A népesség öregedése hosszú távú kihívásokat állít a társadalom elé, olyanokat, amelyek az öregedési folyamat előrehaladásával növekszenek. Ezek között két kulcsfontosságú, egymáshoz kapcsolódó kihívás van:

- a) az idősebb személyek részére készült programok pénzügyi fenntarthatósága és
- b) valamennyi népességcsoport magas szintű gazdasági aktivitása, beleértve az időseket is.

Ezek és a többi kihívás hosszú távú, fenntartható gazdasági és társadalmi politikákat kívánnak. A politikák között azok a legfontosabbak, amelyek lehetővé teszik, hogy a munkapiac alkalmazkodjék az öregedés kihívásaihoz. Az alkalmazkodás középpontjában a munkaerő és a foglalkoztatás emelése áll.

2. Az ENSZ-EGB tagállamainak a demográfiai öregedésről szóló Miniszteri Konferenciája (Berlin, 2002. szeptember 11–13.) első ízben tekinti át a helyzetet és készül egy olyan stratégia elfogadására, mely a népesség öregedésével kapcsolatos gazdaság- és társadalompolitikai válaszokkal foglalkozik, nagy figyelmet szentelve a gazdasági, munkapiaci és ágazati kérdéseknek és politikáknak.

3. Ez a cikk a népesség öregedésére adott munkapiaci válaszokat elemzi, továbbá foglalkozik más társadalmi-gazdasági változásokkal is, különös tekintettel a nők hozzájárulására az általános gazdasági aktivitás jövőbeni emelkedését célzó erőfeszítésekhez.

4. A tanulmány a következő tématerületekre összpontosít:

- a) Az öregedés Európában – múlt és jövő.
- b) Férfiak és nők részvétele a munkapiacon – múlt és jelen és a várható jövőbeli alakulás.
- c) A gazdasági aktivitás növekedésének akadályait elhárító politikák, különös tekintettel a női foglalkoztatottságra.

* A United Nations Economic Commission for Europe (Egyesült Nemzetek Szervezete Európai Gazdasági Bizottság = ENSZ-EGB) 27. Közgyűlésén 2002. május 7-én megtárgyalt „issue paper” magyar változata.

A) DEMOGRÁFIAI ÖREGEDÉS – MÚLT ÉS JÖVŐ

1. Az öregedő világ

5. Az Egyesült Nemzetek Népesedési Osztályának egy újabb kiadványában (1) az egész Föld népességének öregedési folyamatát a következőképp összegzi:

a) A népesség öregedése precedens nélküli folyamat, nincs ehhez hasonló az emberi történelemben. Az idősebb személyek (60 éves és idősebb) arányának növekedését a fiatalok arányának csökkenése kíséri (15 év alattiak). 2050-re az idősebb személyek száma a történelemben először az egész Földön meghaladja a fiatalokét. Sőt, a fiatalok és az idősek arányának ez a történelmi fordulata a fejlettebb régiókban már 1998-ban megtörtént.

b) A népesség öregedése átütő erejű, általános jelenség, ami minden férfit, nőt és gyermeket érint. Az egyes országok idősebb korcsoportjainak tartós növekedése mind abszolút számban, mind a munkaképes korú népességhez viszonyítva közvetlenül kihat mind a generációk közötti, mind az azokon belüli egyenlőségre és szolidaritásra, ami viszont a társadalmak alapját képezi.

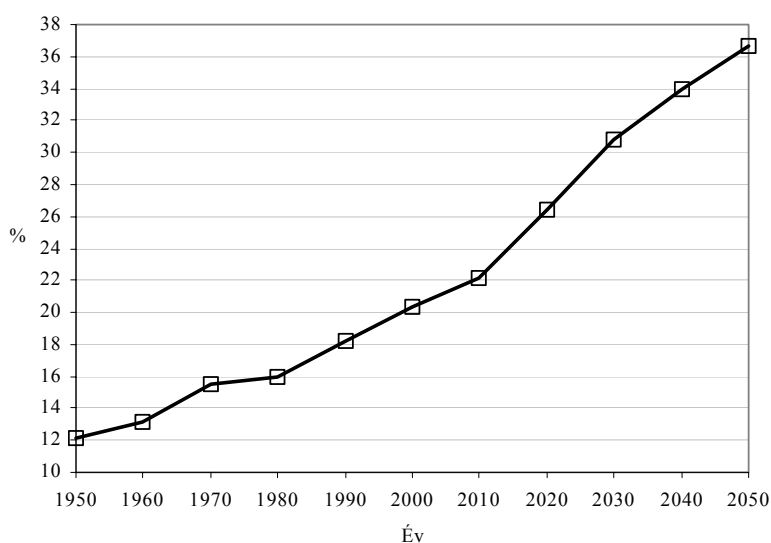
c) A népesség öregedése mélyreható folyamat, átfogó következményekkel az emberi élet számos területén. Közgazdasági vonatkozásokban az öregedésnek hatása lesz a gazdaság fejlődésére, a megtakarításokra, a beruházásokra és a fogyasztásra, a munkapiacra, a nyugdíjakra, az adózásra és a generációk közötti transzferekre. Társadalmi vetületekben az öregedés befolyásolja az egészséget, az egészségi ellátást, a családösszetételt, az együttélési formákat, a lakhatást és a költözéseket. A politika területén a népesség öregedése befolyásolhatja a választási magatartást és a képviseletet.

d) A népesség öregedése tartós folyamat. A huszadik században tovább folytatódott az idősebb emberek arányának növekedése, és ez a trend várhatóan tovább folytatódik a huszonegyedik században is. Az öregek aránya például az egész világon az 1950-es években 8 százalék volt, 2000-ben 10 százalék, és az előreszámítások szerint 2050-re 21% lesz.

2. Öregedés az ENSZ-EGB országokban 1950 és 2050 között

6. Az ENSZ-EGB régióban új reprodukciós magatartásra történő áttérés, ezt követő termékenységsökkenés kezdődött el. Ugyanakkor a régióban lévő országok tapasztalták először a halandóság tartós csökkenését és a meghosszabbodott élettartamot. Ennek eredményeként a népesség „öszülése” Európában és Észak-Amerikában, valamint Japánban nagyobb volt, mint a Föld többi részén.

Történetesen ugyanez a demográfiai folyamat a népességszám jelentős csökkenéséhez vezet számos országban.



I. A 60 éves és idősebb népesség aránya Európában, 1950–2050 (százalékban)
Proportion of population aged 60 and over in Europe, 1950–2050 (in per cent)

7. Az utolsó 50 évben nagyon erős öregedési folyamat ment végbe az ENSZ-EGB legtöbb országában. Európában a 60 éves és idősebb személyek aránya 1950-ben még csak 12% volt, 2000-ig 20%-ra nőtt. Az idősök abszolút száma közel 2 és félszeresére emelkedett, miközben a teljes népesség csak 30%-kal nőtt ez alatt az 50 év alatt. Még jelentősebb, hogy a fiatalok, 15 év alattiak részaránya 26%-ról 17,5%-ra csökkent, számuk is 30%-kal kevesebb, mint 50 évvel ezelőtt. A munkaképes korú 15–59 éves népesség aránya nem változott ezen idő alatt (végig 60% körül volt), és abszolút számuk is csak egyharmadával nőtt 1950-től 2000-ig.

8. Az öregedési folyamat nem teljesen azonos módon alakult a régióban. 50 évvel ezelőtt a mainál sokkal nagyobbak voltak a különbségek az idősök arányában. A 60+ évesek arány 1950-ben Közép-Európában mindössze 9% volt, a kontinens keleti és déli részén 10–11 %. Ugyanakkor már 15%-ot figyelhetek meg Észak- és Nyugat-Európában, Észak-Amerika közepén. Az elmúlt 50 év alatt az öregek abszolút száma ott nőtt gyorsabban, ahol arányuk alacsonyabb volt. Például Közép-Európában több mint megháromszorozódott az idősök aránya, több mint 2 és félszeres lett Kelet- és Dél-Európában és Észak-Amerikában is. Nyugat-Európában a változás mértéke „csak” 90%-os, Észak-

Európában 60 százalékos. Az eltérő fejlődés okán – ami jelentős volt a fiatalok között is – 2000-ben a regionális eltérések sokkal kisebbek, mint 50 évvel előbb. Az idősek legmagasabb aránya ma Dél- és Nyugat-Európában található (22%). Kicsivel alacsonyabb Európa északi részén (20%), 18–19% Közép- és Kelet-Európában és csak 16% Észak-Amerikában.

9. Ám az elmúlt 50 év során az öregedési folyamat sokkal kevésbé volt drámai, mint az előrejelzett változások (2). Európában az előrebecslések szerint több mint 220 millió lesz az öregek száma 2050-re, Észak-Amerikában pedig 120 millió. Ez közel 40%-os növekedést jelentene a következő 50 év során, miközben Európa teljes népessége várhatóan 15%-kal csökkenni fog. A fiatal népesség száma közel egyötödével lesz alacsonyabb. Kibontakozik egy teljesen új, a múlttól nagyon eltérő jelenség is: kisebb lesz a munkaképes korú népesség száma, 2050-re a jelenlegi létszámnak csak a kétharmadát becsülik. Mindeközben az idős népesség várható aránya 37% lesz (a jelenlegi 20%-kal szemben), ami több mint 80%-os növekedés, szemben az utolsó 50 év alatti kétharmados növekedéssel. Az is jelentős dolog, hogy a következő 50 éves időszakban a fiatal népesség aránya egy kicsit lassabban csökken (18-ről 14%-ra), mint a munkaképes korú népességé (ami most 63%, de az előrejelzés szerint 49%-ra mérséklődik).

10. Az előrejelzések szerint az európai régiókban bekövetkező jövőbeli változások kevésbé lesznek differenciáltak, mint az elmúlt fél évszázadban. A legtöbb régióban az idős népesség száma felével fog nőni, csak Észak-Európában jeleznek valamivel magasabb növekedést (kétharmadost), Észak-Amerikában pedig az idős népesség száma a 2000-es számhoz képest megkét-szereződik (miközben itt a teljes népesség is több mint egyharmadával növekedik, míg Európában már egy egyhatodos csökkenést jeleznek). 2050-ben az idősek aránya a legmagasabb Dél-Európában lesz (40%, szemben a jelenlegi 22%-kal), valamivel alacsonyabb Közép- és Kelet- valamint Nyugat-Európában (36–37%, szemben a jelenlegi 18–22%-kal). Legalacsonyabb lesz az arány Észak-Európában (34%). Észak-Amerika marad a „legfiatalabb” rész az ENSZ-EGB régióban 27%-os idős népességgel, szemben a jelenlegi 16%-al.

11. Az öregedési folyamat jobban interpretálható, ha nemcsak az idős népesség arányát elemezzük, hanem annak relatív súlyát is a munkaképes korú népességhez viszonyítva. Ezt általában úgy hívják, hogy időskori függőségi arány, ami az idősebb személyek (60 éves és idősebbek) száma osztva a munkaképes korúak számával (15–59 évesek). Ez jelenti a potenciális dolgozók eltartási terhét az idősek vonatkozásában. A demográfiai öregedés hatása észlelhető az eltartottsági arányban is, ami eddig is emelkedett és a növekedés tovább folytatódik. Európában – a munkaképes korú népesség stabil aránya miatt – az időskori függőségi arány viszonylag lassan nőtt az utóbbi 50 év alatt, 20-ról 33-ra (kétharmaddal). Ennél sokkal nagyobb hatása lesz a 15–59 évesek jelzett csökkenésének és az idősek aránya növekedésének a jövőben. 2050-ben

az időskori függőségi arány már 74 lesz, ami közel két és félszeres növekedést jelent a következő 50 év során (és különösen 2030 után). Eközben az általános, a fiatalokat és az időseket egyaránt tekintetbe vevő eltartottsági arány nem nőtt jelentősen az utolsó 50 évben (még ha valamivel alacsonyabb is 2000-ben, mint 1950-ben). Ez a termékenység erős csökkenése, ezáltal a fiatal eltartottak mérsékklődése miatt történt így. Am 2050-re itt is váratlan helyzet alakul ki: *több* lesz az eltartott (nem-munkaképes korú), mint a munkaképes korú (a teljes eltartottsági arány 102 lesz). Az eltartott csoportban az idősek részaránya erősen emelkedik: az öreg/ fiatal arány 1950-ben csak 46 volt, jelenleg már öreg túlsúlyt mutat (az arány 116 volt 2000-ben), de hihetetlenül magas lesz 2050-ben, 264 öreg várható mindez 100 fiatallal szemben. A jövőbeli munkaerőpolitikai megfontolásokat ezekre a drámai változásokra kell alapozni.

12. A múltban viszonylag nagy különbségek voltak a régiókban az öregek eltartottsági mutatói között, 50 évvel ezelőtt 14–16 volt Közép- és Kelet-Európában, 24–25 Észak- és Nyugat-Európában, Dél-Európa és Észak-Amerika a két érték között helyezkedett el. 2000-ben az eltérések valamivel kisebbek voltak. Legalacsonyabb arányokat Észak-Amerikában (26) és Közép-, valamint Kelet-Európában (28–30) figyelhetünk meg, a másik három régióban magasabbak, de nagyon hasonlóak (34–36). Az időskori függőségi ráta növekedése legnagyobb volt Közép-, Dél- és Kelet-Európában (kétszer annyi, mint 50 évvel ezelőtt), a legalacsonyabb Észak-Európában és Észak Amerikában (itt a növekedés kisebb, mint egyharmad-rész). A helyzet más lesz a következő 50 év során, a ráta mindegyik régióban kétszeres, sőt két és félszeres lesz a jelenlegihez képest.

13. Európában az utolsó 50 év alatt az idős népesség sokkal gyorsabban nőtt, mint a teljes népesség. A 60+ évesek száma évente 1,2 százalékkal nőtt, miközben a fiatal népesség fogyott, és a munkaképes korú népesség száma is lassabban emelkedett. A következő 50 év alatt a 60 éves és idősebbek létszám-növekedése az eddigiekhez hasonló marad (évi 1,1%), de a másik két csoport népessége csökkenni fog (évi 0,8%-kal).

14. Az öregedési folyamat kiterjedése jellemezhető az átlagos életkor növekedésével is. Európában a népesség átlagos életkora 1950-ben 28 év volt, ami 8,5 évvel, csaknem 38 évre nőtt 2000-re. Az előrejelzés további 12 évnyi növekedést mutat a következő 50 évre, ami azt jelenti, hogy az átlagos kor 2050-ben közel 50 év lesz. 1950-ben a regionális eltérések egészen jelentősek voltak: miközben az átlagos kor csak 26 év volt Közép- és Kelet-Európában, már 35–36 év Észak- és Nyugat-Európában. Ma más a helyzet: legalacsonyabb még mindig a fent említett két régióban (37 év), de a különbségek csökkentek a legmagasabb értékeket képviselő három régióban (ahol az csak 38–39 év). 2050-re Dél-Európában várható a legmagasabb érték (52 év). Észak-Amerikában ez a mutató mindig alacsonyabb, és 2050-re csak 41 évet jósolnak.

15. Az idős népesség maga is öregszik. A leggyorsabban öregedő korcsoport Európában a legöregebb öregeké, akik 80 évesek vagy afölöttiek. 50 évvel ezelőtt csak a teljes népesség 1%-a tartozott a legöregebb öregek csoportjába, jelenleg 3%, és 2050-re Európában a teljes népességnek 10%-át fogják képviselni. Ez azt jelenti, hogy a század közepén az idős személyek több mint negyede 80 éves vagy idősebb lesz (jelenleg ez a részarány csak 15%).

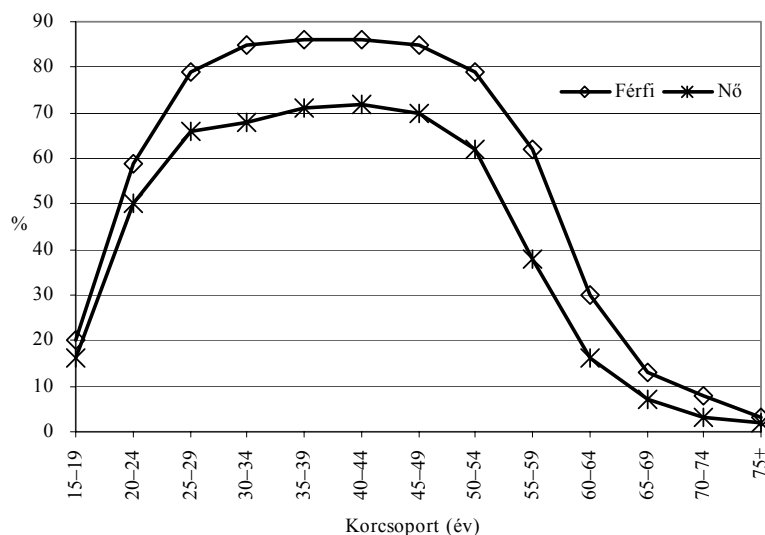
16. Az európai idős személyek többsége nő, mivel a nők születéskor várható átlagos élettartama magasabb, mint a férfiaké. A nők között jelenleg az idősek aránya 23%, szemben a férfiak 17%-ával. 2050-re a különbségek csökkennek, mert az előrejelzések szerint a férfiak születéskor várható átlagos élettartama gyorsabban nő, mint a nőké, de bizonyos eltéréseket még akkor is meg lehet majd figyelni. Mostantól számított 50 év múlva az idősek eme aránya – a teljes női népességben – 40% lesz, szemben a férfiak 33%-val. Emiatt az idős népességben belüli női többség 60-ról 56%-ra csökken.

17. Konklúzió: az európai korösszetétel jövőbeli kilátásai, különösen a munkaképes korú népesség jövőbeli csökkenő, az idős és a nagyon idős népesség folyamatosan és jelentősen növekvő száma és aránya szükségessé teszi, hogy újragondoljuk a kontinens teljes gazdasági és társadalmi politikáját. A gyorsan növekvő időskori eltartottsági arány szükségessé teszi, hogy növeljük a munkaképes korú népesség gazdasági aktivitását, mert a csökkenő népességgel csak úgy lehet fenntartani Európa gazdasági stabilitását, ha nagyobb lesz a munkapiaci részvétel, hogy ellensúlyozni lehessen az öregedő társadalom növekvő terheit.

B) MUNKAPIACI RÉSZVÉTEL ÉS AZ ÖREGEDÉS

1. Jelenlegi gazdasági aktivitás az ENSZ-EGB országokban

18. Általános képet adunk a 2000. évi európai gazdasági aktivitás egészéről úgy, hogy megkülönböztetjük a foglalkoztatott és a munkanélküli népességet, továbbá felhasználjuk a különböző statisztikai forrásokat, alapvetően az ILO (International Labour Office [Nemzetközi Munkaügyi Szervezet]) (3), az Európai Bizottság (4) és a US Census Bureau (USA Népszámlálási Hivatal) (5) által közzétett adatokat. A Európai Unió tagállamaiban a gazdasági aktivitásról rendelkezésünkre áll ezen kívül egy igen alapos elemzés (6), amit szintén fel lehet használni.



II. Foglalkoztatottsági arányok Európában nem és korcsoport szerint, 2000
(százalékban)
Employment rates in Europe by sex and age, 2000 (in per cent)

19. A férfi népességet tekintve megállapíthatjuk, hogy 2000-ben a 15–64 éves népességnek csak 75%-a volt gazdaságilag aktív, amiből 68% számított a foglalkoztatottak és 7% a munkanélküliek közé. Ez azt jelenti, hogy a kontinensen 2000-ben közel 160 millió foglalkoztatott férfi mellett több mint 17 millió férfi volt munkanélküli. Ha a korszpecifikus foglalkoztatottsági arányokat tekintjük, a következőket állapíthatjuk meg:

a) Viszonylag alacsony a foglalkoztatottság a 25 év alatti férfiak között (az iskoláztatásban való magas részvétel miatt, különösen a legfiatalabb korcsoportokban). Ugyanakkor meglehetősen magas a munkanélküliségi arány a fiatal férfiak körében (és ez okozza a viszonylag magas gazdasági aktivitást, ami a 20–24 évesek körében 59%, a 25–29 éveseknél 79%).

b) A középkorú férfiak gazdasági aktivitása meglehetősen magas szintű (a 30–49 évesek között 85% körül van), de ezt is befolyásolja a munkanélküliség, és jelentős inaktív „tartalék” népesség is van az aktív korúak legtöbb korcsoportjában.

c) 50 éves kor felett a férfiak gazdasági aktivitása fokozatosan csökken. Az 50–54 évesek között kevesebb, mint 80%, az 55–59 éveseknél már csak kicsivel nagyobb mint 60%, bár mindkét korcsoport alatta van az elfogadott nyugdíjkorhatárnak. Az 50 évesek gazdasági aktivitását alapvetően befolyásolják az eltérő nyugdíjazási politikák, valamint a munkaadók alkalmazási politikája az idősebb emberekkel szemben, ezek a foglalkoztatottság korai csökkenésének

alapvető okai. Egyúttal ezek azok a korcsoportok, melyek egy növekvő munkapiaci részvétel legnagyobb tartalékát képezik.

d) 60 éves kor fölött – ami a legtöbb európai országban a nyugdíjas kor kezdetét jelenti – a gazdasági aktivitás gyorsan csökken. A 60–64 éves férfiak gazdasági aktivitási aránya már csak 30%, 65 éves kor felett pedig fokozatosan eltűnik.

20. A női foglalkoztatottsági arányokban – az aktivitás emelkedését célzó megfelelő politikák esetén – jóval több a kiaknázatlan lehetőség. 2000-ben a 15–64 éves nőknek alig több mint fele volt foglalkoztatott európai átlagban és 7% volt munkanélküli. Ez azt jelenti, hogy csaknem 130 millió nőt foglalkoztattak, 16 millió nő viszont munkanélküli volt. A nők foglalkoztatottsági aránya a férfiakéhoz viszonyítva csak 80%-t tesz ki. A tartalékok ugyanazokban a korcsoportokban jelentkeznek, mint a férfiaknál, de a növekedési lehetőségek sokkal nagyobbak:

a) A fiatal (20–24 éves) nők gazdasági aktivitási aránya ugyan nem túl alacsony – 50% – a férfiakéhoz hasonlítva (59%), de a leggyakoribb gyermekvállalási időszakban, 25–34 éves korban az arányok alacsonyabbak; a nőknek csak körülbelül kétharmada dolgozik. A legnagyobb aktivitás a 35–49 éves korcsoportban van, de itt is több mint egyhateddel alacsonyabb, mint a férfiaké. Hatásos politikával fel lehetne oldani az ellentétet a gyermekszülés és –nevelés és a munkapiaci részvétel között.

b) A korrall járó aktivitás-csökkenő tendencia korábban kezdődik a nők körében, mint a férfiaknál, és a csökkenés gyorsabb is. 50 éves kor fölött nagyon gyors csökkenést találhatunk a foglalkoztatottsági arányokban, és ez nem magyarázható a nyugdíjazással. Az ötvenes életkor elején a nőknek kevesebb mint 60%-a dolgozik, az 55–59 évesek között az arány 40%-nál is alacsonyabb. 60 éves kor fölött megszűnik a nők gazdasági aktivitása. Ezért a munkaerő-tartalék a viszonylag idősebb nőknél (különösen az 50–64 éves korúaknál) magas.

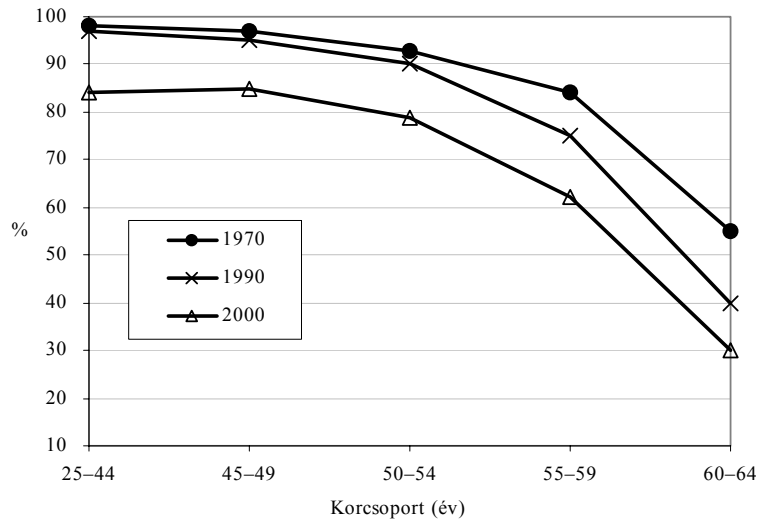
2. A munkapiaci részvétel regionális eltérései

21. Ez az általános helyzet – természetesen – nem minden európai régióban ugyanolyan. Már a férfiak általános – a 15–64 évesekre számított – foglalkoztatottsági aránya is nagy eltéréseket mutat: a legmagasabb Észak-Európában (76%), ezt követi Nyugat-Európa (73%), a legalacsonyabb pedig Közép- és Kelet-Európában (62–63%). Dél-Európa a jelzett értékek között van (68%-kal). Az észak-amerikai foglalkoztatottsági arány magasabb (80%), mint az európai. Ezeket az eltéréseket alapvetően a munkanélküliségi arányok eltérései okozzák (melyek a kelet-európai 10%-tól az észak-amerikai 4%-ig terjednek).

22. A korszpecifikus eltérések a régiók között többé-kevésbé ugyanilyen tendenciát követnek. A fiatal felnőttek között – 20–24 évesek – 82–88 százalék közötti foglalkoztatási arányokat találhatunk Észak-Amerikában és Észak-Európában, viszont 51%-ot Közép- és Dél-Európában. „Normális” korok esetén az eltérések kevésbé jelentősek, de 50 fölött ismét nagyok lesznek a különbségek. Például az 55–59 éves férfiak között Észak-Amerikában még mindig 75%, Észak-Európában 72% dolgozik, míg Közép-Európában csak 55%, Dél-Európában 59%, a másik három régióban csak 62%. A különbségek 60 éves kor felett még jelentősebbek, érdekes, hogy a növekvő korai nyugdíjazási lehetőségek következtében a nyugat-európai arányok a legalacsonyabbak.

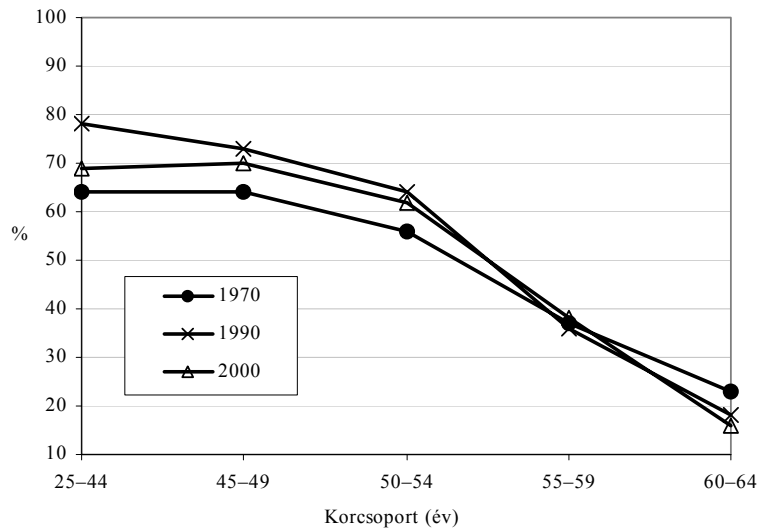
23. A munkapiaci részvételi arányok regionálisan sokkal differenciáltabbak a nőknél, mint a férfiaknál. Az általános foglalkoztatottsági arány 65–67% (Észak-Amerikában és Észak Európában) és 42% között mozog (Dél-Európában). A másik három európai régióban 53–58%. A munkanélküli arány 8% (Közép-, Kelet- és Dél-Európában) és 4% (Észak-Európa) között változik.

24. A korszpecifikus arányok a nők foglalkoztatása tekintetében az általános helyzetképpel mutatnak összhangot Európa különböző részein. Nagyon érdekes viszont, hogy Észak- és Nyugat-Európában – ahol jelenleg a termékenységi arányok a legmagasabbak egész Európában – a 25–34 évek közötti, leginkább reprodukív időszakokban lévőeknek még mindig több mint 70%-a dolgozik, viszont Dél-Európában, ahol a termékenységi szint a legalacsonyabb, ez az arány kevesebb mint 60%. Az is jelentős körülmény, hogy Észak-Európában a 35–49 éves korú (reprodukciós szempontból idősebb nők) közel 80%-a dolgozik, viszont Dél-Európában ez az arány 60% alatt van. A többi régióban ebben az életkori csoportban az arányok 70% körüliek, Észak-Amerikában ennél magasabbak. 50 éves kor fölött mindenütt elkezdődik a csökkenés, de a különbségek még mindig jelentősek. Például Észak-Európában és Észak-Amerikában az 55–59 éves nők közel 60%-a még mindig dolgozik, viszont Dél-Európában csak egynegyedük, Közép- és Kelet-Európában csak egyharmaduk. 60 fölött az eltérések megmaradnak, de az aktivitási szint már mindenütt alacsony.



III. A férfiak foglalkoztatottsági arányai Európában korcsoport szerint, 1970, 19890, 2000 (%)

Male employment rates in Europe by age, 1970, 1990, 2000 (in per cent)



IV. A nők foglalkoztatottsági arányai Európában korcsoport szerint, 1970, 19890, 2000 (%)

Female employment rates in Europe by age, 1970, 1990, 2000 (in per cent)

3. A foglalkoztatottsági arányok változásai 1970 és 2000 között

25. A jelenlegi helyzet az utolsó évtizedekben, különösen a kilencvenes években bekövetkezett jelentős változások eredménye. Ezeket az említésre méltó változásokat különböző motívumok befolyásolták, de az eredmény a foglalkoztatottsági arányok általános csökkenése lett. Közép- és Kelet-Európában a fő motívum a bekövetkezett gazdasági és társadalmi változás volt, ami együtt járt a gazdasági aktivitás erős csökkenésével, a munkanélküliség megjelenésével. Európa nyugati részében szintén a munkanélküliség okozta a foglalkoztatottsági arány mérséklődését, de a korai nyugdíjba vonulás is komoly csökkenést váltott ki az idősebb népesség aktivitásában. Ha összegezni kívánjuk, hogy mi történt az utolsó évtizedekben, a következőket mondhatjuk:

a) A férfiak foglalkoztatottsági arányának csökkenése egész Európában leginkább a legaktívabb korcsoportban – a 25–49 éveseknél – alakult ki: 96–97%-ról (1970 és 1990 között) a jelenlegi 84%-ra. A nők körében a csökkenés kevésbé volt jelentős, sőt 1970 és 1990 között jelentős volt a foglalkoztatottság emelkedése (64-ről 77%-ra), ezt követően jött a csökkenés a jelenlegi 69%-ra. A csökkenés jelentősebb volt Közép- és Kelet-Európában, ahol 30 vagy 10 évvel ezelőtt a 25–49 éves férfiaknak még 97–98%-a dolgozott, szemben a jelenlegi kevesebb mint 80%-kal. A nők körében a foglalkoztatottság szintén növekedett 1970 és 1990 között, ami aztán erőteljesen csökkent a kilencvenes évek során (Közép-Európában 85%-ról 70%-ra, Kelet-Európában 94%-ról 75%-ra). A régió más területein (Észak-, Nyugat- és Dél-Európában) sokkal lassúbb csökkenés mutatkozott a férfiak aktivitásában, és nagyon jelentős volt a növekedés a női foglalkoztatottság területén 1970 és 1990 között, és még mindig magasabbak az arányok 2000-ben, mint 1990-ben.

b) A foglalkoztatottság csökkenése még jelentősebb az idősebbek körében. Európában az 55–59 éves férfiaknak általában 84%-a dolgozott 30 évvel azelőtt, 10 évvel azelőtt is még 75%-a, szemben a jelenlegi alig több mint 60%-kal. Ugyanilyen a tendencia a 60–64 éves férfiaknál, ahol a foglalkoztatottsági arány az első időszakban 55%-ról 40%-ra csökkent, majd újabban 30%-ra. Az 50–59 éves nők körében kisebb változások történtek az elmúlt 30 év során, de a 60–64 évesek csoportjában az aktivitás itt is csökkent (23-ról 16%-ra). A legjelentősebb visszaesés az 55–59 éves férfiak korcsoportjában Közép-, illetve Kelet-Európában történt (ahol az elmúlt 30 év folyamán a gazdasági aktivitás 85%-ról 55%-ra, illetve 80%-ról 62%-ra csökkent). Ám ugyanebben a korcsoportban nagymértékű volt a csökkenés Európa nyugati részén és Észak-Amerikában is. Hasonló visszaesés figyelhető meg a 60–64 éves férfiak körében (különösen Közép-Európában, ahol a foglalkoztatottsági arány az 1970-es szint felére zuhant vissza).

4. Lehetséges jövőbeli foglalkoztatottsági arányok

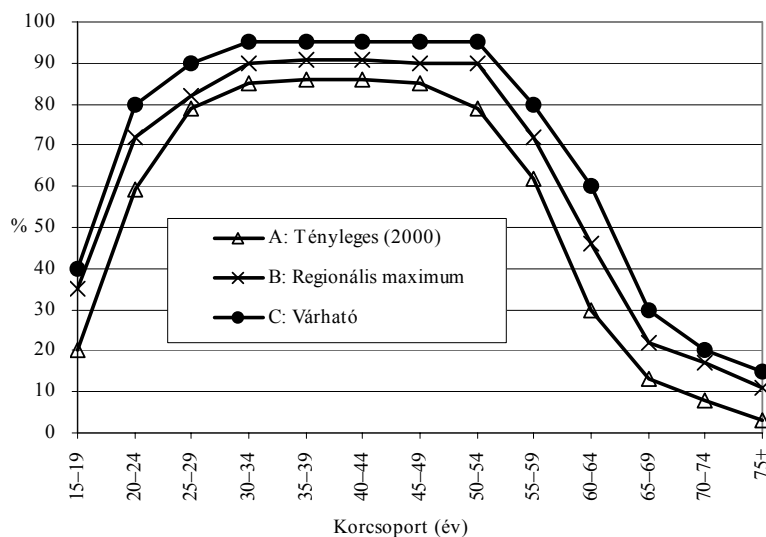
26. Tekintettel a jelenlegi viszonylag alacsony foglalkoztatottságra (a nők, valamint az idősebb férfiak körében, de a fiatalabb férfiak és nők magas munkanélkülisége miatt is) lehetőség kínálkozik arra, hogy fokozatosan emeljék a foglalkoztatott népesség számát Európában. A lehetséges jövőt a jelenlegi régiós különbségek mérséklődésére lehet alapozni, és/vagy előirányozhatunk egy „lehetséges” magasabb aktivitást is (nem és kor szerint), olyat, ami lehetővé teszi a teljes népesség, azon belül a munkaképes korú népesség csökkenésének, ezáltal a foglalkoztatott népesség csökkenésének és az eltartott idősebb népesség növekedésének ellensúlyozását.

27. A jövőbeli foglalkoztatottsági arányt három megfontolás alapján számítottuk ki (2000 és 2050 között):

A-becslés: stabil helyzeten alapul, ami azt jelenti, hogy az európai átlagos foglalkoztatottsági arányok nem és kor szerinti 2000. évi arányai azonosak maradnak a teljes időszakban,

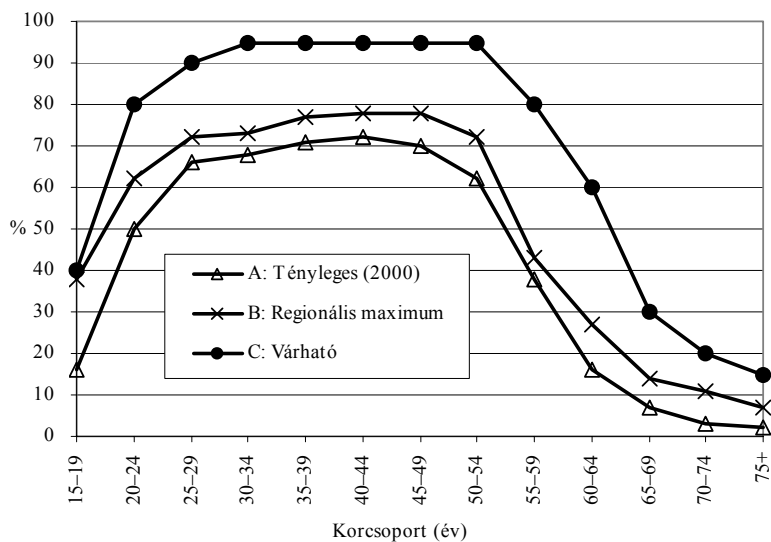
B-becslés: azon alapszik, hogy a 2000.évi legmagasabb regionális nem és kor szerinti arányok egyformák lesznek mindenütt (minden régióban), és megmaradnak a teljes időszakban 2050-ig.

C-becslés: a múltbeli trend figyelembe vételén és a munkapiaci részvétel „maximális” növekedésén alapszik, ezt „lehetséges” variánsnak tekinthetjük, ahol fokozatosan növeljük a nem és korcsoport szerinti foglalkoztatottsági arányokat, miközben a nemek szerinti eltérések el is tűnnek (ami azt jelenti, hogy a nők foglalkoztatottsági arányai hasonlóak lesznek a férfiakéhoz).



V. A férfiak foglalkoztatottsági arányai Európában korcsoport szerint a három változatban (%)

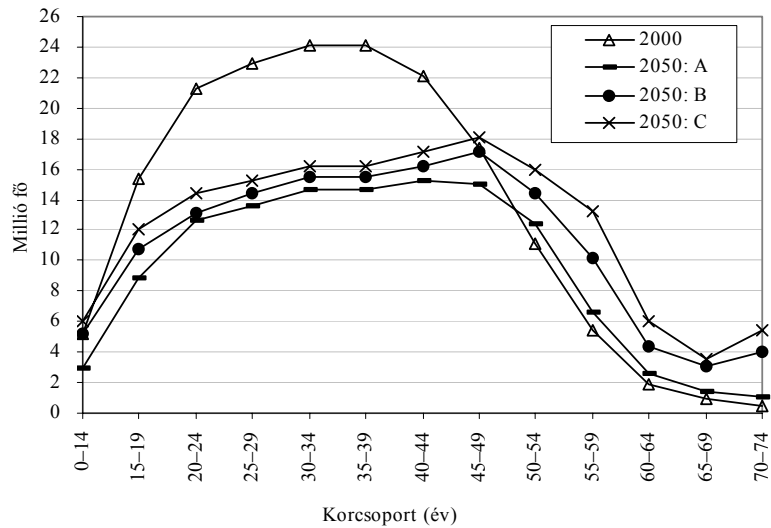
Male employment rates in Europe by age in the three variants (in per cent)



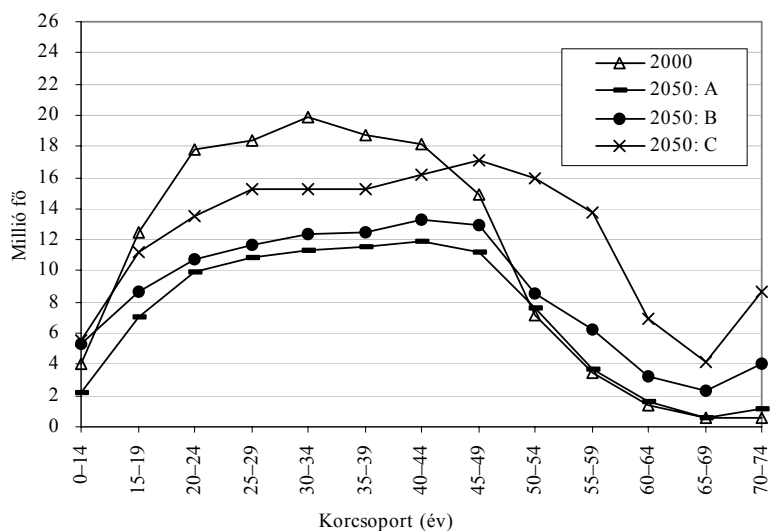
VI. A nők foglalkoztatottsági arányai Európában korcsoport szerint a három változatban (%)

Female employment rates in Europe by age in the three variants (in per cent)

28. Ha ezeket a hipotéziseket használjuk, könnyen beláthatjuk, hogy jelentős tartalékok vannak az európai munkaerőben. Állíthatjuk például, hogy a jelenlegi 310 millió munkavállaló 360 millióra nőhetne, ha a jelenlegi legmagasabb foglalkoztatottság lenne érvényes mindegyik régióban, és 435 millió lehetne a „lehetséges” magas foglalkoztatás esetén, ami 40%-os emelkedés lenne. Az így adódó 125 milliós „tartalékból” 83 millió származna a női és 42 millió a férfi oldalról.



VII. A foglalkoztatott férfi népesség Európában korcsoport szerint a három számítási változatban, 2000, 2050 (millióban)
 Male employed population in Europe by age in the three variants, 2000, 2050 (in millions)



VIII. A foglalkoztatott női népesség Európában korcsoport szerint a három változatban, 2000, 2050 (millióban)

Female employed population in Europe by age in the three variants, 2000, 2050 (in millions)

29. Ha ugyanazt a becslést használjuk 2050-re – az ENSZ Népesedési Osztály legutóbbi népesség-előreszámítását véve alapul –, a mai foglalkoztatottsági arányokat feltételezve a foglalkoztatott népesség száma 210 millióra csökkenne (ami csak mintegy kétharmada a jelenleginek). A „legmagasabb” jelenlegi regionális foglalkoztatottsági arány alkalmazása mellett a foglalkoztatott népesség ismét kevesebb mint 260 millió lenne (ami 17%-kal még mindig kevesebb lenne a jelenleginél). Feltételezve a maximálisan „lehetséges” foglalkoztatottsági arányok általánossá válását, 2050-ben a foglalkoztatott népesség száma egy kicsivel már több lenne, mint a jelenlegi tényleges (310 millió). Az előrebecslések szerinti változások különböznek az európai régiókban. A változások nem lesznek hasonlóak az eltérő jelenlegi foglalkoztatottsági arányok miatt, és azért sem, mert az előre jelezett népességcsökkenés is eltérőnek mutatkozik. Ez azt jelenti, hogy Észak- és Nyugat-Európában a „lehetséges” foglalkoztatottsági hipotézissel számolva a foglalkoztatott népesség száma 10%-kal növekedhetne a következő 50 év során, miközben Közép- és Dél-Európában állandó maradhatna, Kelet-Európában viszont csökkenhetne 10%-kal. Teljesen eltérő lehet a munkaerő jövőbeni összetétele is. A fiatalabb (50 alatti) munkavállalók száma 80%-ról 60%-ra csökkenne. Ez azt jelenti, hogy a foglalkoztatott népesség sokkal öregebb lesz (az 50 éves és idősebb rész 20%-ról 40%-ra nőhet). Másik jelentős változás lenne a foglalkoztatott nők számának gyors növekedése, ará-

nyuk pedig az összes foglalkoztatotton belül a jelenlegi 45%-ról 50%-ra növekedne. Ehhez a fejlődéshez új munkaerő-gazdálkodási politikát kell folytatni egész Európában. Az előzőekhez hasonló trendeket számított az első évtizedre (2000–2010) az ILO (7) és az Európai Bizottság (8).

C) NÖVEKVŐ MUNKAPIACI RÉSZVÉTELRE VONATKOZÓ POLITIKÁK

1. A népesség öregedése tágabb közgazdasági értelemben

30. Az olyan demográfiai változások, mint a népesség öregedése is, rendszerint elmozdulásokat okoznak egy gazdaság eltartottsági arányaiban, azoknak az arányában, akik egyik vagy másik ok miatt (betegség, munkanélküliség, fiatalság, nyugdíjazás) nem dolgoznak, viszonyítva azokhoz, akik dolgoznak. Azoknak az életszínvonalak, akik nem dolgoznak, függ a nyugdíj, a munkanélküli segély és egyéb címen kapott juttatások – javak és szolgáltatások – színvonalától. A népesség öregedése a figyelmet az eltartottsági arány „időskori” komponensére irányította, különösen a nyugdíjak finanszírozására (9).

31. A társadalom tagjainak életszínvonalát leginkább az határozza meg, hogy milyen mértékű a javak és szolgáltatások felett való rendelkezésük, beleértve azokat is, melyeket olyan tökeszerű javak nyújtanak, mint a lakásviszonyok. Modern piacgazdaságban az ilyen javak és szolgáltatások feletti rendelkezést nagymértékben meghatározzák az egyének aktuális kiadásokra vonatkozó pénzbeli igényei, bár az ilyen jellegű juttatásokat többnyire az állam nyújtja, különösen az egészségügyi, oktatási és társadalmi szolgáltatások terén, és bár kisebb mértékben, de a lakáskörülmények tekintetében. Az aktuális pénzügyi igények számos forrásból erednek. A társadalom legtöbb tagjának élete nagy részében a munkapiacra történő részvételért kapott bérjövedelem a legfontosabb, amit sok esetben a jóléti szervezetek által nyújtott különböző juttatások egészítenek ki (táppénz, munkanyugdíj stb.). Az egyéni pénzügyi források származhatnak továbbá személyes biztosításból, nyugdíjrendelkezésekből és az egyéni magtakarítás egyéb formáiból. Az állam egy sor esetben ugyancsak nyújt azonnali pénzügyi támogatásokat, általában társadalombiztosítási juttatások formájában (nyugdíjba menetel, munkanélküliség, szegénység stb., továbbá olyan speciális társadalmi csoportok részére, mint a gyermekek vagy a rokkantak). Makrogazdasági szempontból a folyó kiadásokra vonatkozó igények a foglalkoztatásból származó jövedelmek és a társadalom más tagjaitól átirányított transzferek keverékéből származnak; az utóbbi rendszerint állami közvetítéssel történik. Mivel a legtöbb áru és szolgáltatás nem raktározható (pl. hozszabb időre), ezért a transzferek nagymértékben olyan jövedelem-áttetelek,

melyeket az aktuális gazdasági produktumot éppen előállítók nyújtanak az éppen nem dolgozó különböző csoportok számára.

32. Egy ország gazdaságában a teljes függőségi arány megváltozásával (növekedésével) a demográfiai változások módosítják (erősítik) a dolgozóktól az eltartott népesség felé irányuló transzferek iránti keresletet. Ez egy alapvető gazdasági kérdés, amit gyakorta szem elől tévesztenek például a nyugdíj-finanszírozás különböző technikáinak tárgyalásánál, vagy az állam és az egyén jóléti juttatásokban történő szerepéről folytatott vitákban. Valójában a legfőbb megválaszolendő kérdések a következők:

- hogyan lehet az ilyen transzfereket kiváltani,
- milyen szintre kell a transzfereket beállítani,
- melyek a transzferek leghatékonyabb finanszírozási módjai,
- milyen új politikákat kellene alkalmazni e kérdések megoldására.

33. Hangsúlyozni kell azonban, hogy az eltartottsági arány változásai semmiképpen sem teljesen a demográfiai változásoknak, nevezetesen az öregedési folyamatnak tulajdoníthatók. Így például a nyugdíjasok számának, arányának növekedése részben a hivatalos korhatár előtt nyugdíjba vonuló emberek számának növekedéséből adódik. Ez pedig függ a korai nyugdíjba-menetel országokénti alkalmazásától; némely országban a rokkantsági nyugdíjazás elterjedése egyfajta válasz a munkanélküliség állandóan magas szintjére az utóbbi három évtizedben. Az „időskori” eltartottsági arány emelkedése továbbá nem csak a csökkenő termékenységnek vagy a nyugdíjkorhatár feletti élettartama meghosszabbodásának következménye, hanem a makro-gazdasági feltételekre történő korábbi ellentmondásos reagálásoknak is. A folyamatok visszafordítása nem lehetséges, bár kiterjedésüket bizonyos mértékig csökkenteni lehet, de állandóan szem előtt kell tartani ezeket, amikor az „ügynevezett” öregedési krízisre adandó válaszokról beszélünk az ENSZ-EGB régióban.

34. Az öregedés és nyugdíj-probléma alapkérdése, hogy a jelenlegi gazdasági produktum egy részét a dolgozóktól a nyugdíjasokhoz tegyük át. A transzfer-problémákat általában könnyebb kezelni akkor, ha a teljes kibocsátás növekszik. Nagy kérdés tehát az, hogy a GDP növekedésének mi lehet a hosszabb távú alakulása, mi várható az ENSZ-EGB-ben. Jelenleg a kapacitás-növekedést évi 2 1/2 százalékra taksálják, miközben az Európai Bizottság „egységes piac” programjában 3%-os állandó növekedést jósoltak az 1990-es évekre. Az 1990-es az évtizedben a GDP éves növekedése többnyire 2 és 1/2 százalék vagy kevesebb volt, és ennek következtében a munkanélküliségi arányok tartósan magasak voltak. A növekedési képesség javítása az európai tagállamokban a következő egy-két évtizedben elsőbbséget élvez az előző két évtizedhez viszonyítva. Ehhez szükség arra, hogy a gazdaság (és a foglalkoztatottság) növekedése, jobb egyensúly kialakítása újból a politika elsőrendű prioritásai közé tartozzon. A Közép- és Kelet-Európa átmeneti gazdaságaiban szükség van a magas növekedési ütemek fenntartására közép és hosszú távon, miközben az

általunk tárgyalt kérdések még alapvetőbbek a gazdasági fejlődés és felzárkózás szempontjából. Az átmeneti gazdaságok nagyarányú növekedési arányai nélkül nehezen látható, hogyan lehetne megfordítani a nyugdíjasok és a népesség egyéb eltartott rétegeinek elszegényedését.

2. Az öregedés gazdasági következményeinek válaszoló munkapiaci politikák

35. A termelékenység emelése egy komplex témakör, amihez számos változó tartozik, de rendszerint kulcselemnek tekintik a fix és a humán tőkébe történő beruházásokat. De a beruházás nagymértékben a termelés-növekedési kilátások függvénye, ezeket viszont részben a makro-gazdasági politikai hozzáállás határozza meg, ami arra irányul, hogy a szóban forgó növekedési arányt emelje.

36. Másik kulcselem a transzfer mértékének kezelésében van, és abban, hogy a gazdaság erős növekedését segítjük a gazdaságilag aktívak létszámának emelkedésével. Ez csökkenteni fogja az egyenlőtlenséget a dolgozó és nem dolgozó (főleg nyugdíjas) népesség között. Egy sor politikai akciót szükséges itt megfelelően alkalmazni:

a) csökkenteni kell a munkanélküliséget, amennyire lehet, különösen a fiatalok között, ahol a munkanélküliség különösen magas,

b) elő kell segíteni a nők foglalkoztatási arányának növekedését, szem előtt tartva azt is, hogy ez fokozhatja a gyermekellátási eszközök iránti igényt stb.,

c) növelni kell a férfiak részvételi arányát a magasabb életkorokban, a hivatalos nyugdíjkorhatárhoz közeledve. Lehet, hogy ez továbbképzési programokat tesz szükségessé, de a foglalkoztatókat is ösztönözni kell arra, hogy ne bocsássák el az idősebb dolgozókat recessziós vagy alacsony növekedésű időszakokban,

d) emelni kell a hivatalos nyugdíjkorhatárt, aminek hozzá kell járulni a hosszabb (és egészségesebb) élettartamhoz,

e) javítani kell a nyugdíjba menők azon szándékát, hogy részt vegyenek a munkapiacon részfoglalkozás formájában. Jelenleg adózási és egyéb intézkedések sokszor erős korlátozást jelentenek az ilyen részfoglalkoztatás ellenében,

f) munkaerő behozatala külföldről. Ez nagyon ellentmondásos politika, és nem szabad úgy beállítani, hogy az egy „egyszerű” megoldás. Alaposan végig kell gondolni a fogadó ország költségvetésére vonatkozó következményeket, jobb politikát kell folytatni a bevándorlók integrációjának érdekében és szembe kell helyezkedni a rasszizmussal. Nagyon szoros kapcsolat van e területen a fogadó ország munkanélküliségi arányával is.

37. A teendők másik csoportja a termelékenység-növekedés emelése és a jövedelmi egyenlőtlenségek csökkentése érdekében a munkaerő minőségének javítása. Ez különösen azt jelenti, hogy növelni kell az iskolából kikerülők képzettségi színvonalát, különösen azokat, akik még mindig alacsony szintű

vagy semmilyen szakképzést sem kap. Emelni kell a nők szakképzettségét, akik közül sokakat foglalkoztatnak alacsony képzettséget igénylő munka-intenzív foglalkozásokban, s ennek is prioritást kell adni. Szakképzett dolgozókkal való jobb ellátottság megnöveli a kibocsátásban a magasabb szintű hozzáadott értékkel bíró tevékenységeket, s ezzel a nemzeti jövedelmet is egy magasabb szintre emeli.

38. A munkapiaci politika valószínűleg nagyban hozzájárulhat ahhoz, hogy könnyítse a népesség öregedésével kapcsolatos transzferproblémák megoldását. Valószínű, hogy ez produktívabb területe a politikai tevékenységnek, mint azon töprengeni, hogy vajon a tőkésített vagy a felosztó-kirovó nyugdíj-finanszírozási rendszer az előnyösebb. A gazdasági növekedés az a kulcskérdés, amely ösztönzi a nőket, nyugdíjasokat stb. a gazdasági aktivitásra, és ösztönöz mindenki, hogy emelje iskolai végzettségét és szakképzettségének szintjét, de ezt az ösztönzést nagymértékben csökkentheti az, ha a megfelelő munkához való jutás kilátásai nem kedvezőek. A növekedés fontos abból a szempontból is, hogy csökkenjenek a társadalombiztosítási igények, de a társadalmi beilleszkedés és egyéni méltóság szempontjából a társadalmi biztonság sohasem helyettesíthető a teljes foglalkoztatással. Viszont azok számára, akik kimaradnak a foglalkoztatásból, egy teljes foglalkoztatottságú gazdaság magasabb szintű jóléti és szociális támogatások nyújtására képes.

39. A fenti ajánlások széles területekre kiterjednek, és hangsúlyozni kell az ezek közötti összefüggéseket. A munkapiac talán az a terület, amely a leginkább hozzá tud járulni az öregedési „teher” csökkentéséhez. A nyugdíjkorhatár növekedése és a nők munkapiaci részvételének fokozása a függőségi (eltartottsági) arányok erős csökkenéséhez vezethet a következő húsz év során és valószínűleg a továbbiakban is, ezek egybeesése az alacsonyabb munkanélküliséggel és egy erőteljes gazdasági növekedés a szóban forgó „teher” jelentősen csökkentheti. De a politika és a célok az egyik területen – például a munka területén – támogatandók más területek megfelelő, konzisztens politikájával is, esetünkben egészségüggyel, oktatással, szociális gondozással. Ebben a szemléletben, ahelyett, hogy egyetlen változóra koncentrálnánk a politikát folytatnánk (pl. több munkaerőt importálnánk külföldről, vagy adóemeléshez folyamodnánk, s ezekkel a lépésekkel aggasztó „eredményeket” hoznánk létre), viszonylag kisebb változásokat érvényesítve a változók és szektorok széles körében nagyobb, tartósabb és kiegyensúlyozottabb változásokat érhetünk el.

40. Ez a fajta közelítés a népesség öregedésével kapcsolatos általánosabb stratégiai megközelítést von maga után, ami konzisztens válaszokat kíván meg a kormányzati politika széles területein. Továbbmenve, annak felismerése, hogy válaszolni kell az öregedő népesség jelenségére, az indítógomb szerepét játszhatja az átfogó (vagy a háttérben ható) gazdaságpolitikai hozzáállás megfelelő megváltozásában.

41. Nemrég az Európai Bizottság kiadott egy jelentést „A munkapiaci részvétel növelése és az aktív öregedés elősegítése” tárgyban (10), mely igen átfogó képet ad és politikai akciókat javasol a tagországok számára. Szükségtelen hangsúlyozni, hogy ezek az akciók nemcsak a tagországokra, hanem Európa egészére is érvényesek. Két korábbi dokumentum is hasonló megfontolásokat javasol (11 és 12). A kiadott jelentés állítja, hogy az EU egészében jelentős munkaerő-tartalékok vannak. Azon 77 millió személy közül, aki jelenleg inaktív, egy hatod dolgozni szeretne. Ezen felül a férfiak 56%-a, a nők 49%-a szeretne munkát vállalni a következő 5 év során azok közül, akik jelenleg nincsenek fizetett foglalkoztatásban, és csupán az összes nem-aktív személy egyharmadát teszik ki azok, aki a jövőben sem szándékoznak keresőtevékenységet végezni.

42. Az inaktivitás főbb okai: személyes vagy családi kötelezettségek (az összes inaktívok mintegy 20%-a), saját betegség vagy rokkantság (9%), oktatás és szakképzés (27%, ami a 15–24 évesek csoportjában csaknem 90%) és nyugdíjazás (16%, ami kb. 90% az 55–64 évesek csoportjában). Az inaktivitás ezen okainál erősek a nemek szerinti eltérések. A férfiak inaktivitása főleg oktatási, vagy nyugdíjazási okú, míg a 25–54 éves korú nők csaknem felénél családi vagy háztartási kötelezettségeknek tudható be. A saját betegség vagy rokkantság miatti inaktivitás az egyetlen fontos ok a 25–54 éves férfiaknál, és a második legfontosabb a nők eme korcsoportjában. A munkapiacon való részvétel négy fő meghatározóját különíthetjük el: az állások elérhetősége (43), a jövedelmek mérlege (44), az adó- és járulérendszer hatásai (45) és az egyéni képzettség, szakértelem (46). Mindegyiknek megvan a saját hatása, de erős kölcsönhatás van közöttük.

43. Az állások elérhetőségét befolyásolja adott időpontban az általános makrogazdasági helyzet. Másrészt befolyásolják a foglalkoztatás strukturális trendjei és a munkapiac működése, beleértve a bérarányokat is, ettől függ, hogy milyen mennyiségben ajánlanak munkát a munkaadók. Ezen kívül lehetnek regionális eltérések a munka iránti keresletben, tükrözve az aktivitás szerkezetét és koncentrációját a régióban. A megfelelő állások elérhetősége a fő tényező, ami felbátorítja az embereket, hogy belépjenek vagy újra belépjenek a munkapiacba. A munkára való igény maga serkenti a kínálatot, mely maga is előhívja a további igényeket. Másrészt viszont az a felismerés, hogy nincsenek megfelelő állások, arra vezetheti az embereket, hogy még csak ne is keressenek munkát, és ez „elbátortalanodáshoz” vezethet. A hozzáállás mértékét meghatározzák az állások minősége (fizetség, produktivitás); munkakörülmények és biztonság a munkában, különösen idősebb dolgozók számára; munkaidő és annak rugalmassága, a munkabeli és a családi kötelezettségek összeegyeztetése; a munkaszerződésben rögzített biztosítási elemek.

44. A munkapiacon való részvétel attól is függ, hogy mi a mérlege a munkából származó jövedelemnek a lehetséges alternatívákkal szemben, figyelem-

be véve a költségeket is. Az adórendszerek és a bérszintek kölcsönhatása meghatározó a munkanélküliség és szegénység kiterjedésében. Magas szintű munkanélküliségi segély, más kapcsolódó juttatások hosszú távú lehetősége, a szabályok elnéző alkalmazása alááshatja azokat a szándékokat, hogy munkát vállaljon valaki, és növelheti a hosszú távú eltartottság, függés veszélyét. Másrészt viszont a foglalkoztatással kapcsolatos társadalombiztosítási formák, különösen a munkanélküliséggel kapcsolatosak, serkenthetik, hogy az emberek felvegyék a munkát, vagy a be nem jelentett munkát bejelentettre cseréljék. Ezen felül a munkanélküliségi biztosítás kiválthatja az ellátottak nagyfokú ragaszkodását a munkapiachoz, különösen, ha a foglalkoztatást komolyan veszik, a munkakeresést bátorítják.

45. Úgy tűnik, hogy némely csoportok élénkebben, mások kevésbé élénken reagálnak az adó- és járadékrendszer változásaira, mint a többiek. Például a fiatal férfiak, vagy azok, akiknek határozott kilátásaik vannak a jövőbeni magasabb bér elérésére, kevésbé érzékenyen reagálnak az adó- és járadékrendszerek módosulásaiba „csomagolt” ösztönzésekre. Ezzel szemben az olyan párok tagjai, akiknek házastársa nem dolgozik (rendszerint a nők), valamint az egyszülős családok általában érzékenyebbek ezekre az ösztönzőkre, esetünkben a munkapiaci részvételt ösztönző változásokra. Az adóterhek növekedése hátrányosan érinti a nők munkavállalását, különösen, ha gondozási feladataik is vannak, és ha a nemek közötti jövedelmi szakadék továbbélése miatt a várható munkajövedelem még alacsonyabbá válik.

46. A képzettség és a szakértelem nemcsak annak mértékét határozza meg, hogy a munkapiacra belépők vagy visszalépők a felajánlott állásokat elfogadják vagy önállóvá válnak, hanem még inkább annak mértékét is, hogy a már dolgozók mennyire tudják megtartani az állásukat a változó technológiai és gazdasági környezetben, illetve mennyire tudják elősegíteni karrierjüket. Minél magasabb a munkaerő képzettsége, annál magasabbak, sőt jóval magasabbak az aktivitási arányok minden életkorban. Az Európai Unió szintű aktivitási arány 2000-ben 87%-on állt a magas képzettségűeknél, szemben az alacsony képzettségűek 57%-ával. A különbségek nagyobbak a nők között: az alacsony képzettségű nők az egyetlen olyan népességsoport, melynek több mint fele inaktív. Ami a trendeket illeti, a felsőfokú végzettségű, magasan szakképzett fiatalok aránya emelkedik, az alacsony képzettségűek (középfokú végzettséggel nem rendelkezők) aránya csökken, de továbbra is számottevő. A munkaerő-felvételekből nyerhető képzettségi tervek világosan mutatják, hogy tovább növekszik a szakképzett munkavállalók iránti igény, míg a nem-szakképzetteké csökken; a foglalkoztatottság-növekedés a szolgáltató szektorban lesz továbbra is a legerősebb, különösen a tudás-intenzív ágazatokban.

47. Sok ember számára a munkapiaci részvétel elhatározása nemcsak a fent leírt tényezők alakulásán múlik, melyek elsősorban meghatározzák a munka vonzerejét, hanem olyan tényezőkön is, mint napközi-otthon elérhetőség, hoz-

záférés, közlekedés, tanácsadási szolgáltatások, vagy a kulturális környezettel kapcsolatos szolgáltatások. Napközi otthonok léte és a tömegközlekedés elérhetősége ugyancsak hatással lehet arra, hogy pl. a könyvtárak és a felnőtt-oktatási intézmények mindenki számára hozzáférhetőek legyenek, akik igénylik azokat a munkapiaci részvételi lehetőség javítására. Ezek közül sok a közintézmények körébe tartozik és politikai tevékenységet is érint.

3. Férfiak és nők közötti egyenlő lehetőséget biztosító politika

48. Az öregedés számos egyenlőségi témát vet fel. A nők növekvő részvétele a jövőbeni munkaerő-növekedés fő forrása lesz sok európai országban. A politikusok egyre inkább felismerik, hogy a demográfiai öregedés még inkább aláhúzza, mennyire fontos a nők részvétele a gazdasági növekedésben. Ennek ellenére – mint már említettük – a női foglalkoztatottság még mindig nagyon alacsony sok országban (különösen Dél-Európában). Ez részben annak következménye, hogy nehéz összeegyeztetni a gazdasági tevékenységet a családi kötelezettségekkel. Ezen felül a nők továbbra is felülreprezentáltak a gazdaságilag sérülékeny és rosszabbul fizető ágazatokban.

49. Ezek a trendek politikai akciókat igényelnek az alábbi célok megvalósítására:

a) Meg kell könnyíteni a nők hozzáférését a biztonságosabb és jobban fizetett életpályákhoz, egyenlő lehetőségeket kell teremteni a képzésben és a szakismeretek megújításában való részvétellel a teljes aktív életszakaszban.

b) További politikai összpontosítás szükséges a családi élet és a munka összeegyeztetésére. Jobban meg kell osztani a családi kötelezettségeket a férfiak és a nők közt, és családbarát foglalkoztatás-politika kialakítását kell előmozdítani (idős eltartottak családon belüli gondozása, gyermeknevelés a munka mellett).

c) További lehetőségek, pénzügyi és családpolitikai eszközök keresése a női foglalkoztatottság emelésére.

50. Egy hatékonyabb politikának a nők munkapiacon való részvételére hatása lehet az európai országok jelenlegi reprodukciós helyzetére is. Európa termékenységének szintje – a teljes termékenységi arányokat tekintve – 1950 óta 2,7-ről 2000-re 1,3-ra csökkent. Az Egyesült Nemzetek népesség-előreszámítása ehhez hasonló, nagyon alacsony termékenységgel számol a következő 20 éves időszakra, és csak 2030 utánra jósolnak nagyon lassú növekedést, előrevetítve az 1,8-es szint elérhetőségét a század közepére. Egy ilyen helyzet távlati kialakulása – miközben szükség van a nők növekvő munkapiaci részvételére is – olyan hatékony politikát igényel, ami egyszerre, egy időben eredményez magasabb termékenységet és nagyobb részvételt a munkaerőben.

51. Némely európai ország már talált megoldást erre a nagyon komplikált formális ellentmondásra. A hatvanas években néhány közép-európai országban, később, a nyolcvanas években észak-európai országokban (Skandináviában) fogadtak el olyan intézkedéseket, amelyek egyszerre tartották meg, vagy épenséggel emelték a termékenység szintjét és eredményeztek magas, sőt emelkedő női gazdasági aktivitást. A közép-európai régióban a gazdasági és társadalmi átalakulással ezek az intézkedések többé-kevésbé visszaszorultak, ennek is következménye a gyorsan csökkenő termékenység. Ám a legtöbb skandináv országban ezek a pozitív intézkedések még mindig hatnak, ezért is itt a legmagasabb jelenleg a gyermekszám. Ezzel szemben a legtöbb dél-európai országban alig van olyan igénybe vehető támogatás, amely kompenzáló hatású a nők családi és munkavállalási tevékenységében. Nem véletlen, hogy ezekben az országokban a legalacsonyabb a női foglalkoztatás és egyúttal legalacsonyabb a termékenység is az utóbbi két évtizedben.

52. Ha összegezni kívánjuk, melyek a leghatékonyabb, politikai akciókat igénylő eszközök a nők kétféle aktivitásának összehangolására, akkor hatékonyságuk sorrendjében az alábbiakat sorolhatjuk fel:

a) lehetőséget adni a gyermeket nevelő anyának arra, hogy egy adott időszakon át otthon maradhasson és kompenzációt kapjon az elmaradt bérért a társadalomtól (állam, társadalombiztosítás). Ezt „gyermekgondozási segélynek” hívják a legtöbb országban, ahol ez bevezetésre kerül, és legjobb, ha ez a gyermek születésétől számítva három éven át tart,

b) lehetővé tenni – vagy éppen kötelezővé –, hogy az apa részt vegyen a gyermek gondozásában egy adott időszakban (felhasználva részben a gyermekgondozási segély rendszerét, részben az anya helyett),

c) hatékonyabb, ha a gyermekgondozási segély összege nem egy fix pénzügyi hozzájárulás, hanem az anya korábbi fizetésétől függ (vagy az apáétól). A gyermekgondozási időszak után – vagy alatt – fontos, hogy a legnagyobb lehetőséget biztosítsák (az anyának vagy esetleg az apának) arra, hogy nem teljes idejű, hanem részidejű és rugalmas időszakos alkalmazást kapjon. Ehhez arra van szükség, hogy érdekeltté tegyék az ilyen munkarendszer irányában mind a foglalkoztatót, mind a munkavállalót adókedvezményrel, társadalombiztosítási juttatással, helyi infrastruktúrával (beleértve a gyermekgondozási intézményeket vagy a közlekedést is),

d) kiépíteni a gyermekgondozási intézmények rendszerét, ahol minden gyermek – minden korcsoportban, legyen szó bölcsődéről, óvodáról, napközis iskoláról – elhelyezhető, és amihez a társadalom elegendő segítséget nyújt (olcsó díjjal, különösen a rászorulóknak részére), és olyat, ami nemcsak felügyeletet, hanem étkezést és gondozást is nyújt a teljes napszakban, amikor az anya (vagy az apa) dolgozik,

e) növelni a közvetlen, vagy közvetett pénzügyi támogatást a gyermekes családoknak, hogy az egy főre jutó jövedelmi differenciák a gyermektelen, egy-

vagy többgyermekes családok között kisebbek legyenek. Jelenleg az egyes országok különböző, egymással kombinált eszközöket használnak ehhez a kompenzációhoz (fix vagy jövedelem szerint differenciált családtámogatási rendszer, adókedvezmény a gyermekes családoknak, családi jövedelemadó rendszer).

53. Mindezeket a pozitív intézkedéseket fokozatosan ki lehet építeni, mind-egyikkel kapcsolatban azonban az a legfontosabb követelmény, hogy hosszú távra stabil maradjon. Ha egy adott ország lenyesegeti e politika egy vagy több elemét, a negatív hatás azonnal megjelenik, és a helyreállítás, az azt követő pozitív hatások kibontakozása hosszú időre lehetetlenné válik. Támogatni kellene mindenütt – olyan országokban is, ahol most ilyen nem létezik – egy gyermekgondozási / gyermeksegítő rendszer kiépítését, hogy legyen egy hatékony eszköz, ami nem túl hosszú idő alatt mind a család, mind a nők munkapiaci részvétele érdekében működik. Ilyen hatékony, egyúttal több nemzeti forrást igénylő politikával lehetne növelni az európai munkaerőt és támogatást adni a növekvő idősebb népességnek is.

4. Prioritások a munkaerő keresletet és kínálatot befolyásoló azonnali cselekvésben

54. A fent leírt átfogó közelítésen belül elsőbbséget kell adni a következő kezdeményezéseknek, válaszként azokra a hiányosságokra, melyeket az EU tagállamaiban és egyéb európai országokban tapasztaltak. Ezeknek a következőkre kell kiterjedni:

– Vállalati képzés. A munkáltatóknak nagyobb gondot kell fordítani, beruházásaikat növelni emberi tőkéjük erősítésére. Különösen támogatni kell a képzésben és a karrier-lehetőségek fejlesztésében az alacsonyan fizetett / alacsony képzettségű munkásokat, valamint a csökkent munkaképességűeket. Ilyen befektetés kellene a lehetséges gazdasági rekonstrukciókhoz és a dolgozók alkalmazkodó-képességének növeléséhez. A későbbi nyugdíjazás pénzügyi ösztönzése nem-kívánatos hatásokat válthat ki, ha az idősebb emberek nem újítják meg a szükséges ismereteiket és nem tartanak lépést a gazdasági és munkakörnyezeti változásokkal.

– Munkafeltételek és munkaszervezés minőségének javítása, különös tekintettel arra, hogy biztassák a nőket és a tapasztalt dolgozókat, hogy tovább maradjanak a munkahelyen, valamint elégítsék ki a különböző fogyatékkal küzdő dolgozók igényeit.

– Meg kell változtatni azt a nézetet, hogy a korai nyugdíjba menetel elfogadható megoldás a létszámcsökkenés és a tevékenység-átrendezés kérdéseire.

Egy ilyen kezdeményezésnek annak megértésén kell alapulnia, hogy ezek az erőfeszítések széles érdeklődést váltanak ki és támogatást találnak a társadalom

egészsében, és ezáltal maguk után vonhatják a társadalmi támogatás átirányítását ezen terület pártfogására.

55. Sürgető prioritása van sok EU tagállamban az adózás és a juttatások kombinált hatását célzó átfogó reformoknak. Az ilyen reformoknak, valamint az ellenőrző rendszerek és a hozzáférési szabályok újragondolásának a munkára / aktivitásra ösztönzés erősítésének irányába kell hatnia. Hangsúlyt kell helyezni arra, hogy:

- felülvizsgáljuk a korai nyugdíjba-menetel ösztönzőit mind az egyének, mind a vállalatok vonatkozásában, hogy megbirkózzanak a leépítés és átszervezés problémáival. Elő kell mozdítani a részleges/fokozatos átmenetet a nyugdíjazásba és jutalmazni azokat, akik a munkában maradnak a rendelkezések szerinti korhatáron túl, a hangsúlyt a munkaszervezés javítására helyezve.

- felülvizsgáljuk a jelenlegi politikákat a munkapiaci részvétel vonatkozásában (ösztönző rendszerek kiépítése, a nyugdíjazás utáni alternatív munkavállalás büntetésének leépítése); vizsgálni kell a rászorultság-elvű juttatásokat célzó reformokat (anélkül, hogy kockáztatnánk a szociálpolitikai célokat, oktatási, továbbképzési ösztönzőket) úgy, hogy a háztartás minden tagját ösztönözzük a munkavállalásra.

56. Erős kezdeményezésre van szükség ahhoz, hogy csökkentsük a nemek közötti megkülönböztetést mind a köz-, mind a magánszektorban. Ebbe beletartozhatnak a következők:

- az okok általánosan felderítése – beleértve a termelékenységi különbségeket is –, a férfiak és nők közötti fizetési különbségek kimutatása minden országban,

- felülvizsgálni a munkapiaci választási lehetőségeket érintő korlátokat, különös figyelemmel az oktatási rendszerre, a munkaadók „beszervezési” rendszerével kapcsolatban, valamint a meglévő szervezési és munkakultúrával összefüggésben,

- felülvizsgálni a munka-minősítés és a bérkialakítás folyamatait, hogy ki lehessen küszöbölni a munka alulértékelését a nő-túlsúlyú ágazatokban és foglalkozásokban, javítva a statisztikai és megfigyelési rendszereken, növelve a fizetésbeli eltérések tudatosítását és átláthatóságát.

57. A gondozási feladatok képezik az egyik jelentősebb akadályt a munkapiacra való részvétel tekintetében, főleg a nőknél. Az erőfeszítéseket koncentrálni kell a következőkre:

- fejleszteni kell a gyermekgondozási szolgálatokat abból a célból, hogy elősegítsük a szülők további bevonását – főleg a nőket – a munkapiacra, és ugyanakkor biztosítani kell ezek elérhetőségét és magas színvonalát;

- gondoskodni kell az egészségügyi gondozás, idősgondozás hatékonyságáról, fejleszteni a kapcsolatukat az általános szociálpolitikával. A reformoknak az eddigiéknél jobban figyelembe kell venniük az idősödő népesség szükségleteit.

58. A Foglalkoztatás irányvonalai című kiadvány felhívja az EU tagállamait, hogy dolgozzanak ki olyan intézkedéseket, melyeknek célja, hogy 2010-re felére csökkenjen az iskolát korán elhagyók száma. Hangsúlyt kell helyezni a következőkre:

- különítsenek el hatékony eszközöket a társadalomba való beilleszkedés témájában, melyek segítenek azoknak, akik korán elhagyják az iskolát, hogy újra tanuló státusba kerüljenek formális és/vagy nem formális oktatás és képzés útján. Ezeknek az eszközöknek célja, hogy megfeleljenek azoknak a különleges követelményeknek, melyek „gyenge képességű” fiataloknál vagy nehezen tanuló fiataloknál előfordulhatnak. Képzési programokat kellene kidolgozni, hogy ezek a fiatalok közelebb kerüljenek az iskolához és a munka világához is,

- javítsák a hozzáférést és támogassák az infrastrukturális/képzési intézményeket, hogy megfeleljenek az ilyen tanulók jellegzetes igényeinek és körülményeinek, társulva különböző közintézmények, ágazatok szereplőivel,

- fejlesszenek ki speciális képzési programokat a fiatal „vándorlók” körülményeihez szabva, akiknek különös nehézségeik vannak az oktatási rendszerbe való bekapcsolódás terén és a munkapiacba való bekerülés és alkalmazkodás során.

59. A növekvő gazdasági aktivitás kihívásait nagyobb nyomattal lehet kezelni, ha a munkapiaci reformok hatékony bevezetésében támaszkodunk az EU irányelveire (Economic Guidelines és Broad Economic Policy Guidelines of the European Union). Az irányelveket természetesen Európa más részeire is alkalmazni lehet. A Foglalkoztatottsági Irányelvek, hangsúllyal a jelenlegi foglalkoztatási arányokon, a munka minőségén és egész életen át való tanuláson, széles körű megközelítési keretet kínálnak a férfiak és a nők minden életkorra kiterjedő munkapiaci részvételének befolyásolásához. A Gazdaságpolitikai Irányelvek pedig a hangsúlyt a növekedésre és a stabilitást célzó makrogazdasági politikára, a strukturális reformokra helyezik. A munkapiaci részvétel növelése tartós prioritás lesz a jövőben. A munkapiaci részvétel növelése és az aktív öregedés biztosítása eszközeinél figyelembe kell venni a nyugellátás és az egészségügy közötti kapcsolatokat, beleértve a rendszerek szociális céljait és pénzügyi fenntarthatóságát is. A politikai prioritás megállapítása során a szociális partnerek számára fontos, hogy szembenézzenek az öregedő népesség kihívásaival: ez a Társadalmi Párbeszéd (Social Dialogue) elsőrendű prioritása is. A Társadalmi Párbeszéd Akcióprogramja (Action by Governments and Social Partners) csak akkor lesz sikeres, ha azokkal alapvető magatartásváltozás jár együtt a vállalatoknál és oktatási rendszerben, többek között a nemek közötti eltérés, az idősebb dolgozók, más hátrányos helyzetű csoportok irányában, beleszámítva a vándorlókat és a különböző fogyatékoságokkal küzdő dolgozókat is. Az ilyen magatartásbeli változás a társadalmi erők széles körű mozgósítását kívánja meg a legfelső politikai szintekig, amint azt az Európa Tanács kezdeményezte Lisszabonban és Stockholmban.

60. A fő célt jól összegzi az „Európa válasza a Világ öregedésére” című nyilatkozat, amit az Európai Bizottság (12) adott ki, s amely megállapítja: „Az öregedés újra megerősíti azt az általános törekvést, hogy emelni kell az aktivitást és a foglalkoztatási arányokat Európában”. A Nyilatkozat szerint a munkapiaci részvételt minden munkaképes korban, főleg a nők és az idősebb dolgozók körében kell növelni. A nők foglalkoztatottsági arányainak vonatkozásában még inkább aláhúzza annak a politikának a szigorú fenntartását, aminek célja a nemek közötti egyenlőség biztosítása a munka világában és az igényt, hogy össze lehessen egyeztetni a családot a munkával. Az idősebb dolgozók öregedését illetően a Nyilatkozat rámutat, hogy változásokra van szükség a korszerinti menedzselés jelenlegi munkahelyi és munkapiaci gyakorlatában. Fontos, hogy olyan politika és a gyakorlat érvényesüljön, ami lehetővé teszi és motiválja, hogy az idősebb dolgozók ki tudják használni az új lehetőségeket. Számos változtatás igen fontos: eltolódás az idősebb dolgozók, férfiak és nők munkaképességének és foglalkoztatásának fenntartásában olyan eszközökkel, mint a képzés, az egészségügyi és biztonsági intézkedések, illeszkedés a munkahelyhez és a foglalkozás jellemzőihez, munkakönnyítő technológiák bevezetése, új munkaidő beosztás, speciálisan az idősebb munkavállalók részére felkínált foglalkozások, stb. Ezek eredményeként emelkedni fog a férfiak és nők tényleges nyugdíjkorhatára és elkerülhetők azok a negatív hatások, amihez a jelenlegi politika vezet.

D) KÖVETKEZTETÉSEK

61. Három pontban foglaljuk össze az e cikkben tárgyaltakat:

- a) az öregedési folyamat felgyorsul a következő évtizedekben,
- b) a foglalkoztatott népesség száma csökkenni fog, ha nem növekszik az 50 év feletti férfiak és nők gazdasági aktivitása,
- c) minden szükséges eszközt igénybe kell venni a foglalkoztatottság változtatásához.

62. E célok elérésének fő kérdése, hogy milyen országos és nemzetközi intézkedések, aktivitás lesz a jövőben. Különböző lépéseket kell tenni a jövőbeli öregedés hatásainak ellensúlyozására az ENSZ-EGB régióban. Ezeket a következőkben lehet összegezni:

a) Szükséges, hogy a fejlesztéseket ne az egyes minisztériumok vagy ágazatok koordinálatlan politikájára alapozzák. Arra van szükség, hogy kialakuljon az átfogó, jól koordinált, országos szintű, ágazatközi politikák rendszere, melyet kellően hosszú időtávon működtetnek. A különböző politikák, jól meghatározott rövid, közép és hosszú távú prioritásokkal, kötelesek egymást támogatni.

b) Szükséges, hogy a jövő politikái kialakításánál tekintetbe vegyünk az ország demográfiai helyzetét, a munkapiaci részvételt és az általános gazdasági

fejlődést. Számos lehetőség lesz az ilyen típusú politikák kidolgozásához és alkalmazásához a jelenlegi és jövőbeni európai uniós országok esetében. Viszont kisebbek lesznek a lehetőségek azokban az országokban, ahol a gazdasági növekedés késik, ugyanakkor a demográfiai helyzet is eltérő. Ezek az országok több segítségre szorulnak a régiós együttműködés során.

c) A nemzeti politikákat támogatni kell regionális együttműködésekkel és koordinációval. A következő ENSZ-EGB Miniszteri Konferencia az öregedésről jó alkalom lesz arra, hogy meghatározzák az ENSZ-EGB régióban a jövőbeni regionális kooperációt szolgáló mechanizmusokat. Kormányközi munkacsoportot kell létrehozni, mely előmozdítja és ellenőrzi a fejlődést és a kérdése politikák bevezetését nemzeti szinten. Ezeknek a politikáknak követnie kell a „Madridi Nemzetközi Öregedési Akcióterv”-et az ENSZ-EGB régióban. Ehhez szükség lenne új tevékenységekre az Európai Gazdasági Bizottság munkaprogramján belül, támogatva a regionális együttműködést. Erre a célra megfelelő infrastruktúrát kellene teremteni.

d) Bár a szükséges politikát főleg az országok kormányainak kell elfogadni, a közzféra egyedül nem képes megoldani az összes problémát. Ezért meg kell találni annak módját, hogyan lehet a magán szektort növekvő mértékben bevonni a fejlesztésbe (pl. az állami nyugdíjrendszer mellett második nyugdíjpilíért létesíteni, bevonni a magántőkét egészségügyi, társadalmi és oktatási szolgáltatások létesítésébe és fejlesztésébe, oktatási programokba, idősebb dolgozók átképzésébe). Valódi partneri kapcsolatra van szükség ezen a területen az állami, a magánszektor és a civil szektorok között.

HIVATKOZÁSOK

- (1) World Population Ageing 1950–2050. (A világnépesség öregedése 1950–2050.) Population Division, DESA, United Nations, 2002.
- (2) World Population Prospects: The 2000 Revision (Medium variant). (A világ népességének kilátása: a 2000-i revízió /középső variáns/.) Population Division, DESA, United Nations, 2001.
- (3) Yearbook of Labour Statistics 2000. (Munkaügyi Statisztikai Évkönyv 2000.) International Labour Office, 2001.
- (4) Employment in Europe 2001: Recent Trends and Prospects, European Commission, 2001. (Foglalkoztatottság Európában 2001: Jelen trendek és előrejelzések, Európai Bizottság 2001.)
- (5) K. Kinsella – V. Velkoff: An Aging World: 2001. (Egy öregedő világ: 2001.) US Census Bureau, 2001.
- (6) C. Bagavos – C. Potakis: Demographic Dimension of Labour Force Trends: National and Regional Diversities within the European Union. (Munkaerő trendek demográfiai dimenziói: országos és regionális eltérések az Európai Unióban.) Genus, 2001.
- (7) Economically Active Population Estimates and Projections (1950–2010). (Gazdaságilag aktív népességi becslések és előrejelzések /1950–2010/). International Labour Organization, 2000.

- (8) The Future European Labour Supply. European Commission, 1999. (Európa jövőbeli munkaügyi ellátottsága. Európa Bizottság, 1999.)
- (9) *Paul Raymont*: Population ageing in the ECE region: The broader economic context (mimeographed), 2002. (*P. Raymont* cikke alapján: A népesség öregedése az ECE régióban: szélesebb gazdasági összefüggésben /soksz./ 2002.)
- (10) Increasing Labour Force Participation and Promoting Active Ageing, European Commission, 2002, Toward a Europe for All Ages, European Commission, 1999. (A munkaerőben való részvétel növelése és az aktív öregedés segítése, Európa Bizottság, 2002, Európa felé minden életkorban, EU Bizottság, 1999.)
- (11) *Von Nordheim Nielson*: Active Ageing – key paradigm in European Commission policy response to demographic change. (Aktív öregedés – kulcs-megállapítás az Európa Bizottságban – politikai válasz a demográfiai változásokra.) 2002.
- (12) Europe's Response to World Ageing. Europe's response to World Ageing. Promoting economic and social progress in an ageing world, European Commission, 2002. (Európa válasza a világ öregedésére. A gazdasági és társadalmi fejlődés támogatása egy öregedő világban. EU Bizottság, 2002.)

1. Néesség fő korcsoportok szerint az európai régiókban, 1950–2050
Population by main age groups in the European regions, 1950–2050

Év	Közép	Kelet	Észak	Dél	Nyugat	Európa	Észak- Amerika
0–14 évesek a teljes népesség százalékában							
1950	28,6	26,0	28,1	27,5	23,4	26,2	27,2
1960	25,9	29,1	24,4	27,1	25,2	26,7	31,1
1970	25,3	26,3	24,1	26,0	24,1	26,3	28,5
1980	23,7	22,2	21,1	24,6	20,0	22,2	22,6
1990	23,2	22,8	19,4	18,9	17,6	20,4	21,8
2000	18,1	18,1	18,9	15,8	17,0	17,5	21,5
2010	14,2	13,6	15,9	14,0	14,9	14,4	19,1
2020	13,4	14,0	14,9	12,6	13,9	13,7	20,3
2030	13,8	12,6	15,4	12,1	14,1	13,5	18,3
2040	14,1	12,5	15,0	12,3	13,9	13,4	18,2
2050	14,9	13,7	15,2	12,7	14,0	13,9	18,3
15–19 évesek a teljes népesség százalékában							
1950	62,9	62,0	61,5	61,5	61,7	61,7	60,4
1960	60,5	60,5	59,8	60,2	69,6	60,2	55,9
1970	60,9	61,1	57,5	59,1	57,2	58,2	57,7
1980	62,9	63,6	58,9	60,1	61,8	61,8	62,0
1990	61,1	60,5	62,4	62,2	62,5	61,4	61,7
2000	64,0	63,0	60,7	62,4	61,3	62,3	62,3
2010	65,0	67,9	60,7	61,6	60,7	63,5	62,4
2020	61,7	62,4	58,3	59,3	57,6	60,0	56,7
2030	51,6	63,9	53,3	54,2	52,3	55,7	53,6
2040	56,5	56,5	52,2	49,0	51,3	52,6	53,2
2050	49,0	49,2	50,9	47,2	50,4	49,4	54,5
60–x évesek a teljes népesség százalékában							
1950	8,6	10,0	15,4	11,0	14,9	12,1	12,4
1960	11,1	9,9	15,9	12,7	16,6	13,1	13,0
1970	13,8	12,6	18,4	15,0	18,7	15,5	13,8
1980	13,4	14,1	20,0	15,2	18,2	16,0	15,4
1990	15,8	17,7	20,4	18,9	19,9	18,2	16,5
2000	17,9	18,9	20,4	21,8	21,7	20,3	16,2
2010	19,9	18,9	23,4	24,4	24,4	22,1	18,5
2020	24,9	23,6	26,8	28,1	28,5	26,4	23,0
2030	34,6	23,5	31,3	33,7	33,6	30,8	28,1
2040	32,6	31,0	32,8	38,7	34,8	34,0	28,6
2050	36,1	37,2	33,9	40,1	35,6	36,7	27,2
60–x évesek a 15–19 évesek százalékában							
1950	13,6	16,1	25,0	17,9	24,1	19,6	20,5
1960	18,4	16,3	26,5	21,1	27,8	21,8	23,3
1970	22,6	20,7	32,0	25,3	32,6	26,6	23,9
1980	21,3	22,2	34,0	25,3	29,5	25,9	24,8
1990	25,9	29,2	32,8	30,3	31,8	29,6	26,7
2000	28,0	30,0	33,6	34,9	35,4	32,6	26,0
2010	30,6	27,8	38,6	39,6	40,2	34,8	29,6
2020	40,4	37,8	46,0	47,4	49,5	44,0	40,6
2030	67,1	36,8	58,7	62,2	64,2	55,3	52,4
2040	57,7	54,9	62,8	79,0	67,8	64,6	53,8
2050	73,7	75,6	66,6	85,0	70,6	74,3	49,9

2. Foglalkoztatottsági arány nemek és fő korcsoportok szerint az európai régiókban, 1970–2000 (százalékban)

Employment rates by sex and main age groups in the European regions, 1970–2000 (in percentages)

Korcsoport, régió	Foglalkoztatottsági arány (%)						2000 az 1970 százalékában	
	Férfi			Nő			Férfi	Nő
	1970	1990	2000	1970	1990	2000		
<i>25–49</i>								
Közép	98	97	82	78	85	70	84	90
Kelet	98	97	79	92	94	75	81	82
Észak	97	94	85	54	74	76	88	141
Dél	96	96	86	33	56	56	90	170
Nyugat	97	95	89	50	67	72	92	144
Európa	96	97	84	64	77	69	88	108
Észak-Amerika	94	94	89	49	75	75	95	153
<i>50–54</i>								
Közép	92	84	72	67	69	62	78	93
Kelet	92	91	76	81	85	71	83	88
Észak	95	89	82	57	69	72	86	126
Dél	88	87	81	25	33	41	92	164
Nyugat	93	92	84	44	55	64	90	145
Európa	93	90	79	56	64	62	85	111
Észak-Amerika	91	88	84	51	67	72	92	141
<i>55–59</i>								
Közép	86	87	55	48	36	32	64	67
Kelet	80	79	62	39	34	35	78	90
Észak	92	78	72	47	54	58	78	123
Dél	76	71	59	19	22	26	78	137
Nyugat	85	75	62	35	40	43	73	123
Európa	84	75	62	37	36	38	74	103
Észak-Amerika	87	79	75	46	55	59	86	128
<i>60–64</i>								
Közép	59	59	30	31	20	19	51	61
Kelet	35	34	27	24	19	17	77	71
Észak	79	53	46	27	25	27	58	100
Dél	48	31	35	13	14	14	73	108
Nyugat	65	30	21	21	13	11	32	52
Európa	55	40	30	23	18	16	55	70
Észak-Amerika	73	55	52	35	34	37	71	106

3. Foglalkoztatottsági arány nemek és öt éves korcsoportok szerint az európai régiókban, 2000 (százalékban)

Employment rates by sex and five-year age groups in the European regions, 2000 (in percentages)

Nem, kor	Foglalkoztatottsági arány						
	Közép	Kelet	Észak	Dél	Nyugat	Európa	Észak-Amerika
Férfiak							
15–19	10	13	35	15	29	20	45
20–24	51	60	72	51	63	59	76
25–29	79	76	82	74	84	79	88
30–34	85	80	84	86	90	85	88
35–39	85	80	84	89	91	86	90
40–44	83	78	88	91	90	86	90
45–49	80	81	86	90	89	85	88
50–54	72	76	82	81	84	79	84
55–59	55	62	72	59	62	62	75
60–64	30	27	46	35	21	30	52
65–69	22	15	15	12	6	13	23
70–74	17	8	7	8	3	8	16
75–x	11	1	3	3	2	3	8
15–64	62	63	76	68	73	68	80
Nők							
15–19	8	7	38	9	23	16	44
20–24	42	50	62	37	58	50	68
25–29	60	68	72	56	72	66	73
30–34	66	72	73	57	71	68	73
35–39	73	77	75	59	72	71	74
40–44	75	77	78	56	73	72	76
45–49	72	78	78	51	72	70	77
50–54	62	71	72	41	64	62	72
55–59	32	35	58	26	43	38	59
60–64	19	15	27	14	11	16	37
65–69	14	9	9	5	2	7	14
70–74	11	2	3	3	1	3	9
75–x	7	1	1	1	1	2	3
15–64	53	55	65	42	58	54	67

Tárgyszavak:

Öregek
Gazdasági aktivitás
Foglalkoztatáspolitikai

**LABOUR MARKET RESPONSES TO POPULATION AGEING AND
OTHER SOCIO-DEMOGRAPHIC CHANGE***Summary*

Concluding, we can sum up with the following three main points, which are discussed in this paper:

- a) the ageing process accelerates during the following decades,
- b) the employed population declines, if the low labour force participation of the females and of the males over 50 could not be increased,
- c) all necessary measures needed for the changes in employment.

The main question is for achieving these goals are, what kind of national and international activity will be present in the future. There are different steps to be taken to compensate for the effects of future ageing in the UNECE region. They could be summarized as follows:

a) It is necessary that the improvement should not be based on uncoordinated policies of individual ministries or sectors. What is needed is a comprehensive, well-coordinated, national, cross-sectoral set of policies that will be implemented over a relatively long time period. The different policies, with well-established short-, medium- and long-term priorities should be helping each other.

b) It is also necessary to consider given country's demographic situation, labour force participation and general economic development when developing such future policies. There will be many opportunities for this type of policy development and implementation in the present and future European Union's member countries. However, opportunities will be fewer in those countries where economic development is lagging and, at the same time, the demographic situation is different. These countries will need more help from the regional co-operation.

c) The national policies should be helped by regional co-operation and co-ordination. The forthcoming UNECE Ministerial Conference of Ageing is a good opportunity to establish the mechanisms in the UNECE region for a future regional co-operation. An intergovernmental working group is needed to promote and monitor the development and implementation of the policies in question at the national level. Those policies should be in line with the implementation of the Madrid International Plan of Action on Ageing in the UNECE region. This would require that in the context of the programme of work of the Economic Commission of Europe new activities be envisaged in support of this regional co-operation. For this, an adequate infrastructure should be established.

d) Even though the needed policies should be adopted mainly by the national governments, the public sector alone is not able to solve all the problems. Therefore it is necessary to find the mechanisms to increasingly involve the private sector in each of the improvements (e.g. besides the state pension system to establish the second pillar of the old age retirement, to involve the private capital in establishing and management of health, social and educational services – in-school and after school programmes and re-educating elderly workers, based on a life-long education and training). A real partnership is needed in this field between the state, the private and the civil sectors.

MAGYAROK ÉS KÜLFÖLDIEK

TÓTH PÁL PÉTER

2000 végén lezajlott egy adatfelvétel, amelynek központi kérdése a család, a családi együttélés változásainak, a gyermekvállalási szokások módosulásainak, és a gyermekneveléssel kapcsolatos vélemények megismerése volt¹. A vizsgálatra Nyugat-, Közép- és Kelet-Európa számos országában nemzetközi kutatás keretében került sor. A felvétel Magyarország mellett a volt szovjet blokk országai közül szintén többen megtörtént. Így arra is lehetőség van, hogy a hazai vizsgálat eredményét ne csak a többé-kevésbé már „letisztult” társadalmi, gazdasági és politikai viszonyok között élő nyugat-európai, hanem a 90-es évek elején hozzánk hasonló radikális változásokon átesett volt szocialista országok állampolgárainak vélemény- és értékváltozásaival is összehasonlítsuk. Jelen tanulmány az adatfelvétel külföldiekre vonatkozó kérdéssorára adott magyarországi válaszokkal foglalkozik.

A külföldiekre vonatkozó kérdések csoportja

A kutatás központi problémáját tükröző kérdéssorhoz kapcsoltan a megkérdezettek 78 kérdésre és számtalan alkérdésre adtak választ, illetve a vizsgálat-hoz kapcsolt modulok segítségével egyéb fontos összefüggésekről is véleményt nyilvánítottak. Tanulmányunkban a választható kérdéscsoportok közül a külföldiekkel kapcsolatos véleményekre, attitűdökre vonatkozóakra adott válaszok elemzésével foglalkozunk. Döntésünket a szakmai érdeklődés mellett az is befolyásolta, hogy egy tanulmány kapcsán a magyar tömegtájékoztatási eszközök az adatfelvételt megelőző hónapokban és azt követően számos alkalommal foglalkoztak a hazai népesség külföldiekhez való viszonyával².

Az adatfelvétel külföldiekkel kapcsolatos modulja hat kérdésből állt. Ezek mellett a 78 alapkérdés között még három olyat találunk, amely közvetlenül a bennünket érdeklő kérdésblokkhoz kötődik. A külföldiekkel kapcsolatos attitűdök mélyebben fekvő okainak feltárása érdekében a megkérdezettek ún. ke-

¹ Lásd a PPA (Population Policy Acceptance) – 2000 kutatás keretében végzett vizsgálat kérdőívét. Az adatfelvételt a TÁRKI végezte.

² Lásd: *Hablicsek László–Tóth Pál Péter*: A nemzetközi vándorlás szerepe a magyarországi népesség számának megőrzésében 1999–2050 között. 395–429. In: *Népesedés és népesedéspolitiká. Szerk.: Cseh-Szombathy László–Tóth Pál Péter*. Századvég Kiadó, Budapest 2001.

mény adataira vonatkozó kérdéseket, illetve az adatfelvétel központi problémájához kötődőkre adott válaszok egy részét is elemeztük.

A hazai adatfelvétel során 3057 személy válaszát rögzítették, akiknek 46,9 százaléka férfi, s 53,1 százaléka nő. A megkérdezettek 60,5 százaléka volt házas (1,9 százaléuk házastársával nem élt együtt). A hajadonok aránya 20,8 százalékos, az özvegyeké pedig 12,5 százalékos. 77,4 százaléuknak volt gyermeke. A legtöbbszörnek (49,5%) két gyermeke volt. Az egygyermekesek aránya 25,4, a háromgyermekeseké 16,7 százalékos, a négygyermekesek pedig 4,5 százalékos aránnyal voltak képviselve. Megemlíthetjük továbbá, hogy 46,6 százaléuk volt aktív kereső, tehát a többség a gazdaságilag inaktívak közé tartozott. Az inaktívak között a nyugdíjasok aránya (35%) volt a legmagasabb, mellettük a munkanélküliek (6,6%), a gyermekgondozási segélyben részesülők (4,3%), illetve a tanulók (3,9%) arányát tartjuk szükségesnek megemlíteni. Ezek mellett az adatfelvétel természetesen lehetőséget biztosít arra is, hogy egyéb összefüggés, például iskolai végzettség, valláshoz való viszony, foglalkozási megoszlás stb. mentén is megismerhessük a megkérdezettek megoszlását.

A kérdőív elkészítése, a minta kiválasztása, az adatfelvétel lebonyolítása, vagy általánosabban megfogalmazva a vizsgálat minden fázisa megfelelt mindazoknak a követelményeknek, amelyek egy szakmailag korrekt, tudományosan megalapozott vizsgálat esetében szükségesek. Ennek következtében biztosított, hogy az adatfelvétel a hazai népesség külföldiekhez való viszonyát valóságosan tükrözze. A vizsgálat érvényességéhez még az is hozzájárult, hogy a megkérdezettek között nem magyar állampolgárok csupán ketten voltak, s azoknak az aránya sem jelentős, akinek a házastársa, vagy élettársa nem volt magyar állampolgár³. Ennek ellenére módszertani szempontból föl kell vetnünk azt a kérdést, hogy a mintába került nem magyar állampolgárságú személyek véleménye, illetve azoké, akinek a házastársa vagy élettársa nem volt magyar állampolgár, mennyiben és hogyan befolyásolta az adatfelvétel eredményét. A mintába, mint említettük két nem magyar állampolgárságú személy került. Azok pedig, akinek a házas- vagy élettársuk nem volt magyar állampolgár, 17-en voltak. Arányait tekintve ez azt jelenti, hogy a megkérdezettek 0,6 százaléka a véleménye feltételezhetően eltért a magyar állampolgárok véleményétől. A megkérdezettek 0,5 százaléka esetében pedig, tehát azoknál, akinek a házas- vagy élettársa nem volt magyar állampolgár azt tételezhetjük fel, hogy véleményük családi állapotuk következtében más lehetett, mint a többi megkérdezetté. Amennyiben e két „elemet” összevonjuk, akkor is a valamilyen formában közvetlenül érintettek aránya a megkérdezetteknek alig több mint fél százalékat tesz ki. Ennek a fél százaléknak a magyar állampolgároktól valamilyen formában eltérő véleménye azonban érdemben nem módosíthatta a vizsgálat alapján megrajzolható külföldiekkel kapcsolatban kialakított, kialakult

³ Lásd a Család-kérdőív 10. (*Mi az Ön állampolgársága?*), illetve a 12. kérdésre (*Házastársának/élettársának mi az állampolgársága?*) adott válaszokat.

viszony tartalmát, jellegét⁴. A migrációs adatok bizonytalansága miatt pontosan nem tudjuk, hogy huzamosabb ideig jelenleg hány külföldi él Magyarországon. Ennek ellenére fogadjuk el, hogy 2000-ben a Belügyminisztériumtól megkapott adatállomány szerint összesen 89 432 külföldi állampolgár élt huzamosabb ideig az országban, vagyis az adatfelvétel időszakában a hazai lakosság 0,9 százaléka nem volt magyar állampolgár. Ez egyben azt jelenti, hogy a mintában a nem magyar állampolgárságú személyek alul voltak reprezentálva⁵.

Mindezek ellenére szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy az adatfelvétel koncepciójához kapcsolt modul esetében külön nemcsak azt nem értelmezték, hogy mit is értenek a *külföldi*, hanem azt sem, hogy mit értenek *az országban élő, vagy az itt letelepedett külföldi* fogalmán. Ennek következtében egyrészt elmosódnak a határok a szomszédos országokból érkező magyar nemzetiségűek, a világ bármely országába különböző időszakban emigrált, s elmúlt évtized során visszavándorolt magyar állampolgárok, illetve a Magyarországra vándorló nem magyar nemzetiségű és nem magyar állampolgárságú személyek között. Emellett nem értelmezték, vagy nem határozták meg, hogy kit is értenek a *letelepedett*, illetve az *itt élő külföldiek* fogalma alatt. Egyszerűbb a helyzet a *letelepedett* fogalom esetében, hiszen ez nemcsak azt sugallja, hogy nem átmeneti, ideiglenes, rövid ideig tartó ittlétről van szó, hanem a végleges döntés lehetőségének feltételezését is megengedi. Az *itt élő* kifejezés tartalma ennél bonyolultabb, hiszen a rövidebb időt itt tartózkodó külföldi is itt él. Ez esetben a megkérdezett nagyobb szabadságfokkal rendelkezett az *itt élés* időtartamának „meghatározásában”. A használt fogalmak pontos meghatározása hiányában a válaszokban nem különülnek el a huzamosabb ideig, például az egy éven túl itt tartózkodó külföldiek csoportja azoktól, akik csak átmeneti jelleggel tartózkodnak az országban⁶.

Következtetéseink megfogalmazása szempontjából többek között jó lett volna ismerni, hogy a megkérdezettek hány százaléka élt huzamosabb ideig külföldön illetve, hogy a szűkebb családi, baráti körben volt-e, van-e olyan személy, aki huzamosabb ideig külföldön élt vagy jelenleg is a világ valamelyik országában tartózkodik. Ezek mellett az összefüggések mellett az sem ismeretes, hogy a megkérdezettek hány százaléka volt korábban egy másik ország állampolgára, illetve hogy az adatközlő élete során került-e szorosabb

⁴ Szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy gondolatmenetünk két hibát tartalmaz, mivel egyrészt azonosságot teszünk a nem magyar állampolgárok és azok között, akinek a házastársa, vagy az élettársa nem magyar állampolgár, másrészt pedig a megkérdezettek és a megkérdezett házastársa, vagy élettársa között. Úgy véljük könnyen belátható, hogy a megkérdezett véleményét, ha nem egyértelműen, s ha nem direkt formában is, de házastársuk vagy élettársuk véleménye befolyásolja.

⁵ A magyarországi nemzetközi vándormozgalomra vonatkozó adatokkal kapcsolatban a KSH 2000-ben korrigált számításaira támaszkodunk.

⁶ A hazai statisztikai adatszolgáltatás szerint a nemzetközi vándormozgalom szereplői a bevándorló státuszúak, illetve azok a külföldi állampolgárok, akik egy éven túli magyarországi tartózkodási engedéllyel rendelkeznek.

kapcsolatba külföldivel. Mindezek mellett még meg kell jegyeznünk azt is, hogy mivel az adatfelvételre nemzetközi kutatás keretében került sor a modul kérdései nem minden esetben tükrözik pontosan a hazai helyzetet, s így nem teljesen vannak szinkronban a hazai feltételekkel. Ezt a gondot a megfelelő kérdéseknél jelezni fogjuk.

Migrációs tapasztalatlanság

1990-et megelőzően a hazánkat valamilyen formában érintő nemzetközi vándormozgalom történései sem a hivatalos, sem a magán diskurzus keretében nem volt természetes és mindennapos téma, miközben a hazai népesség a vándormozgalommal kapcsolatos konkrét tapasztalatokkal sem rendelkezett. Annak ellenére így volt ez, hogy egyrészt a hivatalos szervek igen nagy figyelmet szenteltek a hazánkba érkező külföldieknek és a hosszabb-rövidebb ideig külföldön tartózkodó magyar állampolgároknak, valamint honfitársaink külföldi kapcsolatainak. Másrészt pedig a magyar állampolgárok nehezen megítélhető százalékának rokonai élnek a szomszédos országokban és szerte a nagyvilágban, illetve baráti, szakmai kapcsolatok fűzik külföldi állampolgárokhoz. Mindez a nyilvánosság szintjén csak igen ritkán törte át az elhallgatás kikényszerített határait. Azok a migrációs „élmények” pedig, amelyek 1944/45 fordulóján és az azt követő három évben, illetve 1956 októbere és 1957 márciusa között felhalmozódtak fokozatosan elhalványultak. Ezek mellett azok az ismeretek, amelyeket az 1960-as évektől az illegálisan, vagy az egykori szóhasználattal jogellenesen külföldön maradtak halmozhattak fel csak egyedi esetekben „törte” át a családi, baráti kör falát, s így nem jelenthetett tapasztalatot azok számára sem, akik valami hasonlóra szerettek volna vállalkozni. A migrációs tapasztalatlansághoz még az is hozzájárult, hogy nemcsak jelentéktelen volt az országban élő külföldiek száma, hanem arról a csekély számú külföldről sem lehetett a nyilvánosság szintjén szinte semmit sem tudni, akiknek a hazai szervek az évtizedek során letelepedési engedélyt vagy magyar állampolgárságot adtak. Sajátos módon a mögöttünk hagyott rendszer még azoknak sem biztosított nyilvánosságot, például a görög, a chilei, a palesztin menekülteknek, tehát akiknek politikai alapon biztosított befogadást, megélhetést az országban.

A hivatalos színlelés és az állampolgári „hallgatás” keretei a magyar nemzetiségű román állampolgárok 1988. és 1989. évi itt maradásuk, majd a keletnémet állampolgárok hasonló döntése következtében már a rendszerváltoztatást megelőzően széttörték. 1990-et követően pedig a migráció tabu jellege megszűnt. S, hogy valójában mit is jelent vagy jelenthet a külföldiek hazai „megjelenése”, azt a hazai népesség valójában nem is a magyar nemzetiségű román állampolgárok országban maradásakor, hanem a délszláv háború kirobbanása után ismerhette, tapasztalhatta meg.

A hazai népesség és az országban élő külföldiek száma

Mielőtt a külföldiekkel kapcsolatos véleményeket elemeznénk, illetve azok alapján összefüggéseket állapítanánk meg és következtetéseket vonnánk le, mintegy kiindulópontként bemutatjuk, hogy a megkérdezettek szerint 2000-ben hány lakosa volt az országnak. A kérdést nagyon egyszerűnek és alapvetőnek tartjuk⁷. Mint az közismert, az ország lakosainak száma évtizedek óta tízmillió néhány százezer. Ez a szám, vagy az egyszerűség kedvéért csak az, hogy tízmillió, azok számára is könnyen megjegyezhető, akiket ez a probléma nem érdekel, vagy akik semmiféle érdeklődést sem mutatnak ezzel a kérdéssel kapcsolatban. Emlékeztetésként megismételnénk, hogy a megkérdezettek között összesen két nem magyar állampolgár volt!

Úgy véljük, nem torzítjuk a valóságot, amennyiben mindazoknak, azaz a megkérdezettek 47,6 százalékának a választ „pontosnak” tartjuk, akik az ország lakosainak számát tízmillióra vagy tízmillió-kétszázezer főre becsülték. Azt azonban, hogy a „pontos” választ adók aránya sok-e vagy kevés nem tudjuk, mert a megkérdezettek 20,8 százaléka a kérdésre nem válaszolt. Ez azért meglepő, mert az 1990-es évek közepétől a gyermekgondozási támogatások visszavételével, majd 1998-tól az elvett támogatások visszaadásával összefüggésben, de ezektől függetlenül is – különösen az elmúlt három évben – a hazai népesség fogyásával, korstruktúrájának előregedésével, az ország lakossága számának alakulásával a tömegtájékoztatási eszközök igen sokat foglalkoztak.

Jó, vagy pontos választ adók száma összesen 1451 volt. A legtöbben, a megkérdezettek 43,2 százaléka – érthető módon – a népesség számát tízmillióra becsülte. Érdekes megoszlást mutatnak azok, akik az ország lakosainak számát ennél kevesebbre, illetve többre becsülték. A megkérdezettek 17,5 százaléka szerint ugyanis a népesség száma nem éri el a tízmilliót (a becsült szám 800 ezer és 9 999 999 között mozgott). Ennél valamivel kevesebben, a megkérdezettek 14,2 százaléka szerint pedig 10,2 milliónál többen élünk az országban. Ez esetben a 10 227 000-es és a 30 milliós népességszám között vándorolt a fantázia. (Egy személy pedig feltételezhetően jó kedvében a lakosság létszámát 150 millióra becsülte.)

⁷ Lásd a Család-kérdőív 31. kérdését: *Tudomása szerint jelenleg hány lakosa van az országnak?*

I. A hazai népesség száma (PPA – 2000)
Number of the native population (PPA – 2000)

Vélemény	Fő	% (nem tudja nélkül)	A választ adók %-os megoszlása
9,5 millió alatt	209	8,6	6,8
9,5–10 millió	327	13,5	10,7
10 millió	1321	54,5	43,2
10–10,2 millió	130	5,4	4,3
10,2 millió felett	435	18,0	14,2
Nem tudja	635		20,8
Összesen	3057	100,0	100,0

A fenti táblázat összefoglalóan tartalmazza azokat az adatokat, amelyeket a kérdésre válaszolók, illetve az összes megkérdezett az ország lakosainak számára vonatkozóan megfogalmaztak. Az adatok arról tanúskodnak, hogy többségük az előző népszámlálás óta továbbvezetett és megfelelő rendszerességgel nyilvánosságra hozott 10 millió körüli létszámot ismerte. Amennyiben figyelmen kívül hagyjuk azokat, akik a kérdésre nem tudtak válaszolni, akkor azoknak az aránya, akik alul vagy felül becsülték a lakosság számát (22,1, illetve 23,4%) körülbelül megegyezik. Érdekes azonban külön figyelmet fordítani azokra is, akik egy reális értékhatáron belül becsülték alacsonyabbra (9,5–10 millió), mint amit a különböző hírforrások alapján valójában tudni lehetett⁸. A meglepő az, hogy ezen a tartományon belül két és félszer többen gondolták alacsonyabbnak a lakosság számát azoknál, mint akik 10–10,2 millióra becsülték.

Az országban élő külföldiek számát, amennyiben nem csupán vélekedünk igen nehéz megbecsülni⁹. Ahhoz pedig, hogy becslésünk megközelítse a külföldiek tényleges számát, igen tájékozottnak kell lennünk, kivéve akkor, ha ennek megállapításához a Belügyminisztérium hon-lapját hívjuk segítségül. Bár még ebben az esetben sem egyszerű a helyzet. Hasonló gonddal találjuk szembe magunkat akkor is, ha a hazai nemzetközi vándormozgalom adatait a különböző közlemények, nyilatkozatok vagy szaktanulmányok alapján kívánjuk megállapítani. A nyilvánosságra hozott adatok ugyanis nemcsak számos belső ellentmondást tartalmaznak, hanem a különböző kiadványokban ugyanarra az időszakra vonatkozó adatok is eltérnek egymástól.

2000-ben összesen 89 432 külföldi élt az országban. Éppen ezért azokat a válaszokat, amelyek szerint nem kevesebb, mint 70 ezer és nem több, mint 100

⁸ A 2001. évi népszámlálás adatai szerint az ország lakosainak száma 10 195 513. Népszámlálás 2001, 2. Részletes adatok a képviselői minta alapján. KSH, Budapest 2001.

⁹ Lásd a Család-kérdőív 80. kérdését: *Mit gondol, körülbelül hány külföldi és ma Magyarországon?*

ezer külföldi élt az országban „pontos” válasznak tartjuk. Az itt tartózkodó külföldiek számához tapadó bizonytalanságot a felvétel egyértelműen tükrözi. A megkérdezetteknek ugyanis több mint fele, 54,6 százaléka a kérdésre nem tudott válaszolni. Azoknak a válaszai, akik a becslésre vállalkoztak jelentős szóródást mutat. Az 1389 választ adó között ugyanis akadt egy személy, aki az itt élő külföldiek számát százra, de három olyan is, aki tízmillióra „becsülte”. Természetesen ezek a szélső értékek nem jelentenének gondot, ha a többi becslült érték a valóságos szám környezetében helyezkedne el, de erről szó sincs. A fentiekben említettek mellett ugyanis a választ adók még 72 féle becslést adtak. Határozott vagy egyértelmű csomósodási pont azonban egyetlen létszámához sem kapcsolódik. A kérdésre válaszolók 23,6 százalékának feltételezése szerint az országban élő külföldiek száma kevesebb mint 70 ezer, 63,8 százalékának véleménye szerint pedig több mint százezer. Amennyiben ezt a „halmazt” részeire bontjuk, azt tapasztaljuk, hogy a megkérdezettek 13,4 százaléka úgy vélte, hogy ötszázezer, 11,8 százaléka szerint pedig legalább egy millió külföldi él az országban. Sajátos módon ebben a „tartományban” is igen szórtak voltak az értékek. Az a 115 fő ugyanis, aki úgy vélte, hogy az országban élő külföldiek száma meghaladja az egy milliót az itt élő külföldiek számát 1,2 és 10 millió közöttinek becsülte.

2. Magyarországon élő külföldiek száma 2000-ben (PPA – 2000)
Number of foreigners living in Hungary in 2000 (PPA – 2000)

Vélemény	Fő	% (nem tudja nélkül)	A választ adók %-os megoszlása
10 ezer alatt	119	8,6	3,9
10 001–25 ezer	77	5,6	2,5
25 001–69 999	131	9,4	4,3
70–100 ezer	176	12,7	5,7
100 ezer felett	886	63,8	29,0
Nem tudja	1668		54,6
Összesen	3057	100,0	100,0

A 2. táblázatban a kérdésre válaszolók becsléseit öt csoportba vontuk össze. Az elfogadható becslés igen alacsony arányát a nem válaszolók magas aránya még egyértelműbbé tette és eljelentéktelenítette azokat is, akik a valóságosnál kevesebb itt élő külföldit „éreztek” maguk körül. A valóságosnál jóval több itt élő külföldit feltételezők igen magas, közel 64 százalékos aránya is különösen akkor válik szembetűnővé, ha a kérdésre választ adni nem tudók számáról sem feledkezünk meg.

Találunk-e valamilyen jellegzetességet akkor, ha a kérdésre adott válaszokat nemek, gazdasági aktivitás és iskolai végzettség szerinti bontásban vizsgáljuk?

A válaszadók között többségben voltak a férfiak (57,5%), s mindkét nemből azok, akik alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkeztek. 55,5 százalékuknak ugyanis alapfokú, 29,3 százalékuknak középfokú, s 15,1 százalékuknak pedig felsőfokú iskolai végzettsége volt. A válaszadók korcsoport szerinti megoszlása semmiféle jellegzetességet sem mutat, tehát a nagyobb élettapasztalat ebben a vonatkozásban nem jelentett pontosabb ismereteket. A teljes mintához viszonyítva jelentősebb arányban, 5,7, illetve 12 százalékponttal nyilvánítottak többben véleményt a házások és az aktív keresők. A nemek szerinti válasznál, annak ellenére, hogy több férfi becsülte pontosabban az itt élő külföldiek számát, mint nő markáns különbséget nem lehet megállapítani. Különbség csak abban van, hogy a férfiak a valóságosnál jóval többnek tartják az itt élő külföldiek számát, mint a nők. Emellett, a nők között jelentősebb arányban (63,7 százalékuk) voltak azok, akik a kérdésre nem tudtak válaszolni. A férfiak esetében ez az arány 44,2 százalék volt. Elgondolkodtató, hogy mi lehet annak az oka, hogy a gazdaságilag aktívak és a magasabb iskolai végzettségűek, bár a választ adók átlagánál pontosabb becslést adnak, ennek ellenére ők voltak azok is, akik szerint az itt élő külföldiek száma jóval magasabb, mint amilyen az a valóságban. Csak példaként említjük, hogy amíg az aktívak 34,6 százaléka vélte úgy, hogy az itt élő külföldiek száma meghaladta a százezer főt, addig a nyugdíjasoknak csak a 21,3 százaléka. Iskolai végzettség esetében hasonló volt a véleménye az alapfokú végzettségűek 18,5, a felsőfokú végzettségűek 41,6 százalékának.

Talán nem érdemtelen, ha megnézzük, hogy azok közül, akik megfelelő választ adtak az ország lakosainak számát tudakozó kérdésre, azok szerint körülbelül hány külföldi élt Magyarországon 2000-ben. Elgondolkodtató, hogy az ország lakosainak számára elfogadható választ adó 1451 személy közel fele, 48,8 százaléka a kérdés megválaszolására nem vállalkozott. A többiek közül pedig azoknak az aránya, akik 70 és 100 ezer közé tették az országban élő külföldiek számát igen csekély, csupán 13,8 százalék volt. Az igazi meglepetést valójában nem az okozza, hogy a választ adók 86,2 százalékának a válasza rossz, hanem az, hogy ezek többsége (638-ból 444 fő) szerint 2000-ben több mint 100 ezer külföldi élt az országban. A megbecsült szám „skálája” ez esetben is igen szűrt: 120 ezertől 10 millióig tart. A „skálán” két csomósodási pont jól elkülöníthető. Azonban mindkettő igen távol esik a valóságos adattól, az egyik a 200–600 ezer, a másik pedig az egy és kétmillió közé esik.

A fentieket követően ismerkedünk meg a külföldiek számának éves növekedésével kapcsolatos véleményekkel. Ezt a kérdés még az alap-kérdéssor része, s azt tudakolja, hogy a megkérdezett véleménye szerint egy évvel korábban, vagyis 1999-ben, hány külföldi telepedett le az országban¹⁰. A kérdés jól illeszkedik környezetéhez, hiszen az előtte lévő az ország lakosainak becsült számá-

¹⁰ Lásd a Család-kérdőív 32. kérdését: *És mit gondolsz, tavaly hány külföldi telepedett le Magyarországon?*

val kapcsolatos, az utána lévő négy kérdés alapján pedig a külföldiek Magyarországon történő letelepedésének támogatásával vagy elutasításával kapcsolatos véleményekről lehet közvetett formában ismeretekhez jutni. Ezek közül a kérdések közül az első a 65 évesnél idősebb lakosok aránya után „érdeklődik”. A következő az ország lakosságának 20 évvel későbbi létszámára (nagyobb, ugyanannyi, illetve kevesebb lesz, mint most) vonatkozó becslés. A követő kérdésre adott válaszokból pedig azt lehet megtudni, hogy a megkérdezett jónak tartaná-e, ha az ország lakosságának száma a jövőben növekedne, csökkenne, vagy ugyanolyan maradna, mint amennyi jelenleg. S végül, e gondolatsorhoz kapcsolatosan a negyedik kérdés a népesség előregedésének problémájával szembeállítja a megkérdezettet azt állítva, hogy ötven év múlva a népességen belül a 20 éven aluliak aránya a jelenlegi 24 százalékról 19 százalék körülire fog csökkenni. Ezzel a kérdéssel a vizsgálat megtervezői azt szerették volna mérni, hogy a feltételezhetően bekövetkező változást a megkérdezettek hogyan ítélik meg.

Természetesen ezek a kérdések nem a külföldiekre vonatkoznak, de összefüggésben vannak a külföldiek népességszámot befolyásoló szerepével kapcsolatos attitűdök alakításával, módosításával.

A válaszok azt tükrözik, hogy a *Mit gondol, tavaly hány külföldi telepedett le Magyarországon?* kérdés esetében hasonló, illetve talán még nagyobb a bizonytalanság, mint amilyent a hazánkban élő külföldiek számával kapcsolatban tapasztalhattunk. Ez esetben ugyanis azoknak az aránya, akik a kérdésre nem tudtak vagy nem akartak válaszolni 56,1 százalék. Ez az arány 1,5 százalékponttal volt magasabb, mint amit a hazánkban élő külföldiek számával kapcsolatos kérdés esetében rögzítettünk. Azok pedig, akik a kérdésre válaszoltak nem 72, hanem 89 féle adatot valószínűsítettek.

1999-ben a statisztikai adatok szerint 20 061 külföldi érkezett és 6840 távozott az országból, vagyis az év során 13 221 fővel növekedett az országban élő külföldiek száma. Némi megszorítással tehát azt is mondhatjuk, hogy 1999-ben 13 221 külföldi telepedett le az országban. Így ez esetben azoknak a választ tekinthetjük „pontosnak”, akik 10 és 15 ezer fő közé tették az 1999-ben Magyarországon letelepedett külföldiek számát. A kérdésre adott válaszok két szélső értéke között igen jelentős a különbség. Hárman ugyanis úgy vélték, hogy senki, ketten pedig, hogy 7 millióan telepedtek le 1999-ben az országban. A kérdésre elfogadható választ tehát igen kevesen, a megkérdezettek csupán 6 százaléka (186 fő) adott. Ez az arány 13,8 százalékra ugrik, amennyiben azokra szűkítjük, akik nem zárkóztak el a válaszádtól. Azoknak a száma, akik többnek „éreztek” az 1999-ben letelepedett külföldieket háromszorosa volt annak, mint akik úgy vélték, hogy ez a szám nem érte el a 10 ezret. Sajátos módon ez esetben is igen jelentős (51,1%) volt azoknak az aránya, akik erre a kérdésre nem válaszoltak azok közül, akik az ország lakosainak számát „pontosan” megmondták. Itt is azok jelentették a túlsúlyt, akik több külföldit vélték

letelepedni, mint 15 ezer. Ezek 2,6-szer voltak többen azoknál, mint akik szerint 10 ezernél kevesebb külföldi telepedett le az országban. Tehát ez esetben is a megkérdezettek több külföldit „éreztek”, mint amennyien valójában voltak.

3. 1999-ben Magyarországon letelepedett külföldiek száma (PPA – 2000)
Number of foreigners settled in Hungary in 1999 (PPA – 2000)

Vélemény	Fő	% (nem tudja nélkül)	A választ adók %-os megoszlása
1000 alatt	62	4,6	2,0
1001–9999	233	17,4	7,6
10–15 ezer	186	13,8	6,1
15001–100 ezer	484	36,1	15,8
100001–	376	28,1	12,3
Nem tudja	1716		56,1
Összesen	3057	100,0	100,0

Az 1999-ben letelepedett külföldiek becsült számának fenti táblázatban összevont adatai még egyértelműbben mutatják azt a torzulást, amelyről a külföldiek összlétszámára vonatkozóan már szóltunk. Ez esetben is azoknak az aránya magas, akik a kérdésre nem tudtak válaszolni, s ezzel még hangsúlyosabbá tették azoknak a becslését, akik az 1999-ben letelepedők számát a 15 ezer főt meghaladónak ítélték. Az, hogy csupán a megkérdezettek 6,1 százalékának a becslése közelítette meg, felelt meg a valóságos aránynak egyértelműen azt jelzi, hogy ezen a területen is a hazai népesség minimális konkrét, valóságnak megfelelő ismerettel rendelkezik.

Feltételeztük, hogy az itt élő, illetve az 1999-ben letelepedett külföldiek számát azok nagyobb arányban fogják „pontosan” tudni, akik az országban élők létszámát „pontosan” ismerték. A vizsgálat adatai azonban ezt nem támasztották alá. Emellett az egyéb változók sem jelentettek választóvonalat a kérdésre adekvátan és inadekvátan válaszolók között. Nem lehetett ugyanis megállapítani, hogy a hazánkban élő, vagy egy adott évben itt letelepedett külföldiek számának megállapításában (becslésében) különösebb szerepet játszana a megkérdezett neme vagy az, hogy aktív kereső vagy inaktív. A kérdésre a férfiak 47,4, a nők 63,6 százaléka nem válaszolt. Ez esetben is a nem válaszolók között a nők voltak többségben. Az aktív keresők közül ismét többen érzékelték a valóságos helyzetnek megfelelően az 1999-ben itt élő külföldiek számát, mint a nyugdíjasok vagy az egyéb inaktívok (7,9 – 4,6, illetve 4,4 százalékponttal), viszont szintén közülük kerültek ki azok is, akik jóval több 1999-ben letelepedő külföldit valószínűsítettek. (15 ezernél többre becsülte az aktívok 33,1, a nyugdíjasok 21,2 és az egyéb inaktívok 29,3 százaléka.) Lényegében ez volt a hely-

zet az iskolai végzettség esetében is, bár a reálisan becslők között éppen úgy a magasabb iskolai végzettségűek voltak többen, mint az irreálisan becslők között. (15 ezernél többre becsülte az alsó fokú végzettségűek 18,3, a középfokúak 32,9 és a felsőfokúak 37,4 százaléka.) Arra a kérdésre, hogy hány külföldi él az országban csupán két alsó fokú, három középfokú és két felsőfokú iskolai végzettségű megkérdezett válaszolt pontosan (80 ezer fő). Ennél jobb a „találati” arány az 1999-ben letelepedett külföldiek számának megállapítás esetében. Ez esetben ugyanis az alsó fokú iskolai végzettséggel rendelkezők 11,7, a középfokúak 9,1 és a felsőfokú végzettséggel rendelkezők 12,9 százaléka adott „pontos” (10 ezer fő) választ.

A kérdésre adott válaszok alapján ismételten csak azt állapíthatjuk meg, hogy a válaszok valóságtartalma és a tényleges értékek között szinte áthidalhatatlan szakadék tátong. Ennek okai még homályban vannak, annyit azonban már most megállapíthatunk, hogy ezeknek a nagyon egyszerű kérdéseknek a valósággal szembeni rezisztenciája feltételezhetően az évtizedeken át tartó izoláltságukból fakad. Egyelőre nem lehet megállapítani azt sem, hogy van-e valami racionális összefüggés abban, hogy közel azonos arányban (körülbelül a megkérdezettek 14 százaléka) érzékelik többnek az ország össznépszerűségét, valamint az itt élő külföldiek és egy adott évben az országban letelepedett külföldiek számát¹¹. Megválaszolendő kérdés marad tehát továbbra is, hogy mi lehet annak a nagyfokú immunitásnak az oka, amelyet a fenti kérdésekkel kapcsolatban tapasztalni lehet. A fentiekben tárgyalt kérdések kapcsán már felhívtuk a figyelmet a válaszolni nem tudók (nem akarók) magas arányára. Ismeret-hiány és alulinformáltság mellett megítélésünk szerint ez a helyzet egyben annak a fél évszázadnak a lenyomata is, amely alatt a természetes módon megnyilvánuló nemzetközi vándormozgalomban való részvételre nem volt lehetőség, illetve amikor a külföldiekkel való kapcsolattartás hivatalos megítélése negatív volt.

A külföldiekkel kapcsolatos kérdésblokk első kérdése – nyugodtan megfogalmazhatjuk – nem szokványos kérdés. Annak ellenére, hogy „értékmentes”, semleges, egyszerű és nagyon is mindennapi, mégis a kérdésre adott válasz egyértelműen a megkérdezett külföldiekkel kapcsolatos szimpátiájának vagy antipátiájának, a megkérdezett előítéletes vagy előítélet-mentes nézeteinek alárendelten nyer megfogalmazást¹².

¹¹ Az okok között anélkül, hogy a sorban ennek helyét megállapítanánk szerepe lehet annak is, hogy a külföldiekkel kapcsolatos kérdésblokk első kérdése a következőképpen hangzik: *Ma elég sok külföldi él Magyarországon...* Megítélésünk szerint az ilyen típusú bevezetés azt sugallja, hogy a megkérdezett – a kérdezővel vagy a vizsgálat alapkoncepciójával megegyezően – tartsa soknak az országban élő külföldiek számát. Ezt a kérdőív típus hibájának tartjuk, a nemzetközi összehasonlítás érdekében azonban a kérdés bevezető mondatán nem változtattunk.

¹² Lásd a Család-kérdőív 79. kérdését: *Ma elég sok külföldi él Magyarországon, ezzel kapcsolatban szeretnék néhány kérdést feltenni. Amikor a Magyarországon élő külföldiekről beszélünk, Ön milyen nemzetiségűekre gondol?*

A külföldiek megítélésében, a hozzájuk való viszony alakulásában, alakításában, módosulásában nem elhanyagolható szerepet játszik az, ha *egy* külföldre (konkrét személyre), vagy ha *általában* a külföldiekre gondolunk, hogy akkor milyen nemzetiségű külföldi állampolgár „képe” jelenik meg tudatunkban. Az ezzel kapcsolatos kérdésre adott válasz nemcsak a megkérdezett külföldiekkel kapcsolatos valóságos tudását, ismeretét tükrözi, hanem a megkérdezett külföldiekhez kötődő feltételezéseit, szimpátiájának, antipátiájának, előítéleteinek mértékét is. A kérdés megválaszolásához nem szükséges külföldiekhez kötődő, köthető konkrét ismeret, s ennek megfelelően a kérdés a megkérdezett külföldiek nemzetiségéhez kapcsolódó valóságos ismereteit és feltételezéseit egyszerre „méri”. A valós vagy az elképzelt külföldi nemzetiségének „megállapításához” a kérdés a megkérdezetteknek három válaszlehetőséget ajánl. Ez pedig lehetőséget biztosít arra, hogy az itt élő külföldiek feltételezett létszáma alapján sorrendet állítsunk fel közöttük. Amennyiben a kérdést bevezető mondata nem tartalmazná a *Ma elég sok külföldi él Magyarországon...* állítást, akkor értékítélettől mentes kérdésre válaszolhattak volna a megkérdezettek. Így azonban nem. Annak ellenére, hogy nem végeztünk vizsgálatot annak megállapítására, hogy a fenti állítás milyen asszociációt ébresztett a megkérdezettekben elégséges okunk van annak feltételezésére, hogy a kérdés bevezető mondata sokkal inkább alkalmas a külföldiekhez kapcsolódó negatív tudások mobilizálásához, mint a pozitív attitűdök megerősítéséhez.

A kérdés megfogalmazása, tartalma már önmagában garanciát jelentett arra, hogy ez esetben a válaszmegtagadók, vagy a kérdésre válaszolni nem tudók aránya alacsony lesz. Ez nemcsak az első válaszlehetőség esetében, hanem, bár fokozatosan csökken a válaszolók aránya, mindhárom felkínált lehetőség esetében igaz. Az első válaszlehetőségre a megkérdezettek 93,2, a másodikra 85,8, a harmadikra pedig 70,7 százaléka válaszolt. Azoknak az aránya pedig, akik a kérdésre nem tudtak válaszolni az első válaszlehetőségnél csupán 0,2 százalék (ez esetben a megkérdezettek 4,5 százaléka nem adott választ), a másodiknál 7,6, a harmadiknál pedig már 18,1 százalék volt.

Ezek az arányok azt tükrözik, hogy a megkérdezetteknek határozott, s talán még azt is megfogalmazhatjuk, hogy rögzült ismerete van arról, hogy a hazánkban élő külföldiek milyen nemzetiségűek. Ez esetben az is valószínűsíthető, hogy a 2. és a 3. válaszlehetőség esetében a *nem tudja* válaszarány növekedése nem elbizonytalanodást, hanem az itt élő külföldi nemzetiségének biztos tudását, ismeretét tükrözi.

A fentiek után nézzük meg, hogy a vizsgálat három válaszlehetősége szerint milyen nemzetiségű külföldiek is élnek az országban.

4. A Magyarországon élő külföldiek nemzetiség szerinti megoszlása
(PPA – 2000)
Number of foreigners living in Hungary by nationality (PPA – 2000)

1. válasz		2. válasz		3. válasz	
Nemzetiség	Százalék	Nemzetiség	Százalék	Nemzetiség	Százalék
Román	37,8	Román	22,8	Román	17,6
Kínai	23,0	Kínai	16,3	Kínai	16,4
Német	16,8	Ukrán	12,1	Ukrán	13,8
Ukrán	3,7	Német	8,7	Egyéb EU	7,1
Osztrák	3,1	Arab	5,9	Szerb	6,9
Arab	2,1	Egyéb EU	5,6	Német	6,7
Romániai magyar	1,6	Szerb	5,4	Arab	6,7
Szerb	1,6	Osztrák	3,7	Orosz	5,0
Egyéb EU	1,5	Orosz	3,2	Horvát	3,1
Orosz	1,2	Szlovák	1,7	Szlovák	2,6
Szlovák	0,9	Egyéb ázsiai	1,2	Osztrák	1,9

Említettük, hogy a vizsgálat résztvevőinek 93,2 százaléka határozottan „tudta”, hogy az országban élő külföldiek milyen nemzetiségűek. S bár csökkent azoknak az aránya, akik nem egy, hanem kettő, illetve három nemzetiséget is megjelöltek, abban azonban mindhárom esetben megegyeztek, hogy az első helyet a román nemzetiségűek foglalják el. A román nemzetiségűek mellett a továbbiakban a kínai, a német és az ukrán nemzetiségűek dominanciája rajzolódik ki. (Sajátos „helycserét” figyelhetünk meg az 1., illetve a 2. válasz-helyen említett német és az ukrán nemzetiségűek esetében.) Az először említett nemzetiségűek között, igaz csak a 7. helyen a romániai magyar nemzetiségűek is megjelentek. Éppen ezért, de ettől függetlenül is felvetődik az a kérdés, hogy mindazok, akik az első helyre – bármelyik válaszlehetőség esetében – a románt tették, azok románokra, vagy Románia magyar nemzetiségű állampolgáira, mint hazánkban élő külföldre gondoltak-e vagy sem. (S ez a kérdés, ha nem is ilyen súllyal, de a szlovákok, az ukránok esetében is felvetődik.) Sajnos ezt a kérdést, mivel a vizsgálat során erre nem kérdeztek rá, nem lehet megválaszolni. Legfeljebb egyéb ismeretek alapján azt mondhatjuk, hogy nagy a valószínűsége annak, hogy a válaszban összemósódott a román, a szlovák, az ukrán stb. és a magyar nemzetiségű román, szlovák, ukrán stb. állampolgár fogalma. Érvelésünket azonban gyengíti az a tény, hogy a megkérdezettek egy része az első válaszlehetőségnél – igaz jelentéktelen arányban – nemcsak a romániai magyar nemzetiségű külföldről, hanem a szerbiai magyar, illetve az ukrainai és a szlovákiai magyar nemzetiségű külföldiekről is említést tettek.

Szó volt már arról, hogy 2000-ben 89 432 külföldi élt az országban. Ezek közé tartoztak azok, akik 1990-ben vagy az azt követő években léptek be az

országba s még 2000-ben is itt tartózkodtak. Mivel a jogszabályok nem teszik lehetővé, hogy az országba belépő külföldi állampolgár nemzetiségét rögzítsék, így csak azt lehet megmondani, hogy az itt tartózkodók mely országoknak voltak állampolgárai. 2000-ben a Magyarországon élő külföldiek között első helyen Romániából, a másodikokon az Ukrajnából érkezettek voltak. A harmadik helyre pedig az ukránoktól nem sokkal lemaradva a szerbek kerültek. (Annak következtében azonban, hogy pontosan nem lehet megállapítani, hogy a volt Jugoszláviából érkezettek között hány Szerbiából érkező volt, illetve hogy a volt Szovjetunióból érkezők között pontosan hány ukrainai volt lehetséges, hogy a tényleges sorrend nem ukrán, szerb, hanem éppen fordítva. Ugyanez a helyzet a 4. és az 5. „hely” vonatkozásában is, amelyen Németország illetve Oroszország állampolgárai „osztóznak”.) Ebben a sorban a kínaiak nem szerepelnek. Ennek ellenére az adatfelvétel arról tanúskodik, hogy a megkérdezettek a kínaiakat mindhárom esetben a második helyen említik. Ezt a helyet feltételezhetően látványos (bolt- és étterem hálózatuknak valamint a kínai típusú leszámoláshoz kapcsolódó) médianyilvánosságuk biztosítja számukra.

Az adatfelvétel szerint tehát, ha külföldiekről beszélünk, akkor a lakosság közel 40 százalékának a románok jutnak az eszünkbe. Őket a kínaiak, a németek, az ukránok, vagy az ukránok és a németek követik, majd ettől a csoporttól jelentős mértékben leszakadva jönnek a többiek. A 4. táblázatban a legnagyobb gyakorisággal említett első tíz nemzetiséget tüntettük fel. Mellettük még afrikai, néger, angol, amerikai, cigány, holland, japán, lengyel, szlovén, vietnámi nemzetiségű külföldiek is meg lettek említve. Ezeknek a nemzetiségeknek az említési aránya néhány esetben csupán a második és a harmadik válaszlehetőségeknél haladta meg az egy százalékot.

Emlékeztetni szeretnénk arra, hogy az első válaszlehetőség esetében a megkérdezett 37,8 százaléka a román, 23 százaléka a kínai, 16,8 százaléka a német és 3,7 százaléka az ukrán nemzetiséget nevezte meg, amikor a Magyarországon élő külföldire gondolt. Nemek szerinti bontásban, annak ellenére, hogy a németeket és a románokat a nők, a kínaiakat és az ukránokat pedig a férfiak gondolták valamivel többen alig differenciálódik ez az álláspont. Az iskolai végzettség esetében a románok, a németek és az ukránok leginkább az alapfokú végzettséggel rendelkezőknek, a kínaiak pedig a felsőfokú végzettségűeknek jutottak a legnagyobb gyakorisággal eszükbe. Hasonló a helyzet abban az esetben is, ha az aktív-inaktív változó alapján szeretnénk közelebb jutni a megfogalmazott álláspontok okainak megismeréséhez. De ugyanezre a következtetésre jutottunk akkor is, ha az életkor, a családi állapot, a gyermekek száma, a jövedelem, vagy éppen a valláshoz való viszony alapján próbáltuk a válaszokat értelmezni.

Egyértelműen megállapítható, hogy miközben a vizsgálat résztvevői nem érzékelték a magyar nemzetiségű román, szlovák, szerb és ukrán állampolgárok magyarországi jelenlétét, addig jelentős mértékben túlbecsülték az országban letelepedett kínaiak számát. A rendelkezésünkre álló adatok szerint 2000-ben

az országban élő külföldiek közül csak 5819-en voltak kínaiak (3269 férfi és 2550 nő). Szinte valamennyien – 33 fő kivételével – 1990 után érkeztek az országba. Az itt élő külföldieknek csupán 6,5 százalékát teszik ki, melynek következtében sem számukat, sem a külföldiek közötti arányukat nem lehet jelentősnek mondani. Ennek ellenére a megkérdezettek a kínaiakat mindhárom válaszlehetőségnél a második helyen említették. Ennek okaira ez alapján a vizsgálat alapján azonban nem lehet feleletet adni.

Összességében aszinkronitás állapítható meg a hazánkban tartózkodó domináns létszámú külföldiek nemzetisége és azok között, akiket a magyar állampolgárok itt tartózkodó külföldinek gondol, tart meghatározónak. Ez egyben azt a problémát is magában hordozza, hogy a „gondolt” külföldi (jelen esetben a román, a kínai és az ukrán) tulajdonságait, vagy a róluk kialakított képet általánosítva mond vélemény, foglal állást azokkal a külföldiekkel kapcsolatban is, akik valójában Magyarországon élnek. Szóltunk arról, hogy a személyiségi jogok védelme nem teszi lehetővé, hogy a hazánkba letelepedő külföldiek nemzetiségét rögzítsék. Ennek ellenére több kérdőíves vizsgálat eredményei és egyéb ismeretek alapján nagy biztonsággal állítható, hogy a szomszédos országokból érkező és itt letelepedő személyek jelentős része magyar nemzetiségű. Ezt a helyzetet azonban a vizsgálat adatai egyáltalán nem tükrözik. A 37,8 százalékos román említéssel szemben ugyanis 1,7 százalékos romániai magyar, a 3,7 százalékos ukrán említéssel szemben pedig 0,4 százalékos ukrainai magyar nemzetiségű külföldi lett csupán megemlítve. A szlovákok esetében – a románokhoz, az ukránokhoz viszonyítva – még rosszabb a helyzet, amíg ugyanis 26-an vélték az itt élő külföldiben a szlovákokot „felfedezni”, addig csak egy olyan személy volt, aki szlovákiai magyart említett.

Annak következtében, hogy a vizsgálat szerint a hazai köznévelkedés a magyar nemzetiségű külföldi állampolgárokat nem tartja számon vagy magyar nemzetiségük ellenére romának, szlováknak, szerbnek, illetve ukránnak tartja, illetve hogy mellettük az itt élő külföldiek között igen nagyszámú kínait vél felfedezni, azt mondhatjuk, hogy egy feltételezett, a valóságos összefüggésekkel alig, vagy csak igen felületesen érintkező meghatározottság az, amely a hazai népesség külföldiekkel kapcsolatos nézeteit alapvetően befolyásolja.

Az eddig tárgyalt kérdésekre adott feleletek a következő két kérdésre adott válaszokat is szükségszerűen meghatározták. Abban az esetben ugyanis, ha valaki jóval több országban élő külföldről „tud”, mint amennyi valójában van, akkor szerintük számuk feltételezhetően az elmúlt tíz évben nőtt és létszámukat is túl soknak tartja¹³.

¹³ 81. kérdés: *Tudomása szerint az elmúlt tíz évben a külföldiek száma nálunk...*

– *nőtt*

– *majdnem ugyanannyi, mint 10 évvel ezelőtt volt, vagy*

– *csökkent?*

5. *A külföldiek számának alakulása az elmúlt tíz évben (PPA – 2000)*
Number of foreigners during the last ten years (PPA – 2000)

Vélemény	Szám	Százalék	A választ adók %-os megoszlása
Csökken	12	0,4	0,4
Annyi, mint 10 éve	47	1,5	1,6
Nőtt	2884	94,3	98,0
Nem tudja	112	3,7	
Hiba	2	0,1	
Összesen	3057	100,0	

A fenti táblázat adatainak értelmezése a látszat ellenére nem egyszerű. Abban az esetben ugyanis, ha az előző kérdésekre adott válaszokat nem ismerjük, akkor egyértelműen azt fogalmazhatnánk meg, hogy az adatfelvétel pontosan tükrözi azt a változást, amely a nemzetközi vándormozgalom területén hazánkban a rendszerváltoztatás hatására bekövetkezett. Így lenne ez még akkor is, ha a múlt század kilencvenes éveinek közepére – az azt megelőző három-négy évhez viszonyítva – lényegesen nem csökkent volna hazánkban a külföldiek „utánpótlása”, illetve ha a délszláv háború menekült hullámának lecsendesedését követően pedig az évente letelepedni szándékozók száma – nem jelentős ingadozás mellett – a korábbi évekhez viszonyítva némileg nem lett volna magasabb. Megítélésünk szerint azonban az 5. táblázat adatai elsősorban nem az 1990-ben bekövetkezett változásra reflektál, hanem annak a következménye, hogy a megkérdezettek 63,8 százaléka szerint az itt élő külföldiek száma jelentősen több, mint amennyien a statisztikai adatok szerint hazánkban élnek.

A külföldiek számának alakulásával kapcsolatos kérdésre majdnem mindenki, a megkérdezettek 96,3 százaléka válaszolt, meglepően kevesen voltak tehát azok (112 fő), akik nem válaszoltak. Elfogadható magyarázatot arra, hogy ennek mi az oka nem tudunk adni¹⁴. Azoknak az aránya, akik szerint a külföldiek száma az elmúlt tíz évben *csökkent*, illetve *ugyanannyi maradt, mint az évtized elején* elhanyagolható, mivel a megkérdezettek 94,4 százalékanak álláspontja szerint az országban élő külföldiek száma nőtt. Azaz evidencia volt számukra, hogy a XX. század utolsó évtizedében a hazánkban élő, letelepedett külföldiek száma nőtt. Ennek következtében említésre érdemes véleményeltérést sem nem, sem kor, iskolai végzettség, foglalkozás, családi állapot, gazdasági aktivitás stb. metszet mentén nem találtunk.

¹⁴ A kérdés megfogalmazása nem tér el az eddig bemutatottaktól, hiszen a *mit gondol, vagy véleménye szerint* típusú bevezető szavak s az ennél a kérdésnél használtak (*tudomása szerint*) ugyanolyan tartalmúak, hangulatúak.

A következő kérdésre¹⁵ adott válaszok alapján egyrészt „mérni” lehet a megkérdezettek országban élő külföldiek feltételezett létszámához való viszonyát, másrészt a létszámára vonatkozó becslés pontosságát (lásd a 6. táblázat adatait).

6. Jelenleg a külföldiek száma (PPA – 2000)
Number of foreigners at present (PPA – 2000)

Vélemény	Szám	Százalék	A választ adók %-os megoszlása
Túl kicsi	14	0,4	0,5
Sem túl nagy, sem túl kicsi	919	30,1	32,4
Túl nagy	1901	62,2	67,1
Nem tudja	220	7,2	
Hiba	3	0,1	
Összesen	3057	100,0	

Ez esetben is, mint az előző kérdésnél elenyésző volt a nem válaszolók aránya (7,2%). Az értékelhető válaszok megoszlása 2/3–1/3 arányban azok számára billen el, akik a velünk együtt élő külföldi állampolgárok létszámát túl nagyoknak tartják. Az eddig elemzett kérdésekre adott válaszok alapján természetesen az lett volna logikus, ha a külföldiek létszámát túl nagyoknak tartók aránya még ennél is nagyobb. A kérdésre adott válaszok alapján az egyik póluson elenyésző kisebbségként azok találhatóak, akik a migránsok létszámát *túl kicsinek* tartják. Számuk, arányuk jelentéktelen, ennek következtében véleményük elhanyagolható súlyú a külföldiekkel kapcsolatos viszony alakításában. Azoknak a csoportja azonban, akiknek a véleménye szerint a külföldiek jelenlegi létszáma *sem túl nagy, sem túl kicsi* már 30 százalék. Álláspontjuk, ha nem is ellentétes a másik póluson elhelyezkedőkével, pozitív attitűdöt sugall. A kérdés megítélésében a két nem véleménye eltér egymástól. A férfiak között ugyanis 8,1 százalékponttal több azoknak az aránya, akik szerint a külföldiek jelenlegi létszáma *sem túl nagy, sem túl kicsi*. Jelentős eltérés van viszont az alapfokú és a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezők véleménye között. Amíg ugyanis az alsó fokú végzettségűeknek csupán 26,9, addig a felsőfokúak 52,6 százaléka gondolja azt, hogy a külföldiek jelenlegi létszáma *sem túl nagy, sem túl kicsi*! Az egyes korcsoportokhoz tartozók megítélése között lényeges különbséget nem találtunk, bár a 40–44 és a 60–64 évesek esetében nem éri el a 30 százalé-

¹⁵ 82. kérdés: *Őn szerint a külföldiek létszáma Magyarországon jelenleg ...*
 – *túl nagy*
 – *sem túl nagy, sem túl kicsi, vagy*
 – *túl kicsi?*

kot azoknak az aránya, akik szerint a külföldiek jelenlegi létszáma *sem túl nagy, sem túl kicsi*. Ezzel az állásponttal az aktív keresők közül 7,6 százalékponttal többen értenek egyet, mint a nyugdíjasok. Ennél valamivel nagyobb távolság (9,2 százalékpont) van azok között, akiknek nincs, illetve akiknek három vagy annál több gyermekük van. Az iskolai végzettséghez hasonló érzékenységet tapasztalunk abban az esetben is, ha a különböző jövedelműek véleményét hasonlítjuk össze. Az 50 ezer forint alatti havi jövedelemmel rendelkezőknek ugyanis csak 26, a 150 ezer forintnál több havi jövedelműeknek pedig 47,6 százaléka értett egyet azzal az állítással, hogy a külföldiek jelenlegi létszáma *sem túl nagy, sem túl kicsi*. Összességében tehát, bár meghatározóak azok, akik szerint az országban élő külföldiek száma túl nagy, mégis az ország érdekeinek alárendelt migrációpolitikai gyakorlat kialakítása szempontjából biztató a közbülső (se nagy, se kicsi) álláspontot elfogadók súlya. Különösen így van ez, ha figyelembe vesszük, hogy a megkérdezettek döntő többségének (94,3%) véleménye szerint az elmúlt tíz évben a külföldiek száma nőtt.

A külföldiekre vonatkozó modul következő kérdése¹⁶ hét állításból áll. Ezek a következők: 1. *Jó, hogy élnek nálunk külföldiek, mert így különböző kultúrák találkozhatnak.* 2. *Szükség van a külföldiekre, mert elvégzik azt a munkát, amit a magyarok már nem vállalnak.* 3. *A külföldiek számának növekedése azzal jár, hogy terjed a bűnözés, a terrorizmus.* 4. *A külföldiek elveszik a munkalehetőséget a magyarok előtt.* 5. *Magyarország a magyar népé, nem kellene, hogy külföldiek éljenek itt.* 6. *Ha egy külföldi hosszabb ideig Magyarországon akar élni, tanulja meg a nyelvünket, és alkalmazkodjon a mi szokásainkhoz, törvényeinkhez.* 7. *A hozzánk költöző külföldiek gyermekeinek nem külön iskolába kellene tanulni, hanem a magyar gyerekekkel együtt.*

Ezek az állítások annak ellenére, hogy a külföldiekkel kapcsolatos igen leegyszerűsített általános véleményeket tükröznek, azt a célt szolgálják, hogy segítségükkel a hazai lakosság külföldiekkel kapcsolatos véleményét megismerhessük. Annak érdekében pedig, hogy ne csak egyetértő vagy elutasító válaszok szülessenek a megkérdezettnek módja volt az állításokkal kapcsolatos bizonytalan, nem teljesen egyértelmű véleményét is megfogalmazni. Amennyiben a megkérdezett az állítással teljes mértékben egyetértett, akkor azt 5-ös, ha viszont egyáltalán nem értett egyet azzal, akkor 1-es osztályzattal minősítette. Abban az esetben, ha az adott állítással a megkérdezett nem tudott teljes mértékben azonosulni, vagy pedig egyáltalán nem értett azzal egyet, akkor véleményét a 2-es, a 3-as és a 4-es osztályzatok segítségével fejezhette ki. Ezek az osztályzatok a két szélső érték között, mint köztes értékítéletek szerepeltek. A két szélső érték tehát a megkérdezettek állítással kapcsolatos egyértelmű eluta-

¹⁶ A Család-kérdőív 83. kérdésének állításait a következő szöveg előzi meg: *Néhány véleményt fogok felolvasni, kérem, mondja meg, hogy mennyire ért egyet ezekkel. Osztályozzon, mint az iskolában. Ha teljes mértékben egyetért ötöst adjon, ha egyáltalán nem ért egyet, akkor egyest. Természetesen a közbülső osztályzatokat is használhatja.*

sítását vagy elfogadását tükrözik, s ennek megfelelően a véleményformálásban hangsúlyosabb szerepet kapnak.

A hét állítás közül az első a külföldiekkel kapcsolatban egyértelműen pozitív, a többi pedig, talán a második állítás kivételével egyértelműen negatív attitűdöt sugall. Természetesen a második állítás sem pozitív tartalmú, viszonyaink között azonban azért „szelídül” meg, mert a hazánkban élő külföldiek azt a funkciót, amelyet ez az állítás tartalmaz, nem töltik be¹⁷. A kérdéshez tartozó állítások többsége negatív meghatározottságúak, s bár ez esetben sem végeztünk külön vizsgálatot, feltételezhető, hogy hatással voltak a megkérdezettek véleményére és a kérdésekkel kapcsolatos értékítéleteiket negatív irányba befolyásolták¹⁸.

7. Mennyiben ért egyet ... (PPA – 2000)
How do you agree ... (PPA – 2000)

Minősítés	Állítások						
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Egyáltalán nem	23,2	55,6	4,4	10,8	18,1	2,7	4,2
2	13,8	16,9	5,1	12,0	12,4	2,3	3,7
3	33,4	18,2	17,1	23,4	27,4	13,8	19,5
4	15,7	5,7	19,5	15,9	13,4	20,2	18,6
Teljes mértékben	13,9	3,5	53,9	37,9	28,8	61,0	54,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Jelmagyarázat (állítások): 1. Jó, hogy élnek nálunk külföldiek, mert így különböző kultúrák találkoznak. 2. Szükség van a külföldiekre, mert elvégzik azt a munkát, amit a magyarok már nem vállalnak. 3. A külföldiek számának növekedése azzal jár, hogy terjed a bűnözés, a terrorizmus. 4. A külföldiek elveszik a munkalehetőséget a magyarok elől. 5. Magyarország a magyar népé, nem kellene, hogy külföldiek éljenek itt. 6. Ha egy külföldi hosszabb ideig Magyarországon akar élni, tanulja meg a nyelvünket, és alkalmazkodjon a mi szokásainkhoz, törvényeinkhez. 7. A hozzánk költöző külföldiek gyermekeinek nem külön iskolába kellene tanulni, hanem a magyar gyerekekkel együtt.

Ez a kérdés is, éppen úgy, mint az ezt követő, ahhoz a kérdés-típushoz tartozik, amely mobilizálta a megkérdezetteket. Ennek megfelelően az érvényes válaszok aránya 93,2 és 97,6 százalék között mozgott, a válaszhányok aránya tehát igen alacsony. A megkérdezettek véleménye természetesen állításonként különböző arányú megoszlást mutat. Összességében azonban megegyezik a kérdésbe kódolt véleménnyel, azaz a külföldiekkel kapcsolatban elutasító magatartást, negatív attitűdöt mutat. A két szélső vélemény esetében csak az első

¹⁷ Az állítások a külföldiek fejlett nyugat-európai országokban betöltött funkcióját tükrözi.

¹⁸ Összehasonlító módszertani vizsgálat hiányában nem tudunk választ adni arra a kérdésre, hogy a külföldiekkel kapcsolatos attitűdök abban az esetben is hasonló megoszlást mutatnának-e, amennyiben a kérdésekbe foglalt állítások többsége nem a külföldiekkel kapcsolatos negatív, hanem a hozzájuk kötődő egyértelműen pozitív megállapításokat tartalmaznának.

és az ötödik, illetve részben a negyedik állításra adott válaszok arányai nincsenek nagyon távol egymástól. A többi esetben 12,2-szeres (3. állítás), illetve 22,6-szoros (6. állítás) a különbség az állítással teljes mértékben és az egyáltalán nem egyetértők véleménye között. Némileg árnyaltabb a helyzet amennyiben az állításra közepes osztályzatokat adók arányát, s az 1-ső állítás esetében az ez alatti, a többinél pedig az e fölötti arányokat nézzük. A sorba csak a 2. állításra adott válaszok százalékos megoszlása nem illeszkedik pontosan. Megítélésünk szerint azonban ennek nem az az oka, mert úgy vélik, hogy a külföldiek nem a hazai munkaerő által már el nem vállalt munkát végzik, hanem mert saját tapasztalatuk alapján tudják, hogy a hazánkban élő külföldiek nem ezen a munkaterületen találhatóak.

Az első állítással a többség, a megkérdezettek 63 százaléka ért egyet, s ezt a véleményt, álláspontot elutasító, külföldiekkel szembeni negatív attitűdnek egyáltalán nem minősíthetjük. A 3. állítás esetében azonban azoknak az aránya, akik nem gondolják, hogy a külföldiek növekvő száma a bűnözés, a terrorizmus terjedésével jár már csak 26,6 százalék. Tehát ez esetben a többség egyetért az állítással. Ezzel kapcsolatban rá kell mutatnunk arra a módszertani problémára, hogy az állításra adott válaszban együtt, szétválaszthatatlanul jelenik meg a megkérdezett saját, hazai „konkrét”, közvetlen tapasztalata, tudása s mindaz, amit ezzel kapcsolatban a világban megtörténekből a tömegkommunikációs eszközök révén a külföldiekről, az illegális migránsokról tudomására jut. A 4. állítással kapcsolatban meglepően magas, 46,2 százalék volt azoknak az aránya, akik nem féltek, nem tartottak attól, hogy a külföldiek elveszik a munkalehetőséget a hazai munkavállalók elől. (Jó volna tudni, hogy a státusz-törvény kapcsán az ellenzéki pártok részéről kibontakozott külföldi munkavállalók elleni kampány ezen a helyzeten mennyiben változtatott.) Az 5. állítás esetében feltételezhetőek azok, akik közepes minősítést adtak egyet értettek az állítással. Ebben az esetben tehát a megkérdezettek 30,5 százalékának tért el a véleménye az állításban megfogalmazott gondolattól. Tehát a megkérdezettek 1/3-a az, akik a külföldieket nem kívánják kirekeszteni az országból. S ez nem rossz arány. A valóságos helyzet talán még ennél is jobb, hiszen a közepes osztályzatot adók egy részét is ide sorolhatjuk. A 6. állításra adott válaszok, hiszen az állítással egyértelműen csak a megkérdezettek 3 százaléka, a közepes osztályzatot adókkal együtt is csak 16,8 százaléka nem értett egyet egyértelműen annak az izoláltságnak a lenyomata, amely az első világháború végétől, de különösen 1948-tól jellemezte az országot. Ezt tükrözi a 7. állításra adott válaszok százalékos megoszlása is. Hiszen ez esetben a véleményt nyilvánítók 7,9, illetve 27,4 százaléka támogatta azt a nézetet, hogy a hozzánk költözött külföldiek gyermekei identitásuk megőrzése érdekében saját iskoláikban tanulhassanak, s ne kelljen nekik magyarul, a magyar gyermekekkel együtt tanulniuk.

A külföldiekre vonatkozó utolsó kérdéséhez¹⁹ kapcsolódó kilenc állítását a vizsgálatban résztvevők külön-külön – az előző kérdésnél használt módszer szerint – szintén egy ötfokozatú skálán értékelték. Ez esetben a megkérdezetteknek a következő állításokkal kapcsolatban kellett véleményt nyilvánítaniuk: *1. Meg kellene szabni a felső határát annak, hogy évente hány külföldi települhessen le Magyarországon. 2. Azoknak a külföldieknek, akik legalább 5 éve nálunk élnek szavazati jogot kellene adni a parlamenti választásokon. 3. Jó lenne, ha az állam anyagi támogatást adna az olyan külföldieknek, akik több év után végleg vissza akarnak térni saját hazájukba. 4. Minden illegálisan itt tartózkodó külföldit ki kellene utasítani az országból. 5. Azoknak a külföldieknek, akik beilleszkednek rövid időn belül meg kellene adni a magyar állampolgárságot. 6. Azokat a cégeket, amelyek illegális bevándorlót alkalmaznak, magas pénzbüntetéssel kellene sújtani. 7. Az állam időnként adhatna amnesztiát (soron kívül büntetés elengedést) az illegálisan itt tartózkodó külföldieknek. 8. Támogatni kellene azt, hogy a külföldiek minél jobban be tudjanak illeszkedni. 9. Olyan külföldiek, akik legalább 5 éve nálunk élnek, de nem képesek beilleszkedni, térjenek vissza a saját hazájukba.*

A kérdés állításai közül a külföldiekkel kapcsolatban az 1-es, a 4-es, a 6-os és a 9-es negatív, a 2-es, az 5-ös és a 8-as pozitív attitűdöt, a 3-as és a 7-es pedig megengedő (de inkább pozitív, mint elutasító) álláspontot sugall.

A kilenc állítás közül a 2. és 7. esetében mutattak nagyobb bizonytalanságot a megkérdezettek, bár a válaszadók aránya a 91 százalékot ekkor is meghaladta. A többi állítás esetében ez az arány 93,6 és 96,6 százalék között mozgott. A legegységesebben a 6-os, a 9-es és a 4-es állítással értettek egyet. A megkérdezetteknek mintegy 79 százaléka ugyanis úgy vélte, hogy magas pénzbüntetéssel kellene sújtani azokat a cégeket, amelyek illegális bevándorlót alkalmaznak (6. állítás). Különösebb meglepetést nem okozhat, hogy szinte hasonló arányban, a megkérdezettek 77 százaléka fogadta el azt az állítást is, hogy az öt éve nálunk lakó, de beilleszkedni nem képes külföldieknek vissza kell térniük hazájukba (9. állítás). Nagyfokú egyetértés mutatkozott a 4. állítással kapcsolatban is, mely szerint az illegálisan itt tartózkodó külföldieket ki kell utasítani az országból. Ezt az álláspontot a megkérdezettek 72,8 százaléka fogadta el. Ezekhez az állításokhoz végezetül – igaz, hogy a megkérdezettek „csupán” 64,1 százalékának a teljes támogatásával – az az állítás csatlakozik, mely szerint az évente leteleplő külföldiek számát meg kellene határozni (1. állítás). Megállapíthatjuk, hogy a fenti negatív állítást tartalmazó kérdések természetüknek megfelelő válaszokat indukáltak. A külföldiekhez pozitívan viszonyuló állítások esetében viszont azt állapíthatjuk meg, hogy az elutasításuk lényege-

¹⁹ A Család-kérdőív 84. kérdésének állításai a következő szöveg előzi meg: *Az állam különböző intézkedéseket hozhat a külföldiekkel kapcsolatban. Néhány ilyen lehetőséget szeretnénk felolvasni, arra kérve Önt, hogy most ismét mondja meg, mennyire értene egyet ezekkel. Osztályozzon az előbbiekhöz hasonlóan!*

sen kisebb intenzitásúak. Ezt tükrözi azt, hogy ha különböző mértékben is, de a megkérdezettek 38,8 százaléka támogatja azt a javaslatot, hogy a legalább öt éve itt élő külföldiek részt kellene, hogy vegyenek a parlamenti választásokon (2. állítás). Imponálón magas (56,1 százalék) azoknak az aránya, akiknek az a véleményük, hogy azoknak a külföldieknek, akik beilleszkednek, rövid időn belül meg kellene adni a magyar állampolgárságot (5. állítás). Közel azonos, 55,7 százalékos a 8. állításnak a támogatottsága is, mely szerint segíteni kell a külföldieket annak érdekében, hogy minél jobban be tudjanak illeszkedni. A két megengedőnek minősített kérdés közül a 7. állítás esetében voltak kevésbé engedékenyek a megkérdezettek. Azzal a javaslattal, hogy az állam időnként amnesztiát adhatna az illegálisan itt tartózkodó külföldieknek csak a megkérdezettek 28,2 százaléka értett egyet. Azt az álláspontot viszont, hogy a több év után végleg hazatelepülőket az államnak anyagilag is támogatnia kellene (3. állítás) 33,2 százalékos arányban támogatták.

8. *Az állam különböző intézkedéseket hozhat ... (PPA – 2000)*
The state may introduce various actions ... (PPA – 2000)

Minősítés	Állítások								
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
Egyáltalán nem	7,7	49,4	55,6	5,1	28,7	2,2	60,4	30,6	2,9
2	4,0	11,7	11,1	4,5	15,2	2,0	11,7	13,8	3,1
3	11,4	17,0	13,6	9,3	26,9	6,6	17,0	30,5	8,9
4	12,8	8,9	7,6	8,3	13,1	10,4	6,7	13,8	8,1
Teljes mértékben	64,1	12,9	12,0	72,8	16,1	78,8	4,5	11,4	77,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Jelmagyarázat (állítások): 1. Meg kellene szabni a felső határát annak, hogy évente hány külföldi települhessen le Magyarországon. 2. Azoknak a külföldieknek, akik legalább 5 éve nálunk élnek szavazati jogot kellene adni a parlamenti választásokon. 3. Jó lenne, ha az állam anyagi támogatást adna az olyan külföldieknek, akik több év után végleg vissza akarnak térni saját hazájukba. 4. Minden illegálisan itt tartózkodó külföldit ki kellene utasítani az országból. 5. Azoknak a külföldieknek, akik beilleszkednek rövid időn belül meg kellene adni a magyar állampolgárságot. 6. Azokat a cégeket, amelyek illegális bevándorlót alkalmaznak, magas pénzbüntetéssel kellene sújtani. 7. Az állam időnként adhatna amnesztiát (soron kívül büntetés elengedést) az illegálisan itt tartózkodó külföldieknek. 8. Támogatni kellene azt, hogy a külföldiek minél jobban be tudjanak illeszkedni. 9. Olyan külföldiek, akik legalább 5 éve nálunk élnek, de nem képesek beilleszkedni, térjenek vissza a saját hazájukba.

Összegzés

Az adatfelvétel alapján nem egyszerű koherens képet rajzolni a hazai népeség külföldiekkel kapcsolatos attitűdjéről, értékítéletéről, a hazánkban huzamosan ideig élő vagy letelepedett külföldiekhez való viszonyáról. Abban az esetben, ha figyelmen kívül hagyjuk a megkérdezettek véleményét meghatározó,

befolyásoló történelmi tényeket, a változó politikai rezsimeket, az 1990-et megelőző migráció ellenes, majd az azt követő időszak migrációt többé-kevésbé támogató hazai politikai viszonyok hatását, s ha nem vesszük figyelembe a kérdőív nemzetközi jellegéből, valamint a kérdések által sugallt álláspontokból fakadó problémákat, akkor a hazai népesség külföldiekkel kapcsolatos viszonyáról egyfajta, a külföldiekkel szemben megnyilvánuló tartózkodó, elutasító magatartás természetesen megfogalmazható. Kérdés csupán az, hogy az így megrajzolt kép milyen mértékben tükrözi a külföldiekhez kötődő valóság állapotot, s mennyiben tér el attól, torzítja el azt. Nem az a probléma, hogy az adatfelvétel alapján megfogalmazható következtetéseink nem igen lennének szinkronban egy feltételezett, a külföldiekhez tapadó, kötődő ideál-típusos képpel, hanem az, hogy a kérdésekre adott válaszok alapján valójában csak töredékesen rekonstruálható a befogadó népesség külföldiekhez való viszonya. Abban az esetben tehát, ha nem vesszük figyelembe a vizsgálat adatai alapján megfogalmazható vélemények, álláspontok korlátozott érvényességét s, ha azt automatikusan és egyértelműen a hazai népesség külföldiekkel kapcsolatos vélemények tekintjük, akkor a valóságos összefüggések feltárása helyett hamis következtetésekre jutunk. Az adatfelvétel segítségével mérhető vélemények korlátjainak ismeretében pedig joggal vetődik fel a kérdés, hogy a használt kérdőív alkalmas-e arra, hogy a kérdésekre adott válaszok alapján a hazai népesség itt élő külföldiekhez való viszonyát egy koherens nézet-rendszer keretében bemutathassuk.

Említettük, hogy az adatfelvétel kérdéseinek megfogalmazásakor nem a hazai állapotokat, migrációs tapasztalatokat vették figyelembe. Ezt egy nemzetközi vizsgálat esetében természetesnek kell tartani. Ez a probléma elsősorban azokhoz a kérdésekhez kötődik, amikor nem valaminek az ismeretéről (pl. hány külföldi él ma Magyarországon? Vagy, hogy mennyi a külföldiek létszáma ma Magyarországon stb.) kellett a megkérdezettnek „számot adnia”, hanem mint pl. az utolsó két kérdés esetében a kérdéssel kapcsolatos állításokhoz kötődő véleménynyilvánítás volt a megkérdezett „feladata”. Migrációs tapasztalatok hiányában ugyanis a válaszadó véleménye nem az adott állításra reflektál, hanem a külföldiek valóságos szerepétől független összefüggésekre. Ebben az esetben pedig nem egyszerű a vélemények összegzése s az értékelést készítő beállítottságának megfelelően vagy a valóságnál negatívabb, vagy pozitívabb kép megrajzolására van lehetőség. Példaként megemlítenénk a 83. kérdés első, illetve ötödik állítására adott vélemények alapján megfogalmazható következtetéseket. Az első állítással kapcsolatban konkrét ismerete a hazai népességnek nincs. Természetesen a magyar kultúra nem egy monolitikus tömb, ennek ellenére különböző kultúrák hazai együttéléséről nem beszélhetünk. Ennek ellenére az ezzel kapcsolatos állítást a választ adók 37 százaléka utasította el, s 29,6 százaléka támogatta. A közbülső álláspontot elfoglalók aránya 33,4 százalék volt. Annak megfelelően, hogy ezt, a közbülső nézőpontot elfoglalók az állás-

pontját hová soroljuk vagy 70,4 százalékos lesz az elutasítók, vagy 63 százalékos lesz a támogatók aránya. A kérdés ötödik állításával kapcsolatban a megkérdezettnek nem volt szüksége konkrét tapasztalatra, hiszen képletesen szólva arról kellett döntenie, hogy saját „tulajdonát” meg szeretné-e, meg akarja-e osztani másokkal vagy sem. Azoknak az aránya (a közbülső érték nélkül), akik ezzel a lehetőséggel nem kívántak élni 30,5 százalék volt, azoké viszont, akik támogatták az elképzelést 42,2 százalék. Így is, de abban az esetben, ha a közbülső véleményt megfogalmazóknak például csupán a felét számítjuk az állítással egyetértőkhöz, akkor egyértelműen a hazai népesség külföldiekkel kapcsolatos pozitív attitűdjéről beszélhetünk.

A második összefüggés, amiről szólnunk kell az a kérdések főszövegének, illetve az ezekhez tartozó állítások külföldiekhez kapcsolódó pozitív, semleges, vagy negatív attitűdöt sugalló meghatározottsága. Ezek pedig, lényegében mindegy, hogy pozitív vagy negatív irányban, de a megkérdezettek véleményét számos esetben jelentős mértékben és egyértelműen deformálják, torzítják. Erre az összefüggésre a modul utolsó két kérdésének elemzése során részletesen kitértünk.

A következő probléma, amely nem egy esetben már a kérdésre adott válaszok feldolgozhatóságának kérdését is felveti az a tényadatokkal kapcsolatos ismerethiányhoz, s az ebből fakadó nagyfokú bizonytalansághoz kötődik. Ezt a kérdésre nem válaszolók (nem tudja) és a válaszhányok magas aránya tükrözi. A mit gondol?, mi a véleménye? és a mennyi? típusú kérdések esetében (az ország népességszámára vonatkozó kérdés kivételével, mely esetben „csak” 20,7 százalék volt a valamilyen ok miatt nem válaszolók aránya) 50 százalékhoz közeli, vagy azt meghaladó mértékű a válaszhányok aránya. Ennek okait nem ismerjük, valószínűleg összefüggésben van azzal is, hogy hivatalosan 1990-ig nemcsak nem léteztek tekintették a migrációt, hanem a migránshoz, annak szűkebb-tágabb családi, baráti köréhez negatív értékítélet, megbélyegzettség tapadt. E stigmatizáló tényező mellett a migrációval kapcsolatos ismeretek, tudás hiányát fenntartotta az a tény, hogy öt évtizeden át az országot érintő nemzetközi vándormozgalomra vonatkozó adatok nem kerültek nyilvánosságra. Ennek következtében pedig paradox módon az lett volna a meglepő, ha a hazai migrációs adatokkal kapcsolatban a megkérdezetteknek többé-kevésbé pontos ismereteik lettek volna.

Annak ellenére tehát, hogy a modul kérdéseire adott válaszok százalékos megoszlása alapján a hazai népesség idegenellenességére következtethetnénk, a fentiekben kifejtett összefüggések alapján mégsem tesszük²⁰. A válaszok alap-

²⁰ A nemzetközi vándormozgalom szereplőivel kapcsolatban pontatlannak és félrevezetőnek tartjuk az *idegenek* kifejezés használatát. Ez a fogalom nemcsak negatív attitűdöt sugall, hanem vonatkozik mindenkire, akit nem ismerünk. Ennek következtében pedig nem lehet egzaktan elkülöníteni a külföldi állampolgárokat és a számomra ismeretlen magyar állampolgárokat vonatkozó értékítéleteket.

ján természetesen a hazai népesség befogadó képességének szintje, külföldiek befogadásával kapcsolatos toleranciájának határai (függetlenül attól, hogy a migráns magyar származású-e vagy sem) kitapinthatók. Ez pedig mind a mai napig szoros kapcsolatban van a korábbi évtizedek idegenellenes, elzárkózó politikájával és az ezen az alapon megvalósult gyakorlattal. Összegzésképpen tehát, anélkül, hogy a korábban megfogalmazottakat megismételjük az adatfelvétel alapján a hazai népesség külföldiekkel kapcsolatos tartózkodó, fenntartásait megfogalmazó, de a külföldiek értékeit elismerő álláspontját hangsúlyoznánk.

A nemzetközi vándorlás területén bekövetkezett radikális változás szükség-szerűen előtérbe állította a hazai lakosság külföldiekhez való viszonyának kérdését. A 90-es évek közepétől e témakörben készült tanulmányok azonban nem foglalkoznak azokkal az összefüggésekkel, amelyek ezt a viszonyt az első világháborút követően, illetve az elmúlt ötven évben a magyar népesség esetében speciálisan meghatározták. A bevándorlók fogadtatásával kapcsolatban tehát a valóságos helyzetnek megfelelő képet csak akkor tudunk felvázolni, ha azokról a sajátos összefüggésekről, melynek keretében a hazai népesség külföldiekkel kapcsolatos tartózkodó magatartását értelmezni lehet, nem feledkezünk meg. Ennek, illetve az 1990-es években bekövetkezett elmozdulások ismeretét pedig azért tartjuk fontos, mert ha a hazai migrációs-politika gyakorlat nem találkozik az itt élők többségének egyetértésével, akkor az a befogadó népesség körében csak újabb (kulturális, nyelvi, vallási, gazdasági, foglalkoztatási stb. téren) feszültségeket generál.

Tárgyszavak:

Nemzetközi vándorlás
Vándorláspolitiká

HUNGARIANS AND FOREIGNERS*Summary*

At the end of 2000 in several West, Central and East European countries surveys were conducted in order to understand the changes in the patterns of family formation and child bearing. These surveys asked the opinion of the respondents about several problems related to the central issues by the help of question modules. This study analyses the answers given with regard to foreigners. On the basis of the survey the author comes to the conclusion that a cautious or in some aspects the overtly excluding attitude against foreigners can be demonstrated in the Hungarian population. But due to the constraints of the survey (as a result of the international character of the investigation the local circumstances have not been taken into account in the formulation of the questions) the attitude of the Hungarian population toward foreigners cannot be analysed systematically within the complete system of views in Hungary.

A KÖRNYEZETEI TÉNYEZŐK VÁNDORMOZGALMAT BEFOLYÁSOLÓ SZEREPE¹

NÁNÁSI IRÉN

1. A normális-optimális életvitel környezeti feltételeinek megváltozása, az emberi tevékenység globálissá válása

Az ipari társadalom szerveződésével, az emberi tevékenység globálissá válásával alapvetően megváltoztak a környezeti (a természeti, a pszichológiai, a társadalmi) feltételek. A városokban létrejövő munkahelyeken (a manufaktúrában) megszűnik a közvetlen kapcsolat a természettel. Az urbanizáció átalakítja a társas létet, a társas lét atomisztikus szerveződésének irányába hat. Beszűkül a személyes tér, velejárója az agresszió növekedése és a civilizációs betegségek létrejötte. A nagyvárosi életformával összefüggő stressz, elmagányosodás, a természetes társas kapcsolatok szétesése, az általuk nyújtott biztonság megszűnése az immunrendszer egyensúlyának felbomlásához vezethet. Ennek következményei a legkülönbözőbb betegségek az allergiától a különböző fertőzésekben keresztül a daganatos betegségekig. Súlyosítja a helyzetet a nagyvárosok levegőjének nagyfokú szennyezettsége.

Megváltozott az értékrend. Az értékhierarchia csúcsán a nyereség áll, minden alárendelődik a pénzszerzésnek. A természet és az épített környezet szépsége nem érték, ahogyan az egészség sem az. Megőrzéséért semmit nem tesz az emberek nagyobbik hányada. Az orvoslás a tüneti kezelésre, a gyógyításra és nem a megelőzésre orientált. Az egészség megőrzése, illetve sok esetben a gyógyítás szempontjából is a legfontosabb tényezők: a (tiszt) környezet, a táplálkozás, a mozgás és a tolerancián, odafigyelésen alapuló társas kapcsolatok.

A természeti környezet soha nem látott mértékben károsodott. Az ember egyre nagyobb területet von be a gazdaságba. Ennek egyik következménye a fajdiverzitás csökkenése, ami veszélyezteti az emberi lét természetes alapját, a bioszféra egyensúlyát. A meg nem újuló természeti erőforrások mennyisége gyors ütemben csökken. A mezőgazdaság, az ipar, az energiatermelés, a közlekedés az utóbbi 300 évben növekvő mértékben szennyezi a környezetet, a szennyezés mértéke a XX. században radikálisan emelkedett, beleértve a kibocsátott anyagokat és a hulladékot. Az emberi tevékenység által okozott károsodás

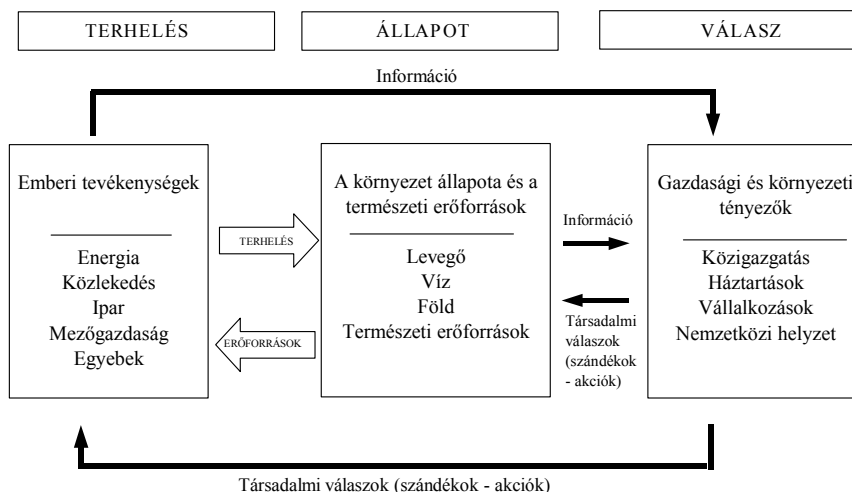
¹ A tanulmány a NKFP-5/175/2001 projekt „A kistérségeket érintő belföldi és nemzetközi vándorlások” című 4. számú programja keretében készült dolgozat rövidített változata.

dások visszahatnak a gazdaságra, ezáltal befolyásolják a megélhetési lehetőségeket, valamint egészségkárosodást idézhetnek elő. Külön figyelmet érdemel az üvegházgázok kibocsátása, amely globális klímaváltozást okoz, ez érzékenyen érinti Magyarországot is (lásd alább a vándorlás lehetséges környezeti tényezői című fejezetet).

2. A környezeti mutatók vizsgálata

A globális problémák (környezeti problémák) felismerése és szisztematikus vizsgálata a múlt század hatvanas éveiben kezdődött, a 90-es évek fordulatot hozott. A fejlett országokat tömörítő Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) Tanácsa által 1991. január 31-én elfogadott „Ajánlásban” a tagországok kormányai megállapodtak abban, hogy nemzetközi szinten biztosítják a tárgyilagos és összehasonlítható környezeti statisztikát és információkat (kétévenkénti OECD Környezeti Adattár). Az egyik cél a tagországokban a környezet állapotára vonatkozó adatok összegzése, nemzetközi összehangolása. Valamint a társadalom környezeti információk iránti igényének kielégítését szolgálja és felhasználhatók a környezetpolitikák összehangolásában és fejlesztésében.

1. A környezeti adatok OECD-alapkészletének rendszere The system of OECD basis of environmental data



Az adatok nagyobbik hányada a környezetállapotra vonatkozik, tartalmazza a környezeti terhelést okozó gazdasági tevékenységet, a környezetvédelmi irá-

nyitás gazdasági és jogi eszközeit, valamint a környezetvédelmi ráfordításokra vonatkozó információkat (OECD Környezeti Adattár 1999).

*2. A környezeti mutatók
The environmental elements*

TERHELÉS	ÁLLAPOT	VÁLASZ
1. GAZDASÁGI ÉS KÖRNYEZET		
<ul style="list-style-type: none"> - Bruttó hazai termék (GDP) - A bruttó hazai termék termelésének volumenindexe - A bruttó hazai termék változása, ágazati trendek és környezetterhelés - A légszennyezőanyag-kibocsátás és a GDP szétválása - Gazdasági aktivitás, bruttó hazai termék, beruházás - Beruházások folyó áron - Bruttó hozzáadott érték ágazatok szerint, folyó áron - Energiamérleg - Energiahordozó-források szerkezete - Közúti gépjárműállomány - Egyéb közúti gépjárműállomány - Személyszállítás - Áruszállítás - Nemzetközi idegenforgalom - Nemzetközi idegenforgalom havonként - Külföldi közvetlen beruházások - Halmazott külföldi közvetlen beruházások a GDP százalékában - Egy főre jutó halmazott külföldi beruházások 	-	<ul style="list-style-type: none"> - A Központi Környezetvédelmi Alap bevételei és kiadásai - A környezetvédelmi beruházások teljesítményértéke és üzembe helyezett értéke célok szerint - A környezetvédelmi beruházások teljesítményértéke rendeltetés szerint - Kiemelten kezelt támogatási célok
2. ÉGHAJLATVÁLTOZÁS		
<ul style="list-style-type: none"> - Széndioxid kibocsátás források szerint - Antropogén eredetű metánkibocsátás források szerint - Az antropogén eredetű metánkibocsátás alakulása - Dinitrogén-oxid kibocsátás források szerint 	<ul style="list-style-type: none"> - A szén-dioxid koncentráció hosszú távú alakulása K-pusztán - Az évi átlaghőmérséklet hosszú távú alakulása Budapesten 	<ul style="list-style-type: none"> - A háztartási villamos energia, gáz és más fűtőanyagok átlagos ára - Energiatermelés
3. SZTRATOSZFÉRIKUS ÓZONCSÖKKENÉS		
<ul style="list-style-type: none"> - A klórozott szénhidrogének, halonok és az összes halogénezett klórozott szénhidrogének felhasználása - Ózonkárosító anyagok felhasználása 	<ul style="list-style-type: none"> - Az UV-B sugárzás napi összegének évi járása Keszthelyen - A teljes ózontartalom évi átlagának elérése a sokévi (1969–1991) átlagtól Budapest fölött - A teljes ózontartalom Budapest fölött 	

TERHELÉS	ÁLLAPOT	VÁLASZ
4. EUTROFIZÁCIÓ		
- Tényleges műtrágya-felhasználás	- Az oldott oxigén éves átlaga a főbb folyókban	- A vízvezeték-hálózatra és a közcatorna-hálózatra csatlakoztatott lakások aránya
- Műtrágya- és szerves-trágya-felhasználás	- A biológiai oxigénigény éves átlaga a főbb folyókban	- Az egy kilométer vízvezetékre jutó közcatorna hossza
- Állatállomány	- Az összes foszfor évi átlagos koncentrációja a főbb tavakban	
- Szennyvízelvezetés és -tisztítás	- Az összes nitrogén évi átlagos koncentrációja a főbb tavakban	
- A közcatornán elvezetett szennyvíz mennyisége	- A biológiai oxigénigény éves átlaga a főbb tavakban	
- III. tisztítási fokozattal tisztított szennyvíz mennyisége		
- A szennyvíztisztítás alakulása		
- A Balaton összes foszforterhelése		
- A Balaton összes nitrogénterhelése		
5. SAVASODÁS		
- Kén-dioxid kibocsátás források szerint	- A csapadékvíz pH-ja, szulfát- és nitrátkoncentrációja K-pusztán	
- Nitrogén-oxidok kibocsátása források szerint	- A kén és nitrogén nedves ülepedésének alakulása K-pusztán	
- Antropogén eredetű ammónia-kibocsátás	- A kén-dioxid és nitrogén-dioxid koncentráció alakulása K-pusztán	
6. TOXIKUS ANYAGOK SZENNYEZÉSE		
- Nehézfémek kibocsátása I.	- A levegő ólomkoncentrációja	- A benzin átlagos ólomtartalma
- Nehézfémek kibocsátása II.	- A főbb folyók kadmiumkoncentrációja	- Az ólmozott és ólommentes benzin felhasználása
- Ólomkibocsátás források szerint	- A főbb folyók krómkoncentrációja	
- Növényvédő szerek értékesítése	- A főbb folyók ólomkoncentrációja	
- Növényvédő szerek felhasználása	- A főbb folyók rézkoncentrációja	
- Növényvédő szerrel kezelt terület		
7. A TELEPÜLÉSI KÖRNYEZET MINŐSÉGE		
- Városok és községek száma	- Nitrogén-dioxid koncentráció	- Városok közhasználatú zöld területei
- Népség településméret szerint	- Kén-dioxid koncentráció	- A városi zöldterületek gondozottsága
- Szilárdanyag-kibocsátás források szerint	- Üledék és szálló por koncentráció	- Városi parkok
- A nem-metán illékony szerves vegyületek kibocsátása források szerint	- Az ózonkoncentráció alakulása a Phare-monitorállomásokon	- Zaj- és rezgésbírás folyó áron
- Lakásállomány és közműellátás	- Az ózonkoncentráció határérték túllépése a Phare-monitorállomásokon	- Zaj- és rezgésvédelmi beruházások ágazatok szerint
- A háztartások vízfogyasztása és vízellátása	- A különböző zajterhelésű lakásokban élő népesség	- A települési hulladék gyűjtése
- Nappali zajterhelés a főutak mentén		- Egyes árúk és szolgáltatások évi átlagos díja
- Éjszakai zajterhelés a főutak mentén		
- A határértéket 5dBA-nál nagyobb mértékben túllépő üzemek száma		

TERHELÉS	ÁLLAPOT	VÁLASZ
8. BIOLÓGIAI ÉS TÁJI SOKFÉLESEG		
- Földterület földhasználati kategóriák szerint - Halastavak felülete - Haltermelés - Természetes vízi halászat és horgászat - Nagyvadállomány - Apróvadállomány	- Veszélyeztetett növény- és állatfajok	- Védett területek - Védett növény- és állatfajok - UNESCO Bioszféra Rezervátumok - Nemzetközi jelentőségű vizes élőhelyek - A veszélyeztetett növény- és állatfajok nemzetközi kereskedelméről szóló Washingtoni Egyezmény (1973) hatálya alá tartozó védett fajok - Kilótt nagyvad - Kilótt apróvad
9. HULLADÉK		
- Hulladékkezelés ágazonként - Települési szilárd hulladék elszállítása - Települési folyékony hulladék elszállítása - A keletkezett veszélyes hulladék mennyisége - A veszélyes hulladék mennyisége eredet szerint - A települési hulladék összetétele - A települési hulladék összetétele Budapesten	-	- Az elszállított települési hulladék ártalmatlanítása - A folyékony települési hulladék elhelyezése és ártalmatlanítása - A nem veszélyes termelési hulladékok mennyisége hulladékcsoportonként, további sorsuk szerint - Kereskedelmi hulladékvédelem helyeken gyűjtött hasznosítható hulladék mennyisége - A felhasznált és átadott ipari termelési hulladék mennyisége anyag típusok szerint - Az 1000 t/év kapacitást meghaladó veszélyeshulladék-égetők
10. VÍZKÉSZLETEK		
- Vízkivétel források szerint - Vízellátás a felszín alatti vizekből, típus szerint - A szennyvíz mennyisége - A felszíni vizekbe vezetett szennyvizek megoszlása gazdasági ágazonként - A felszíni vizekbe vezetett szennyvíz mennyisége vízgyűjtők szerint	- Megújuló vízkészletek	- Szennyvíztisztító telepek tényleges terhelése - A vízvezeték- és közcsatorna-hálózat hossza - A közcsatorna- és szennyvízcsatorna-hálózat hossza - Víz- és csatornadíj - A közcsatornás gyűjtött szennyvíz tisztítása és a rendelkezésre álló tisztító kapacitás - Szennyvizek tisztítása ágazatok szerint

TERHELÉS	ÁLLAPOT	VÁLASZ
11. ERDŐVAGYON		
<ul style="list-style-type: none"> - Fakitermelés - A véghasználat, éves folyónövedék és élőfakészlet alakulása 	<ul style="list-style-type: none"> - Erdőterület - A lombos erdők egészségi állapota a levévesztés alapján fafajonként - A fenyőerdők egészségi állapota a levévesztés alapján fafajonként - Levévesztés 	<ul style="list-style-type: none"> - Az erdőgazdálkodás fött mutatói - Erdőtelepítés, fásítás és pótlás - Erdőfelújítás - Erdőterület nagysága erdőtulajdonosok szerint
12. TALAJ		
<ul style="list-style-type: none"> - Földterület földhasználati kategóriák szerint 	<ul style="list-style-type: none"> - Talajpusztulás - Kedvezőtlen adottságú szántóterületek 	<ul style="list-style-type: none"> - Talajjavítás - Állami támogatásból megvalósult meliorációs beruházások
13. TÁRSADALOM ÉS KÖRNYEZET		
<ul style="list-style-type: none"> - Népesség korcsoportok szerint - Gazdaságilag aktív népesség - A háztartások egy főre jutó éves nettó jövedelme decilisenként - A fogyasztás szerkezet - Háztartások egy főre jutó kiadásai rendeltetés szerinti bontásban jövedelmekategóriák (kvintilisek) szerint - Egyes tartós fogyasztási cikkek 100 háztartásra jutó állománya 	<ul style="list-style-type: none"> - Foglalkoztatottak aránya ágazatonként - Foglalkoztatottak száma ágazatonként - A születéskor és 60 éves korban még várható élettartam - A krónikus hörghurutos megbetegedések alakulása 	<ul style="list-style-type: none"> - Az aktív internetezők összetétele településtípus szerint - Az aktív internetezők összetétele iskolai végzettség szerint - A lakossági tájékoztatás témakörök szerinti megoszlása - Környezetvédelmi témák a magyar sajtóban - Közülemény-kutatás (Magyarország-értéktér kor szerint) - Környezet- és természetvédelmi közigazgatási perek - Közigazgatási perek tárgyi megoszlása - A Környezet- és Természetvédelmi Főfelügyelőség közigazgatási perei - A környezetvédelmi célú nonprofit szervezetek számának alakulása - Környezetvédelmi nonprofit szervezetek bevételei folyó áron - A környezetvédelmi nonprofit szervezetek megoszlása a kommunikációs eszközök rendelkezésre állása szerint
14. NEMZETKÖZI KITEKINTÉS		
<ul style="list-style-type: none"> - A bruttó hazai termék (GDP) alakulása - Hazai energiatermelés - Egy főre jutó összes végső energiafogyasztás - GDP egységre jutó összes végső energiafogyasztás - Közúti gépjárműforgalom - Kén-oxidok kibocsátása - Egy főre jutó kén-oxid kibocsátás - Szén-dioxid kibocsátás - Egy főre jutó szén-dioxid kibocsátás - Nitrogén-oxidok kibocsátása - Egy főre jutó nitrogén-oxid kibocsátás - Felszín alóli vízkivétel - Egy főre jutó felszín alóli vízkivétel - Felszíni vízkivétel 	<ul style="list-style-type: none"> - 	<ul style="list-style-type: none"> - Közüemi szennyvíztisztító telepek száma - A közüemi szennyvíztisztító telepek rendelkezésre álló kapacitása - Szennyvíztisztító telephez csatlakoztatott lakosság aránya

TERHELÉS	ÁLLAPOT	VÁLASZ
<ul style="list-style-type: none"> - Egy főre jutón felszíni vízkivétel - Erdővagyon és fakitermelés I. - Erdővagyon és fakitermelés II. - A veszélyes hulladék mennyisége, nemzeti osztályozás alapján - Egy főre jutó veszélyes hulladék mennyisége, nemzeti osztályozás alapján - A települési hulladék mennyisége - Egy főre jutó települési hulladék mennyisége 		

Megjegyzés: A vastag betű és árnyékolás a környezeti mutató OECD-alapkészlethez tartozását jelöli. (Magyarország környezeti mutatói 2000.)

Az 1980-as évek végétől Magyarországon is egyre nagyobb az igény a környezet állapotára vonatkozó információk iránt. Ez az igény felerősödött a rendszerváltás után. Az első jelentés 1994-ben jelent meg, majd az 1995-ben elfogadott környezetvédelmi törvény lerakta a kormányzati szervek által elvégzendő rendszeres jelentések jogi alapjait. Magyarország 1996-ban az OECD tagja lett, bekapcsolódott a környezeti mutatók fejlesztésébe. Az 1997-ben jóváhagyott Nemzeti Környezetvédelmi Program széles körű állapottelemzésen nyugodott. 2000-ben a Környezetvédelmi Minisztérium megjelentette a „Magyarország környezeti mutatói” című kiadványt, amely a hagyományos környezeti elemek és a hatás elemzése mellett a komplex környezeti témák bemutatására is kiterjed, valamint vizsgálja a gazdaság és a környezet összefüggéseit a „Környezeti Adatok OECD-alapkészletének rendszerét figyelembe véve. A kiadványban szereplő adatok zömében az ország általános állapotára vonatkoznak, a területi sorok ritkák, így a belföldi vándorlás vizsgálatában kevésbé használhatók.

3. A kistérségi vándorlás lehetséges motiváló környezeti tényezői, ezek egymáshoz való viszonya, különös tekintettel a humánökológiai (természeti, pszichológiai, társadalmi és környezeti) faktorokra

3.1 A problémák tudatosítása

Ahhoz, hogy a környezeti tényezők a vándorlók motívumrendszerének elemei legyenek, tudatosulniuk kell. A tudatosulásnak több csatornája van. Elvileg a család lenne a legfontosabb az egyedfejlődés kritikus korszakai miatt, de nem tölti be ezt a funkciót. A nagyszülői, szülői generáció olyan korszakban nőtt föl, amelyben sem a természeti környezet, sem a kulturális örökség, sem az ember (nem csak az egészsége) nem volt érték. Így a közoktatás, beleértve az óvodát is, és a felsőoktatás játszik döntő szerepet a tudatosításban. A rendszerváltás előtt a környezeti nevelés nem volt a hivatalos oktatási programban. A felsőok-

tatásban 1989-ben kezdődött a természetvédelemmel, környezetvédelemmel, egészségvédelemmel kapcsolatos tanár-továbbképzési, ill. szakember-továbbképzési programok szervezése. Mára csaknem minden felsőfokú intézményben futnak ilyen programok nem csak a továbbképzésben, hanem az alapképzésben is. Nem mondható ez el a közoktatásról, az iskolák nagyobbik hányadában, feltételek híján (erre kiképzett pedagógus) nincs vagy nagyon szegényes a környezeti nevelés, noha vannak nagyon jó iskolák, nagyon jó programokkal. Megjegyezve azt, hogy a közoktatásnak környezeti nevelés címszó alatt (helyesebb lenne az ökológiai nevelés fogalma) nem csak a környezetvédelem, természetvédelem, esetenként az egészségvédelem fontosságát kellene tudatosítani, hanem a normális-optimális életvitelre (egyedfejlődésre) vonatkozó ismereteket is, mert ezek szervesen összetartoznak.

A tömegkommunikációnak (legnagyobb hatású a televízió) felemás a szerepe. Sajnálatos módon sokkal erősebb a negatív hatása, mint a pozitív. Vannak ugyan a természet-, a környezet- és az egészségvédelemmel kapcsolatos műsorok, de a műsoridő zömét a pazarló és egészségtelen fogyasztás, az agresszió, a teljesen abnormális emberi viszonyok reklámozásával kapcsolatos adások teszik ki. A filmek tetemes hányada és a reklámok azt a fogyasztói modellt népszerűsítik, amelynek a XX. század 30-as éveitől napjainkig soha nem látott mértékű természet- és önpusztítás a következménye. Sajnálatos módon, az esetek többségében, sem a család, sem az iskola nem képes közömbösíteni ezt a negatív hatást. Ezzel is összefügg az, hogy az emberek egy része a környezeti problémák és következményeik „kiküszöbölésére” álmegoldást választ, a vándorlást. Zömében álmegoldás, mert az otthagyt területen a problémák megmaradnak, a célterületen pedig, éppen az odavándorlás miatt, létrejönnek (lásd Budapest és az agglomerációja viszonyát).

3.2 A vizsgálódás nehézségei

Nem csak a környezeti problémák tudatosulásával kapcsolatban vannak nehézségek, hanem a mutatók vizsgálatával kapcsolatban is. A múlt század 90-es éveiben bekövetkezett pozitív változás ellenére nem kielégítő a környezeti mutatók vizsgálata, ill. a meglévő információk hozzáférhetősége, nyilvánosságra hozatala. Ennek több oka van, ezek egyike szemléleti. A politikusok, a gazdasági szakemberek nagyobbik hányada (nem csak Magyarországon) szembeállítják a nyereséges termelést és a környezetvédelmet. A környezetvédelmi beruházásokat nyereségcsökkentő tényezőknek tekintik, mert rövidtávban és egy tényezőben (nyereség) gondolkodnak. Számításaikból kimaradnak a környezet-szennyezés okozta károk helyreállításának költsége, az egészségkárosodással összefüggő költségek stb.

A lakosság körében is lényegesek a szemlélettel, értékrenddel összefüggő tényezők, mind a környezetkárosodás és az egészségkárosodás megelőzését, mind a vándorlást illetően. A károsodás megelőzésének feltétele a humánökológiai szemlélet, amibe szervesen beletartozik az önismeret (a normális-optimális életvitel/egyedfejlődés adekvát környezeti feltételeinek az ismerete, ebben a tekintetben nagyon rossz a helyzet, a test felépítéséről, működéséről, valamint a lelki folyamatokról rendkívül szegényes minden korosztálynak a tudása), a környezeti problémák széles spektrumának, okainak, hatásának az ismerete, az egészség értéként kezelése. Elsősorban a már megtapasztalt károsodás (pl. az épületek rongálódása, egészségkárosodás stb.) az, ami cselekvésre készíteti az embereket. Nagy forgalmú helyeken tiltakoznak a lakóházak falainak repedezése miatt, de kevésbé vagy egyáltalán nem érdekli az emberek többségét a halláskárosodás.

Probléma az is, hogy a vizsgálatokban a faktorok mérhetősége alapkritérium (határértékek). Pedig legalább ilyen fontosak a nem mérhető tényezők: a közösségi kötődés, a stressz, érzelmi kötődés a lakóhelyhez. Ez utóbbi elsősorban idős emberek körében gyakori és vándorlás ellen ható tényező, háttérbe szorítja, pl. a környezetszennyezéssel összefüggő problémákat. E tényezők az egészségkárosodás szempontjából legalább olyan fontosak, mint a betegségeket okozó fizikai, kémiai hatások, mert az immunrendszer egyensúlyi állapotára hatva, érzékennyé teszik a szervezetet a fizikai, a kémiai és a mikrobiológiai szennyezőkre, gyengítik a szervezet ellenálló képességét.

A környezeti mutatók, ill. e mutatók hatásainak vizsgálata költséges és nehéz. Pedig nagyon fontos többek között azért, mert Magyarország lakosságának egészségi állapota nagyon rossz. Mutatják ezt a halálozási adatok. A halálozások 85–90%-át a keringési betegségek, a daganatok és az emésztőszervi betegségek teszik ki. A természeti és az épített környezet tényezői és az egészség közötti kapcsolat eléggé ismert. A károsító hatások azonosítása, az okok-okozat közötti összefüggés felderítése, ezek soktényezős volta miatt, nagyon nehéz. A jelenlegi ismereteink szerint a halálozás okai között 10–12%-ban felelős a környezet, a környezetszennyezés 4–6%-ra tehető (Magyarország környezeti mutatói 2000). Véleményünk szerint mindkét esetben nagyon problematikus a becslés, mert a vizsgálatok a mérhető környezeti faktorokkal számolnak (pl. a levegő szennyezettsége), pedig amint már volt róla szó, a nem mérhetők legalább ilyen fontosak. Eltekintve az örökletes genetikai rendellenességektől, minden betegség összefügg a fizikai (itt a nem pszichikait, a nem társadalmi jelenti), a pszichológiai és a társadalmi környezettel. A betegségek túlnyomó többsége pszichoszomatikus. A karteziánus tudományokon nyugvó mai nyugati orvoslás, amely felszabdálja, és gépként kezeli az embert, „feledkezik” meg erről a fontos tényről.

Nehezíti a vizsgálatot és a tudatosítást az, hogy a környezeti tényezők általában alacsony szinten, kis koncentrációban, de hosszantartóan fejtik ki hatásu-

kat. A lakó- és a munkahelyi környezet számos szennyező anyagot tartalmaz, amelyek különböző károsodásokat okoznak, így az egyes megbetegedések okaiként nehéz ezeket azonosítani.

3.3 A vándorlás lehetséges környezeti tényezői

A vándorlás a környezeti tényezők szempontjából meglehetősen ellentmondásos folyamat, mind irányát, mind a vándorlókat, illetve a motívumrendszerben elfoglalt helyét illetően.

I. Alapvető motiváló tényező a *megélhetés* (a munkalehetőség, a lakáslehetőség).

II. Ezt követik a *szolgáltatások*: iskoláztatás, orvosi ellátás, bevásárlási lehetőségek, kommunális ellátottság, közlekedés, közbiztonság, sportolási, kulturális lehetőségek.

III. A *környezeti tényezők* (ma ezen elsősorban a fizikailag, kémiaiilag szennyezett környezetet értik, de ez előreláthatólag bővülni fog, lásd később). A környezeti tényezők a megélhetést és a szolgáltatásokat követve játszanak, játszhatnak szerepet a vándorlásban. Eltekintve azoktól az esetektől, amikor bizonyos környezeti tényezők károsítják az egészséget, pl. súlyos allergiát okoznak. Szeged jó példa erre: földrajzi helyzeténél fogva viszonylag alacsony a levegő páratartalma. A finom homok, a környezetszennyezésből származó szálló por, a kén-dioxid és az alacsony páratartalom légúti megbetegedéseket, allergiát okoz. Három különböző szennyezettségű, a gyermekszakrendeléshez tartozó körzetben vizsgálták a gyermekpopuláció légúti betegségeinek a számát (Fodré, 1982). A légúti megbetegedések havi száma mindhárom helyen a kén-dioxid és a hőmérséklet havi értékeit követte. Kisgyerekes családok, ahol a gyerekek fokozottan érzékenyek ezekre a környezeti tényezőkre, kedvezőbb mikroklímájú, tisztább levegőjű régióba költöztek (pl. Mór, Sopron).

1. Az elkövetkezendő 10 évben feltehetően folytatódni fog és megerősödik a *természettel való közvetlen kapcsolat felértékelődése, a természeti környezet szépsége iránti igény*, ill. az épített környezet szépsége iránti igény is (eltekintve az újjgazdagok egy részének hivalkodó ízléstelenségétől). Ebben alapvető szerepet játszik az, hogy a felső- és a közoktatás egyre szélesebb körben közvetíti ezeket az értékeket. Így a felnövekvő generációk számára újra létszükségleté, az életforma részévé válhatnak ezek a tényezők.

2. A zsúfolt nagyvárosok beszűkítették a *személyes teret*. A lakások kis mérete, egymástól való elszigetelődése, az 1 főre jutó laktér szűkös volta stresszhatást vált ki, amely a civilizációs betegségek egyik alapvető oka az immunrendszeren keresztül kifejtett hatása miatt. Megjegyezve azt, hogy a régebbi falusi házak, amelyekben több generáció élt együtt, nem biztosítottak nagyobb lakóteret egy-egy főre, de ellensúlyozta ennek a hatását a családi ház-

hoz kapcsolódó udvar és kert, ami bőven kielégítette a személyes tér iránti igényt és közvetlen kapcsolatot jelentett a természettel. Nem beszélve arról, hogy a több generációs közösségi kötődés szinterei voltak, egyfajta biztonságot nyújtottak a családtagok számára.

3. A személyes tér beszűkülése és a *közösségi kötődés* szétesése (ezekkel együtt a civilizációs betegségek megjelenése) szorosan összefüggnek. A közösségi kötődéssel kapcsolatban a 90-es években két új, egymásnak ellentmondó tendencia jelent meg. Mindkettő szerepet játszhat a vándorlásban, mind a településeken belül, mind a város és az agglomeráció között. Mindkettő a magas vagy kiemelten magas jövedelműek körében tapasztalható és kiegészül a tiszta, szép természeti környezet iránti igénnyel. Az egyik a közösségi kötődés ellenható tendencia, amely elsősorban a kiemelten magas jövedelműek körére jellemző. Ez a másoktól való elkülönülés önálló villában, vagy a nem lakótelep jellegű magas kerítéssel, biztonsági őrrrel védett luxus lakóparkokban, a szélsőséges társadalmi polarizáció megnyilvánulásaként. Megjegyezve azt, hogy a nem luxus lakóparkok zömének létesítése sokkal inkább a nyereségszerzés eszköze, mintsem a tiszta, szép természeti környezet elérésének lehetősége. Sokban hasonlítanak a korábban épült lakótelepekhez, csak más az építési technológia. Az elkövetkezendő 10 évben ez a tendencia (a kiemelten magas jövedelműek elkülönülése) valószínű növekedni fog. A közösségi kötődés felértékelődését jelzi a másik tendencia, amely elsősorban a magas jövedelműek körében tapasztalható. A közösségi kötődés mellett számukra fontos a tiszta, szép természeti környezet és a tágas tér. Új jelenséggé kibontakozóban van a többgenerációs (3, 4) családok, önálló lakással rendelkező nemzedékek összeköltözése. Eladják a több szobás önálló lakásukat, építenek egy több szintes családi házat. Budapest esetén zöldövezetben vagy a főváros vonzáskörzetében. Ez utóbbi esetben fontos a munkahely elérhetősége. Minden családnak megvan az önálló lakása és önálló a háztartása. Tehát nem a hagyományos több generációs nagycsalád szerveződik újra, amelyben a nemzedékek egy háztartásban éltek, amelyben nagyon erősek voltak az alá-fölérendeltségi viszonyok, szigorú volt a hierarchia. Ezen újraszerveződés legfontosabb motiválójá a közösségi kötődés, az önállóság megtartásával. Ez a forma szabadságot és biztonságot nyújt, valamint szükség esetén egymásról való gondoskodást.

Ma még a lakosság kis hányadát érinti ez a folyamat. Ennek két okcsoportja van:

a) a megélhetés, a közös családi ház nagyon költséges. Áthidaló megoldás az, amikor a nemzedékek egymás közelébe költöznek (egy társasházba, egy utcába, egy kerületbe).

b) Az ipari társadalom atomizált világában, ahol az „önmegvalósítás”, az egyéni érdek maximális megvalósítása a cél, nem érték a hagyományos közösségi kötődés, a kooperáció. Nem alakulnak ki ezen együttélési formához szükséges képességek: a kölcsönös alkalmazkodás, a tolerancia, a konfliktuskeze-

lésnek a szolid, emberséges módjai. Pedig hosszabb távon fontos lehet az együttélésnek ez a módja. Kimutatható egy globális öregedési folyamat, amely Magyarországot is érinti. A probléma megoldása társadalmi és családi szintű. Biztosítani kell mind a gazdaságban, mind a családban az idős generáció számára az értelmes és hasznos élethez a feltételeket. Kézenfekvő, hogy ezek egyike az utódgondozásban való folyamatos és aktív részvétel. Ez történelmileg jól bevált forma.

A több generáció együttélése megoldást jelenthet még egy problémára, ez a „gyes-depresszió”, amely elsősorban a közösségi kötődés hiányára, és az ezzel is összefüggő értékzavarra vezethető vissza. (Az „önmegvalósító” amerikai életforma átvétele, a gyermeknevelés társadalmi szintű elértéktelenítése mutatja ezt az értékzavart). A „gyes-depresszió” megnyilvánulásának ismert mindkét formája. Az egyik a prostitúció, a gyesen lévő kismamák egy része „unalom-űzőként” szexuális szolgáltatást nyújt. A másik a csoportos gyilkosság, amikor az anya megöli gyermekeit, majd maga is öngyilkos lesz. (Amint a közelmúlt szomorú eseménye mutatja, depressziós állapotban a csoportos gyilkosságot az apa is elkövetheti, amennyiben a család összetartása, a gyerekek nevelés jórészt az ő feladata.) A stabil, több generációs közösségi kötődés esetén ez nem igen fordul elő, mert a konfliktusok ellenére biztonságot nyújt és megoszlik a felelősség. Az ember társas lény, életének szerveződése a társas léten nyugszik. Ennek sérülése, szétesése okozza a legsúlyosabb pszichés zavart. Kutatók körében eléggé ismert az, hogy még a XX. században is a természeti népeknél a legsúlyosabb büntetés a kiközösítés. Ez olyan súlyos pszichés teher, hogy rövid időn belül a kiközösített halálával jár.

A vándorlásnak az a formája, amelyben a közösségi kötődés felértékelődik, az elkövetkező 10 évben, de még inkább az azt követő évtizedekben valószínű felerősödik. Ez egy hosszabb távú folyamat, mert a szemlélet és az értékrend megváltozása a feltétele és ez igen lassan módosul. A folyamat ellen hat a televízió által közvetített, már jelzett, ellentendenciát képviselő értékrend.

4. A vándorlást motiváló tényező lehet a *zaj*. A levegő szennyezettségével együtt a zajt szokás káros környezeti tényezőnek tekinteni, mert jól mérhető, pontosan megadható a határértékek (*Nagy és mtsai, 2000*). Legfontosabb zajforrás a közúti közlekedés. De szerepet játszhat a légi közlekedés, bizonyos munkahelyek, valamint a zenés szórakozó helyek zajhatása és a társas házakban másokra tekintettel nem lévők rendszeres és tartós hangoskodása.

5. A *levegő szennyezettsége* a legfontosabbnak tartott környezeti tényező, amely a vándorlásban szerepet játszhat, elsősorban az egészségkárosító hatása miatt. A levegőszennyezés fő forrásai fontossági sorrendben: a közlekedés, a tüzelőanyagok égetése, hulladékégetés, ipari folyamatok, oldószerek párolgása.

A legfontosabb szennyező anyagokat, az alábbi táblázatok foglalják össze (*Papp-Kümmel, 1992*):

3. Antropogén porok forrásai, fajtái és fő alkotórészei
Sources, types and main elements of anthropogeneous dust

Forrás	Fajta	Fő alkotórészek
energia-előállítás	pernye, korom	SiO ₂ , 2 CaO · SiO ₂ , CaO, CaSO ₄ , CaCO ₃ , szén, kalcium-aluminátok
szénfeldolgozás fémkohászat kémiai porok	szénpor szálló por ipari porok	szén fém-oxidok, fémek, adalékanyagok, ércpor szulfát, klorid, foszfát, kokszipor, CaO, fém-oxidok, műanyag szemcsék
építőanyag-ipar üvegipar közlekedés	szálló por szálló por szálló por	cement, mész, salakrészeszkék kvarc, szilikátok, fém- és nemfém-oxidok olaj-, korom- és gumimaradványok, szénhidrogén aeroszolok, ólomvegyületek
mezőgazdaság	műtrágya-, termény és tápanyag szálló port	műtrágya, növényvédő szerek
fafeldolgozás textilipar	fűrészpor a szálanyagok pora	cellulóz pamut, műanyag

4. Az atmoszféra fémszennyezésének forrásai és hatásuk
Sources and effects of metallic pollution of the atmosphere

Fém	Forrás	Hatás
Ni	ásványolaj- és szénfeldolgozás	belégzés esetén karcinogén hatás
Be	szénfeldolgozás, nukleáris technológia	akut és krónikus mérgezés
B	szénfeldolgozás, üveggyártás	nagyobb koncentrációk esetén mérgező
As	szénfeldolgozás, biocidok és detergensek előállítása	mérgező
Se	szén- és kénkémia	mérgező és karcinogén hatás
Hg	kémiai ipar, elektrotechnika	erősen toxikus
V	ásványolajipar, kémiai ipar (katalizátorok)	mérgező
Cd	szénfeldolgozó ipar, nemvasfémek metallurgiája	enzimblokkoló hatás
Pb	közlekedés, festékek	krónikus mérgezés
Cu	füstgázok, fémkohászat	mérgező
Mn	bányászat, ipar	
Cr	galvántechnika	karcinogén (Cr(VI))
Ag	fényképészet	bőrelszíneződés
Zn	kohászat, füstgázok	a biológiai rendszerek működéséhez alapvetően szükséges, nagyobb koncentrációk esetén káros

5. Az atmoszférába jutó gázok forrásai és hatásuk
Sources and effects of gases got into the atmosphere

Gáz	Forrás	Globális emisszió (Mt a ⁻¹)	Antropogén hányad %	Hatás
CO ₂	légzés, mineralizáció, energiatermelés	870 000	2	melegházhatás
SO ₂	energiatermelés	390	53	H ₂ SO ₄ -képződés, aeroszolok, redukáló füstköd, savas ülepedés
NO _x	energiatermelés, közlekedés	170	33	az atmoszféra folyamatainak meggyorsítása, önfogyás, oxidáló füstköd, savas ülepedés
flour-klór-metánok	hűtőközeg, hajtógáz	0,6	100	melegházhatás, ózonfogyás
CO	égésfolyamatok, szénhidrogén-oxidáció	700	210	ózonfogyás, a troposzféra folyamatainak megzavarása
CH ₄	mezőgazdaság, földgázfeldolgozás	350	16	melegházhatás
nagyobb molekula-tömegű szénhidrogének	ásványolaj-feldolgozás, véggázok	1000	6	ózonfogyás
NH ₃	ipar, mezőgazdaság			melegházhatás, aeroszol-képződés
N ₂ O	denitrifikációs folyamatok (műtrágya)	25	10	melegházhatás, ózonfogyás a sztratoszférában

A levegő szennyezettségének ismerete nagyon fontos, mert számítások szerint (Várkonyi és Bejezi, 1987) a légúti megbetegedések 25%-át és a keringési-ek 20%-át, évi 2200 kórházi ágy elfoglalását, minden 24. rokkantságot és 17. halálesetet a szennyezett levegő okozza. 1993-ban a légúti betegségek a keresőképtelenséget okozó betegségek 13,7%-át tették ki (Csorba, 1994). 1994 óta nem javult a helyzet.

Magyarország levegőszennyezettsége Európához képest közepesnek mondható. Az ország legsűrűbben lakott részei, legnagyobb települései terheltek leginkább. A települések levegőjének szennyezettségét a szennyező anyagok immissziójával vagy emissziójával lehet becsülni. Magyarországon az ÁNTSZ (1991-ig a KÖJAL) hatáskörébe tartozó Regionális Immisszióvizsgáló Hálózat (RIV) 1974 óta működik, egységes, szabványozott módszerekkel, településenként legalább 3 állomással (Várkonyi és mtsai, 1997). Az ország 90 településén és 11 régiójában (itt még 73 településen) ellenőrzi a levegő minőségét. A legtöbb településen a kén-dioxid, a nitrogén-dioxid és az ülepedő por mennyiségét mérik.

A 80-as években (*Várkonyi és mtsai, 1987*) a települések mérete alapján az ország területének 11,2%-a (10 500 km²) minősült szennyezettnek, és itt élt a lakosság 44,3%-a (4 700 000 ember). A három mért szennyező anyag által egyidejűleg szennyezett terület az ország területének 3,8%-a volt és itt élt a lakosság 29,9%-a. Ebből csak 2,9% falusi, a többi városi. Összességében az ország városlakóinak a 65%-a élt szennyezett levegőjű területen, 50%-uk mindhárom anyagra nézve szennyezett területen. A *fővárosi és a borsodi régió* volt a legszennyezettebb és az exponált lakosság számát tekintve a legnagyobb. A 90-es években némileg változott a helyzet (*Várkonyi és mtsai, 1994*). A borsodi, a közép-dunántúli iparvidék és a baranyai régió helyzete javult. A kén-dioxid domináns szerepét a nitrozus gázok vették át. A változások oka az ipari termelés visszaesése és a közúti forgalom növekedése, összetételének változása (a kétütemű motorok arányának csökkenése). Országos szinten a nitrogén-dioxid immiszió kissé növekvő tendenciát mutat. Az ülepedő por esetében 10 városnál volt magasabb az éves immisziók átlaga, mint az éves határérték, és további három városban volt magasabb a nem fűtési félévek átlaga (Dunaújváros, Várpalota, Kecskemét, Vác, Tatabánya, Dorog, Ajka, Ózd, Békéscsaba, Székesfehérvár, Miskolc, Zalaegerszeg és Szolnok).

Az 1993–95 közötti években (*Kertész és mtsai, 1996*) a három legszennyezettebb város kén-dioxid alapján: Sajószentpéter, Ózd és Miskolc volt (a legtisztább nagyváros Veszprém), nitrogén-dioxid alapján Budapest, Zalaegerszeg és Székesfehérvár (a legtisztább nagyváros Szekszárd), ülepedő por alapján pedig Dunaújváros, Kecskemét és Békéscsaba. A szennyezett minősítésű települések száma a korábbi 23-ról 7-re csökkent, a mérsékelten szennyezetteké 61-ről 69-re nőtt, a megfelelők száma 17-ről 25-re nőtt. A szennyezett és a mérsékelten szennyezett terület mérete együtt az ország területének 9,9%-a, de itt él a lakosság 49,1%-a.

Európai összehasonlításban Budapest levegőszennyezettsége a többi nagyvároshoz képest a középmezőnyben van, a kén-dioxid szempontjából a 12., a nitrogén-dioxid szempontjából a 10. Magyarországon viszont Budapest a legszennyezettebb a nitrogén-dioxidra nézve.

Három erősen szennyezett területen (Várpalota, Ózd, Dorog) háromszor akkora krónikus bronchitis prevalenciát regisztráltak a tüdőgondozók, mint három kevésbé szennyezett levegőjű településen (Keszthely, Gyula, Szolnok) 1977-ben (*Lugosfalvi és mtsai, 1980*).

Budapest egy szennyezett és egy tisztább levegőjű, azonos évben épült lakótelepén élők morbiditását hasonlították össze *Szabó és munkatársai* (1983) 1978–81 között. A Csepelen mért kén-dioxid koncentrációk többszöröse voltak az Újpalotán mérteknek, gyakran többszörösen meghaladták a határértékeket. Mindkét helyen véletlenszerűen kiválasztottak 2000 embert. Az 5 éven aluliak összes és légúti megbetegedéseiből több volt Újpalotán, az orvosi rendelők kartonjai alapján. A 6–14 éveseknél már Csepelen volt több az összes

(39%-kal) és a légúti megbetegedés (23%-kal). A 18–60 évesek táppénzes napjainak a száma Csepelen követte a kén-dioxid havi koncentrációját (Újpalotán nem változott a kén-dioxid koncentráció az év során). A 60 év fölöttiek légúti megbetegedéseinek a száma is ehhez hasonlóan különbözött a körzeti orvosi kartotékok alapján.

A 80-as években Budapestről elindult egy kivándorlási folyamat, amely a 90-es években fölerősödött (*Földi*, 2000). A kivándorlás oka a tisztább, egészségesebb zöld környezet, a természetközelség volt. A célterület előbb az agglomeráció volt, majd a 100 km-es körzet. Napjainkban megfordult a folyamat, elkezdődött a visszavándorlás. A ki- és visszavándorlásról nincsenek pontos felmérések. A folyamat ellentmondásos, mert a kivándorlásnak ugyanazok a következményei, mint a főváros elhagyásának okai: a közlekedés, az infrastruktúra kiépítése szennyezi a környezetet. A szolgáltatások (pl. orvosi ellátás, iskoláztatás stb.) rosszabbak, mint a fővárosban (Studio Metropolitana Urbanisztikai Kutató Központ Kht.).

Ajka és Pápa teljes 12 éven aluli gyermekpopulációjának morbiditásbeli különbségeit vizsgálták *Rudnai* és munkatársai (1987) az óvodai és iskolai hiányzások körzeti orvosi igazolásai alapján, valamint a testi fejlettség és légzésfunkciós mérések alapján. Ajkát szennyezett levegőjűnek, Pápát megfelelő levegőjűnek tartják. Ajkán az arcüreggyulladás háromszor, a laryngitis és az astma bronchiale kétszer gyakoribb volt, mint Pápán. Ajkán szignifikánsan alacsonyabb értékeket találtak a magasságra, a testsúlyra, a mellkaskerületre, a felkar- és a lábszárkerületre és a kéz szorító erejére, mint Pápán, a megfelelő korcsoportban. Ajkán a kén-dioxid, a korom, a fluorid és a por előző havi átlagkoncentrációja és a légúti morbiditás között a többszörös korrelációs koefficiens 0,76-nak adódott.

Több mint 1000 dorogi gyermek légúti megbetegedéseinek a számát vizsgálták *Dávid* és munkatársai (1990). A 0–3 évesek megbetegedéseit 15 évre visszamenőleg elemezve azt találták, hogy azon gyermekeknek, akiket legalább 3 hónapig anyatejjel tápláltak, 66%-a esett már át légúti megbetegedésen, a mesterségesen tápláltaknak 79%-a (védettséggel összefüggő különbség, ugyanez a szerepe az immunrendszernek, egyensúlyának felbomlása – stressz, egészségtelen táplálkozás, mozgáshiány stb. – csökkenti a szennyező anyagok elleni védekezőképességet). A havi bronchitis esetszáma és az összes légúti esetszám erősen korrelált a kén-dioxid havi koncentrációjával. A 0–14 évesek standardizált esetszámaira ugyanez volt a jellemző.

A halandósági vizsgálatok azt mutatják, hogy az országban 10, egészségügyi szempontból kedvezőtlen térség azonosítható, ahol az ország népességének 26%-a él. E térségek összevont lakosságára vonatkozó halálozás 14%-al magasabb, mint az országos szint. Mindkét nemnél halálozási többlet figyelhető meg a Dunántúl nyugati és déli részén, a Duna-Tisza közén és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. A nők összhalálozásában az országos szinthez képest

többlét mutatkozik Pest, Jász-Nagykun-Szolnok, Csongrád és Somogy megye kisebb összefüggő területein és Budapesten.

A fenti vizsgálati adatok jelzik, hogy van összefüggés a légúti megbetegedések és a levegő szennyezettsége között. A kérdés az, hogy a fent jelzett településeken, illetve a halálozás szempontjából kedvezőtlen térségekben milyen az elvándorlás mértéke és ebben szerepet játszanak-e ezek a környezeti tényezők. Célszerű lenne összevetni ezeket az adatokat az e térségekre, településekre vonatkozó migrációs adatokkal (ha vannak ilyenek). Ezekből talán körvonalazódna, hogy játszottak-e, játszanak-e szerepet a környezeti tényezők a vándorlásokban. Ha igen, akkor milyen mértékűek a vándorlásban ezek a környezeti tényezők és következményeik.

A víz és a talaj szennyezettsége – a levegőhöz képest – kevésbé van az érdeklődés középpontjában mind az egészségkárosodással, mind a vándorlással összefüggő vizsgálatokban. Pedig nagyon fontos, mert az ivóvízzel és a talajon keresztül (élelmiszerek) sok szennyező anyag jut a szervezetbe.

3.4 Antropogén szennyező anyagok a hidroszférában

Szervetlen tápanyagok (műtrágyák): a foszfátok, ammóniumsók, nitrátok, karbamind és káliumsók. A természetes vizek eutrofizációját (a növényi biomassa mennyiségének a felszíni vizekben bekövetkező, mértéken felüli megnövekedését) és egészségkárosodást okoznak.

6. Szerves vegyületek a felszíni vizekben és a talajvízben *Organic compounds in surface and subsurface waters*

Típus	Vegyület
szénhidrogének	ciklohexán, hexadekán, benzín-szénhidrogének; benzol, toluol, sztirol, benzo[a]pirén, krizén, naftalén
halogénezett szénhidrogének	kloroform, vinil-klorid, tetraklór-etén; hexaklór-ciklohexán, hexaklór-benzol, poliklórozott bifenilek
poliklór-dibenzo-dioxinok	2, 3, 7, 8-tetraklór-dibenzo-dioxin
szerves foszforvegyületek	tributil-foszfát
szerves nitrogénvegyületek	akril-amid, akrilnitril, <i>o</i> -nitro-toluén
fémorganikus vegyületek	metil-higany-klorid
szerves kénvegyületek	metil-merkaptán
tenzidek	alkil-benzol-szulfonsavak
alkoholok és éterek	2-etil-hexanol, difenil-éter
aldehidek, ketonok, savak	formaldehid, aceton, benzoészav
fenolok	fenol, krezol
természetes anyagok	szénhidrátok, zsírok, aminosavak, fehérjék

A felszín alatti vizek esetében, a múltbéli vízbázis minőségi adatai hiányában, a károsodás mértéke nem mérhető fel pontosan. Az azonban bizonyos, hogy egyes területeken a vízbázisok jelentős károsodást szenvedtek. A Dunántúli- és az Északi-középhegység területén, a Mecsek térségében, valamint Budapest környékén a felszín alatti vizek minőséges nem megfelelő.

A nitrát a talajvízben sok helyen, különösen a települések közelében, meghaladja a 40mg/l határértéket. A mélységi víztartó rétegek nem mindig felelnek meg a vízminőségi szabványoknak természetes eredetű metán, vas, mangán, ammónia és arzén tartalmuk miatt. A parti szűrésű víz általában a folyó vízminőségével van összefüggésben.

A vízkészletek egy része magas vastartalmú, az ország területének kb. a felén a vízkészlet vaskoncentrációja meghaladja a 0,5 mmg/l-t, az Alföld egyes részein (Nyíracsad és Szikszó környéke) az 1mg/l értéket is. A földtani védettség tekintetében a hazánk területén található vízbázisok (talaj-, parti szűrésű és karsztvízkészletek) 3/4-e sérülékeny.

1977-ben az ivóvíz bakteriológiai és kémiai minősége a minták 16, ill. 26%-ánál elfogadhatatlan volt. A rossz minőségű minták aránya a kutakban magasabb volt, mint a vízműveknél. A lakosság vízellátása kb. 75%-ban jó vagy elfogadható és 5%-ban elfogadhatatlan minőségű vízzel (arzén, nitrát fekáli) történik. A 20% esztétikailag kifogásolható minőségű vizet kap, nem felel meg a vasra, mangánra vagy egyéb fémekre vonatkozó határértékeknek. A talajvizek nitráttartalma régóta meglévő ivóvízminőségi probléma az Alföldön és a Kisalföldön. Az Alföldön a fő problémát a mélyfúrású kutak vizének baktériumszennyezettsége és a talajvizek természetes eredetű arzéntartalma jelenti. A lakosság kb. 80%-a alacsony jódtartalmú vizet fogyaszt, ami a golyva gyakori előfordulásához vezet.

Napjainkban az ivóvíz minőségével összefüggésben felmerült egy újabb probléma: az ivóvíz gyógyszer tartalma (antibiotikum, fájdalomcsillapító, fogamzásgátlók). Ennek következményeire (pl. a látszólag ok nélküli meddőségre) a kutatók csak most kezdenek odafigyelni. A folyókba ömlő szennyvíz tisztítása és a víz minőségének vizsgálata nem terjed ki a gyógyszerekre.

3.5 Antropogén szennyező anyagok a talajban, talajkárosodás

Az elmúlt évtizedekben a mezőgazdasági hasznosítású területek jelentősen csökkentek. A mezőgazdasági művelés alatt nem álló területeken (települések, ipari és katonai területek, infrastrukturális létesítmények, meddőhányók) potenciális szennyező források. A bekövetkezett szennyezések száma folyamatosan emelkedett az utóbbi évtizedekben. A ténylegesen szennyezett területek nagysága, a szennyezések mértéke ismeretlen.

A víz-és szélrózió által veszélyeztetett területek aránya jelentős. Romlott a talajok fizikai, kémiai és biológiai állapota is. Az erózió 2,3 millió hektárnyi hegy- és dombvidéki területet károsít, a deflációval veszélyeztetett területek kiterjedése 1,4 millió hektár. A talaj pusztulása az ország területének több mint 40%-át érinti.

Az árvizek és belvizek által veszélyeztetett terület az ország területének 52%-a. Sokéves átlag szerint az elöntött terület 130 ezer hektár, további fél millió hektár túlnedvesedett.

Genetikailag szikes talajok területe 560 ezer hektár, de a szikesedés antropogén hatásra is bekövetkezhet. A másodlagosan szikesedett területek nagysága eléri a 400 ezer hektárt (Papp, 1999).

A talajban, a talajvízben és a növényekben feldúsuló nitrát a szakszerűtlenül tárolt, helytelenül adagolt műtrágya, a savas ülepedés és a talajra kihelyezett hígtrágyák következménye. Ehhez járulhat még a települések csatornázatlansága. A nitráatterhelés a csökkenő műtrágya-felhasználás, a nagyüzemi állattartás és a falusi térségek csatornázottságának javulásával valamelyest mérséklődött. A nagyüzemi állattartás visszaesése mellett továbbra is gondot okoz a hígtrágya-kezelés, pedig a hígtrágyából lehetne biogázt előállítani, megvan hozzá a technológia.

A műtrágyák talajsavanyító és nitráatterhelést növelő szerepén túl a ballasztanyaga, valamint a peszticidek és herbicidek kedvezőtlenül befolyásolják a talaj nyomelem-összetételét.

Nem hanyagolható el a talajszennyezéssel összefüggő egészségkárosodás, valamint a talajkárosodás megélhetést befolyásoló gazdasági következményei.

3.6 A levegőszennyezés éghajlati hatása: globális klímaváltozás és ennek magyarországi következményei

Az IPCC (Éghajlatváltozások Kormányközi Testülete) 1992–96-os globális jelentése a teljes Földre, illetve annak 5 kiválasztott régiójára (Észak-Amerika, Dél-Ázsia, Szahel övezet, Dél-Európa – a Kárpát-medencét ebbe a régióba sorolták –, Ausztrália) ismerteti a 2030-ra várható éghajlati módosulásokat (1,8 °C-os hőmérsékletemelkedés, a felmelegedési tendencia már ma is kimutatható).

Az előrejelzés azon a forgatókönyvön alapul, amely a légköri szén-dioxid megduplázódását 2030-ra teszi (az alapszint az ipari társadalom előtti széndioxid mennyiség). Dél-Európa (Kárpát-medence) térségében az előrejelzés szerint télen 2 °C-os melegedés és kismértékű csapadéknövekedés várható, nyáron pedig 2–3 °C-os melegedés és 5–15%-os csapadék csökkenés (IPCC 1996). Az IPCC jelentések 2001-es kiadványa kiterjeszti az előrejelzést (a forgatókönyvek futamidejét) 2100-ra (IPCC 2001). Az eredmények itt még ijesztőbbek.

A Kárpát-medencében határozott felmelegedés és az évi csapadékmennyiség csökkenése várható (Bartholy, Matyasovszky, 1998). Az Alföld és a Sió-Balaton vízgyűjtő területe Közép-Európa egyik legveszélyeztetettebb zónája. A tendencia már most is tapasztalható. Az Alföldön termesztett növénykultúráknak évtizedek óta nem kielégítő vízellátottsága. A Balaton térségében már most is tapasztalhatók az időszakos vízcsökkenés által okozott problémák. Az Alföldön télen intenzívebb felmelegedés várható, mint nyáron, évi átlagban kb. 0,7 °C-os. A téli, a tavaszi és a nyári hónapokban csökken a csapadékhullás valószínűsége (Bartholy, Matyasovszky, 1998; Weidinger, Bartholy, Matyasovszky, 2000). A Sió-Balaton régióban csökken a nyári és a téli csapadék is. Nyáron az esős napok száma és a csapadék gyakorisága 25–35%-kal csökken, télen 0–10%-kal. A nedves napok csapadéka a régió nagyobb részén csökken, kisebb déli területeken nő csak. Az összesített várható évi csapadékcsökkenés átlagosan 10–20% (Bartholy, Bogárdi, Matyasovszky, 1995).

Ezek a várható változások alapvetően befolyásolhatják a térség lakosainak megélhetési lehetőségeit, így az elvándorlás motiváló tényezői lehetnek.

Végül a vándorlást befolyásoló tényező lehet (pontosabban a vándorlás ellen ható tényező) az *érzelmi kötődés*. Ez elsősorban az idős emberekre jellemző: szennyezett, zsúfoltság ellenére maradnak az eredeti lakóhelyükön, mert az eredeti lakóhelyükhöz való érzelmi kötődés sokkal erősebben ható tényező, mint a környezetszennyezés és a zsúfoltság várható vagy már meglévő következményei.

4. Összegzés

1. A vándorlás nem jelenti a környezeti problémáknak és következményeiknek valódi és végleges megoldását, azok számára sem, akiknek van módjuk egészséges, szép környezetbe költözni. A szennyezett környezetből való elköltözés az új lakóhelyen ugyanazt a helyzetet eredményezi, mint ami a vándorlást motiválta. Jó példa erre Budapest és környéke, aminek két figyelemre méltó jellemzője van:

- a már a vonzáskörzetbe költözöttek megpróbálják megakadályozni mások letelepülését,
- elindult a visszavándorlás.

A környezeti problémákra a valódi megoldás a megelőzés és a helyreállítás, de az elkövetkezendő 10 évben ebben a tekintetben lényeges javulás nem várható. Az elkövetkező 10 évben azonban előreláthatólag folytatódni fog a jövedelmi viszonyok szélsőséges polarizációja. Így a kivételesen magas jövedelműek körében a szép, tiszta környezet, a természetközelség, az elkülönülés más rétegektől továbbra is meghatározó szerepet játszhat a vándorlásban. Illetve

valószínű erősödni fog a közösségi kötődés motiváló szerepe a magas jövedelműek bizonyos körében.

2. A légkör szennyezettségével összefüggő globális klímaváltozás magyarországi hatása (Sió-Balaton régió, Alföld) hozzájárulhat a vándorláshoz megélhetési problémák miatt. Ez valószínű hosszabb távon (30–50 év) fog érvényesülni, de az elkövetkezendő 10 éven belül elkezdődhet a folyamat.

3. Ahol környezetszennyezés miatt súlyos egészségkárosodás mutatható ki és az egyének anyagi helyzete lehetővé teszi, továbbra is várható az elvándorlás.

4. A környezeti tényezők és hatásaik vándorlást motiváló tényezővé – szélesebb körben – hosszabb távon válhatnak. Ennek okai:

- a rövid távú, pénzcentrikus gondolkodás,
- a megélhetés elsőbbsége,
- az önismeret hiánya,
- a környezeti tényezők (mind a kedvezők, mind a kedvezőtlenek) hatását illető tudatlanság,
- az értékrend: az igazi emberi értékek (közösségi kötődés, természet- és embertisztelet, bizalom, szeretet, tolerancia) hiánya.

Kedvező esetben 30–50 éves időtávra tehetjük azt, amikor a vándorlást motiváló faktorok között a megélhetéssel, szolgáltatásokkal egyenértékűvé válhatnak az emberi élet minősége (nem csupán az egészség, hanem a normális, optimális egyedfejlődés) szempontjából fontos környezeti tényezők; amikor a környezet megóvása sokkal fontosabb lesz, mint most vagy az elkövetkezendő 10 évben; amikor a környezet már nem lesz élesen szembeállítva a gazdaságossággal, a hasznossággal, mint nyereségcsökkentő tényezővel. Ezeknek a változásoknak a bekövetkezése alapvető szemléletváltást, értékrendváltást igényel, ami lassú, hosszú folyamat és a megélhetési viszonyok javulásának is függvénye.

IRODALOM

- Bartholy J., Bogárdi, I., Matyasovszky I.* (1995): Effect of climate change on regional precipitation in Lake Balaton. Watershead, Theoretical and Applied Climatology Vol. 51, No. 4, pp. 237–249.
- Bartholy J., Matyasovszky I.* (1998): A Kárpát-medence hőmérsékleti és csapadék viszonyainak alakulása a globális éghajlatváltozás tükrében. In: *Dunkel Z.* (szerk.): Meteorológiai Tudományos Napok '97. Az éghajlatváltozás és következményei. OMSZ, Budapest, pp. 117–125.
- Carson, R.* (1994): Néma tavasz. Katalizátor Iroda, Budapest.
- Csorba I.* (1994): Belső környezetvédelem és a környezetegészségügy összefüggései. In: *Schweiger O. és Szabó T.* (szerk.): Környezeti ártalmak és a légzőrendszer IV. 30–32. KTM, Hévíz.
- Dávid A., Kégel E., Rudnai P., Sárkány E., Kertész M.* (1990): Van-e összefüggés Dorogon a levegő szennyezettség mértéke és a gyermekek légúti megbetegedésének aránya között? *Gyermekgyógyászat* 41, pp. 108–115.
- Fodré Zs., Kiss A., Lugosfalvi E., Mile I., Wayer P.* (1982): A gyermekpopuláció légúti megbetegedése és a légköri levegő állapota közti összefüggés tanulmányozása. *Budapesti Közegészségügy* 14, pp. 88–93.
- Földi Zs.* (2000): A lakókörnyezet minőségének szerepe a főváros migrációs folyamataiban, az 1990-es években. *Tér és Társadalom* XIV. évf. 2–3, pp. 219–228.
- Hardin, G.* (1968): The Tragedy of the Commons. *Science*, pp. 1243–1248.
- IPCC 1996 Report: Second Scientific Assessment of Climate Change. Cambridge University Press, Cambridge, UK.
- IPCC (2001): Climate Change (2001): (a) Third Assessment Report. (b) The Scientific Basis. Cambridge University Press, Cambridge, UK.
- Kertész M., Várkonyi T., Bácskai, Gy., Bánházi A., László B., Vaskövi B.* (1996): Országos helyzetkép a levegőminőség (imisszió) alakulásáról a mérőhálózati adatok elemzése alapján. *Egészségtudomány* 40, pp. 338–355.
- Lugosfalvy E., Nyáradi I., Vadász I., Meskó A., Szegedi Zs.* (1980): Van-e összefüggés a levegő szennyezettsége és a krónikus bronchitis között? *Egészségtudomány* 24, pp. 354–360.
- Magyarország környezeti mutatói 2000. Környezetvédelmi Minisztérium, Budapest.
- Nagy I., Técs, Z., Tózsza I.* (2000): Az alföldi települések környezetterhelésének vizsgálata. *Földrajzi Értesítő* XLIX. évf. 3–4. füzet, pp. 245–263
- Nánási I.* (1999): Ökológiai antropológia. In: *Nánási I.* (szerk.) *Humánökológia, Medicina* Könyvkiadó Rt., Budapest. pp. 357–386.
- Nánási I.* (1999): A természet és az ember viszonyának történetisége, fordulópontok a természet rendjében. *uo.* pp. 25–59.
- OECD Környezeti Adattár 1999 (2001) *Szabó E., Pomázi I.* (szerk.), Környezetvédelmi Minisztérium, Budapest.
- Papp S., R., Kümmel* (1992): Környezeti kémia. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Papp S.* (1999): Talajtan, talajvédelem Magyarországon. In: *Nánási I.* (szerk.) *Humánökológia, Medicina* Könyvkiadó Rt., Budapest, pp. 241–259.
- Rudnai P., Sárkány E., Virágh Z., Pápay D., Lugosfalvi E., Németh Cs., Uhl K., Sehlinger T., Szőke K., Szeili K., Kertész M.* (1987): Epidemiológiai vizsgálatok az ajkai alumínium-kohó és hőerőmű által okozott környezetszennyezés egészségügyi hatásainak feltárására I. A gyermeklakosság körében végzett vizsgálatok. *Egészségtudomány* 31, pp. 189–195.

- Szabó M., Wessell Gy., Mihalovics K., Gajdos J.* (1983): Szennyezett és tiszta levegőjű városrészekben élők összehasonlító morbiditási vizsgálata. *Budapesti Közegészségügy* 15, pp. 72–78.
- Várkonyi T., Bejczik K.* (1987): A levegőszennyezettség egészségkárosító hatásának gazdasági következményei hazánkban. *Egészségtudomány* 31, pp. 34–46.
- Várkonyi T., Kertész M., Cziczó T., Kovács E., Papp K., Szeili J.* (1987): Magyarország szennyezett levegőjű területei és lakosságuk az újabb adatok alapján. *Egészségtudomány* 31, pp. 314–323.
- Várkonyi T., Cziczó T., Kertész M.* (1994): Településeink levegőszennyezettsége. *Egészségtudomány* 38, pp. 290–306.
- Várkonyi T., Kertész M., Pintér A.* (1997): Települési levegőminőség-mérő hálózatunk fejlesztési koncepciója. *Egészségtudomány* 41, pp. 118–136.
- Weidinger T., Bartholy J., Matyasovszky I.* (2000): A globális éghajlatváltozás lokális hatásainak vizsgálata hazánkban. *Földrajzi Közlemények* CLVIII. kötet, 1–4. sz. pp. 75–92.

Tárgyszavak:

Környezetvédelem
Környezeti statisztika
Életmód

THE ROLE OF ENVIRONMENTAL FACTORS INFLUENCING MIGRATION

Summary

The importance of environmental elements regarding migration follows after labour and housing factors. Migration can be motivated by environmental elements only on long run. Migration does not mean the only solution of the environmental problems and their consequences. Moving from the polluted area often results in the same situation in the receiving area. The impact of climate change caused by air pollution in Hungary can contribute to migration because of the desertification problem in region of Lake Balaton and the Great Plain. Migration potential can be remained high in the areas where environmental pollution causes direct and serious damage on health and if the material conditions give the opportunity to move.

KÖZLEMÉNYEK

A NÉPESSÉG BECSLÉSE ÉVKÖZI IDŐPONTOKRA A KANADAI NÉPESSÉG-TOVÁBBSZÁMÍTÁSI MODELL ADAPTÁCIÓJA¹

H. RICHTER MÁRIA

BEVEZETÉS

A statisztikai hivatalok általában évente egyszer, egy meghatározott időpontban teszik közzé ismereteiket a népesség számáról és összetételéről. Azokban az országokban, ahol működik népességregiszter, ez az aktus egyszerűen a regiszter állapotának lekérdezését jelenti. Ott – és Magyarország is ebbe a körbe tartozik –, ahol ilyen regiszter nincs, vagy nem használatos a népesség létszámának megállapítására, a demográfiai adatokat meghatározott időponttól (a népszámlálásoktól) kezdve a változások számbavételével továbbvezetik. Magyarországon évente január 1-jére vezetjük tovább és tesszük közzé a népesség számát és összetételét.

Az utóbbi időben a nemzetközi gyakorlatban felmerült, hogy az éves demográfiai adatok már több tekintetben nem elégítik ki a felhasználói igényeket, szükség van évközi népesség-továbbszámításra² is. Ezt többek között az alábbiak indokolják:

- A nemzeti statisztikai hivatalok különböző évközi időpontokra teszik közzé nemek és életkorok szerinti népességszámaikat. A nemzetközi összehasonlítások igényelnék, hogy az év egy meghatározott időpontjára rendelkezünk népesség-továbbszámítással.
- A fő népmozgalmi adatokat folyamatosan (havonta) szolgáltatja a statisztika, tehát az adott évről bizonyos rész-információk már rendelkezésre állnak az év folyamán, végén. Ugyanakkor a kor-nem szerinti év végi népességszámok csak a következő évben, több hónappal később jelennek meg. A legfrissebb információk értékeléséhez elengedhetetlen az, hogy becsléssel rendelkezünk az év végi népességszámmra és összetételre (*now-cast népességbecslés*).
- Külön területe az évközi népesség-továbbszámításoknak a reprezentatív adatfelvételek igényeinek kielégítése. Az adatfelvételek lekérdezésének ideje (eszmei időpontja) általában nem azonos a szokásos népességi továbbszámítások időpontjával. Az adatfelvételek szervezői elvárhatják, hogy rendelkezésükre álljon a népesség létszáma és összetétele az általuk kívánt időpontban a felvételi eredmények megfelelő súlyozásához.

¹ Ez a tanulmány egy hosszabb vizsgálat első terméke. A feladat, melyre az eredeti kanadai népesség-becslési modellt kidolgozták, magában foglalja a regionális népesség becslését és a munkaerő-felvétel célsokaságának becslését is. Ezek adaptálása folyamatban van, csakúgy, mint a jelen tanulmányban ismertetett adaptáció fejlesztése is. Különösen a népmozgalmi komponensek (születések, halálozások, költözések) rövid távú előrebecslésénél jöhet szóba az Európában honos speciális eljárások beépítése, mint például a *Calot*-módszer.

² Ebben a tanulmányban népesség-továbbvezetésen ismert adatok alapján történő létszám-kalkulációt, népesség-továbbszámításon, előrebecslésen pedig a részben ismert, részben becsült népmozgalmi adatok alapján történő létszám-kalkulációt értjük.

- Továbbá, az adatfelvételek mintájának kiválasztása és a lekérdezés között bizonyos idő telik el. Minél hosszabb ez az idő, annál inkább jogos az a felvetés, hogy a mintavétel az adatfelvétel jövőbeni eszmei időpontjában létező népesség (előrebecsült) adataira támaszkodjon. Jogos tehát az az igény is, hogy jövőbeni eszmei időpontokra is rendelkezünk rövidtávú előrebecslésekkel a népesség számára és összetételére vonatkozóan.
- Az adatfelvételek jelentős részében a mintavétel alapjául szolgáló népesség (célnépesség) szűkebb a teljes népességnél. Meg kell oldani tehát a célnépesség eszmei időpontokra történő továbbszámítását is.

Az évközi speciális népesség-továbbszámításoknak jelentős múltja és gazdag tapasztalata van Kanada Statisztikai Hivatalában. Az ún. kanadai népesség-továbbszámítási modell elsősorban a munkaerő-felvételek célnépességének előállítására szolgál. A magyar Központi Statisztikai Hivatal és Kanada Statisztikai Hivatal közötti, hosszabb ideje folyó és igen gyümölcsöző együttműködés egyik témája éppen ennek a modellnek magyarországi felhasználása, adaptálása.

A teljes modell lényegében négy szakaszban végzi a népesség-továbbszámítást. Először az országos népességet becsli, ezt követik a megyei szintű becslések, majd egy – érthetően elnagyolt – kistérségi becslés következik. Mindez még a teljes népességre szól, ez után térnek át az ennél szűkebb célnépességek kiszámítására.

Hazai viszonylatban *három lépést* tervezhetünk.

1. *Országos népesség-továbbszámítás eszmei időpontokra*
2. *Megyei népesség-továbbszámítás eszmei időpontokra*
3. *Országos és megyei célnépességek becslése*

Ebben a tanulmányban elsősorban az első részfeladat – a teljes országos népesség – eszmei időpontokra történő továbbszámításával foglalkozunk. Ismertetjük a kanadai modellt, vizsgáljuk a modell hazai átültetésének lehetőségeit. Az 1990-es évek adataival végzett elemzés alapján *módosított kanadai modell* bevezetését javasoljuk.³

A KANADAI NÉPESSÉG-TOVÁBBSZÁMÍTÁSI MODELL

Kanada Statisztikai Hivatalában 1945 óta készülnek évközi népesség-továbbszámítások. A folyamatos módszertani fejlesztés következtében ma már egy kiterjedt és komplex rendszert használnak, elsősorban a munkaerő-felvételek népességi adatigényeinek kielégítésére.⁴

A tipikus feladat, amit a modell alkalmazásával megoldanak, a következő:

- Tegyük fel, hogy az év elején⁵ vagyunk. Ismerjük az előző év eleji népességet nem-kor szerinti bontásban. Ismerjük továbbá az előző év havi összevont születésszámait, halálozásszámait, a költözések (vándorlások) számait bizonyos hónapig (általában három hónapos késéssel). Ismerjük az előző évet megelőző év részletes népesedési és népességi adatait.

³ Szerző köszönetet mond a munka elindításában, a tanulmány elkészítésében nyújtott segítségért a KSH Népesedés-, Egészségügyi és Szociális Statisztikai Főosztály munkatársainak, Mihályffy Lászlónak, a KSH Statisztikai Mintavételi és Módszertani Osztály tanácsadójának, és Hablicsek Lászlónak, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet munkatársának.

⁴ Lásd Rosemary Bender: *Population Estimation Programme of Labour and Household Surveys Analysis Division: A Methodological Documentation* c. kiadványát (Statistics Canada, 1992, 111 p.)

⁵ Kanadában a „statisztikai év” kezdete június 1, a népszámlálások tradicionális időpontja.

- Ezekből az információkból becsülni akarjuk az év eleji és a következő év eleji nem-kor szerinti népességet (*now-cast becslések*).
- Becsülni akarjuk továbbá az előző év és a jelenlegi év *tetszőleges időpontjára* a nemek és életkorok szerinti népességszámokat (*évközi népesség-továbbszámítások*).

Bonyolítja a feladatot az, hogy népességen általában *mintavételi célnépességet* értenek, tehát a teljes népességnél szűkebb sokaságot,⁶ amire külön speciális módszereket használnak.

Maradva a teljes népességnél, a kanadai modell alapja a jól ismert *kohorsz-komponens módszer*. Magyarországon *alkotóelem-módszernek* is hívjuk az eljárást. Ennek lényege, hogy pontosan követjük a népesség változásának folyamatát, figyelembe vesszük a változás tényezőit (a komponenseket). Különböző becslő eljárásokkal hasznosítjuk a legfrissebb információkat, arra törekedve, hogy a lehető legpontosabb becsléseket nyerjük.

A következőkben az egyes lépéseknél ismertetjük a modell elgondolásait és eljárásait, miközben elvégezzük a módszerek tesztelését az 1990–2000 közötti országos népességi adatokon, illetve évközi becsléseknél az 1998. évi adatokon.

A konkrét tesztelési munka a következőket tartalmazta:

- A. Becsültük és a hivatalos népesség-továbbszámítással összevetettük az év végi népességeket 1990-től 2000-ig. Ez a vizsgálat arra szolgált, hogy kiválasszuk, illetve kidolgozzuk a *halandóság* továbbszámítására szolgáló „legjobb” eljárást.
- B. Meghatároztuk az évközi népességet 1998. évre minden hónap 15-i eszmei időpontra. Megvizsgáltuk, hogy az 1998. december 31-i (24 órai) időpontra becsült népesség mennyiben tér el a hivatalos 1999. január 1-jei népességtől.

Népességen a továbbiakban a nemek és életkorok szerint bontott népességet értjük, becsléseink a férfiakra és nőkre, azon belül 0-tól 89-ig életkoronként, azon felüli korok esetében összevontan értendők (90+ évesek).

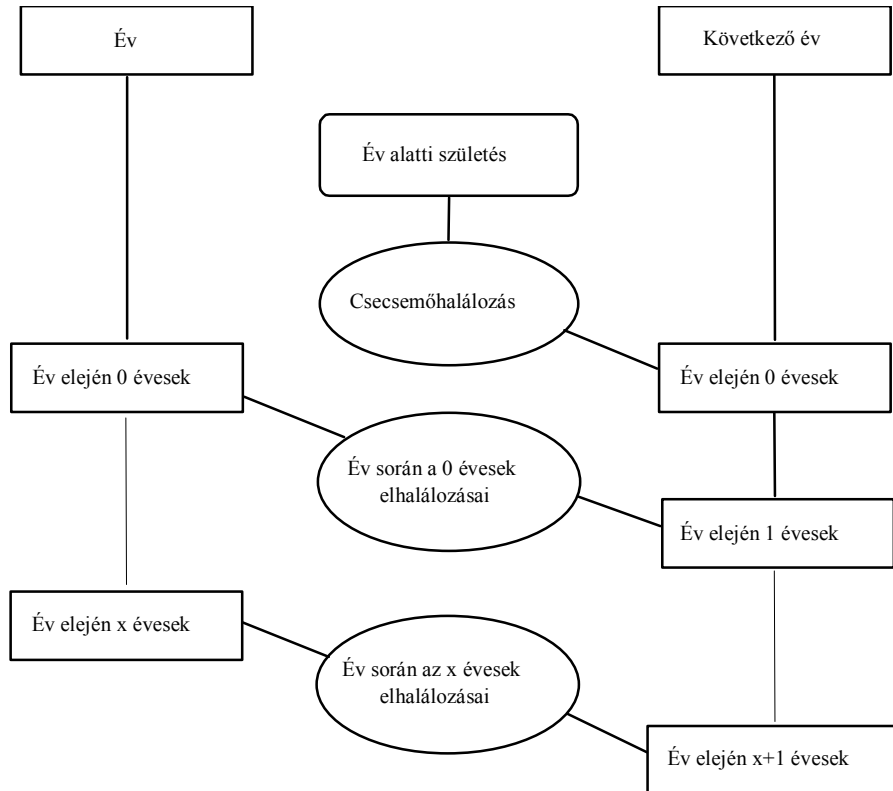
Kohorsz-komponens módszer zárt népességre

A népesség számának, nemek és életkorok szerinti összetételének időszak alatti változását a születések (a termékenység), a halálozások (a halandóság) és a ki- és beköltözések (nemzetközi vándorlás) határozzák meg. Magyarországon, 1960–1990 között a nemzetközi vándorlás alacsony szintjére, 1990–2001 között a megfelelő adatok hiányára hivatkozva a határokat átszelő migráció a népesség továbbszámításából kimaradt. Ez azt jelenti, hogy két népszámlálás között a népességet évről-évre kizárólag az élveszületések és az elhalálozások figyelembevételével számították tovább. A területi népesség továbbvezetésénél tekintettel voltak a belföldi vándorlásokra is. Tehát az országos népesség továbbvezetése az ún. *zárt népesség* elvén történt.

A zárt népességben a különböző életkorú emberek jövőbeni számát kizárólag a születések és az elhalálozások szabják meg országos szinten. Azon belül azok számát, akik már élnek, kizárólag az elhalálozás módosítja.

Ha a továbbszámítás szempontja az életkori bontás, és a továbbszámítás egy évre szól, akkor a módszer sémája egy rögzített nem (férfi vagy nő) esetében a következő lehet:

⁶ Például a kanadai munkaerő-felvételek esetében kihagyják az intézetben lakókat, az indián rezervátumokban élőket, a Kanadai Fegyveres Erők tagjait, a külföldön élő kanadaikat. Magyarországon a nem-kollégista intézeti lakóktól tekintünk el.



Forrás: Kovacsics Józsefné (szerk.) Demográfia. Jogi Továbbképző Intézet, 1996.

I. A népesség továbbszámításának sémája zárt népesség esetén
The schema of population estimation excluding migration

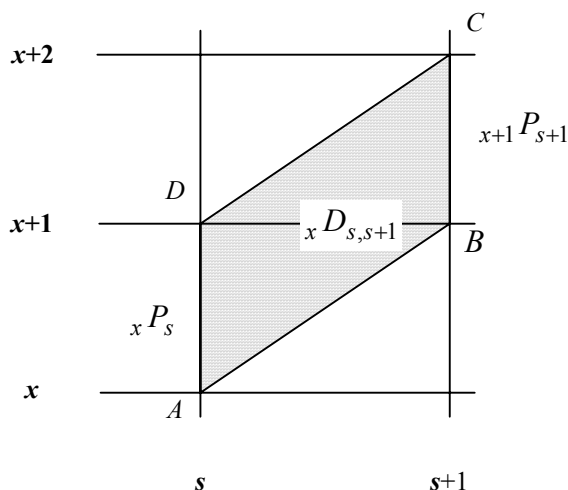
A sémából is látható, hogy a továbbszámítás *elengedhetetlenül fontos* eleme az ún. *korelatás*. Tehát az év elején x évesekből pontosan egy év elteltével pontosan egy évvel idősebbek, $x+1$ évesek lesznek. Ez minden életkorra igaz, a felső nyitott korcsoportra, esetünkben a 90+ évesekre viszont az igaz, hogy ők az előző év eleji 89+ évesekből származnak. A továbbszámítás képletekben:

$$\begin{aligned}
 {}_0P_{s+1} &= B_{s,s+1} - {}_1D_{s,s+1} \\
 (1) \quad {}_1P_{s+1} &= {}_0P_s - {}_0D_{s,s+1} \\
 {}_{x+1}P_{s+1} &= {}_xP_s - {}_xD_{s,s+1} \\
 {}_{90+}P_{s+1} &= {}_{89+}P_s + {}_{90+}P_s - {}_{89+}D_{s,s+1},
 \end{aligned}$$

ahol ${}_xP_s$ az x éves korú népesség száma az s év január 1-jén (0 órákor), ${}_xP_{s+1}$ ugyanez az $s+1$ év elején, $B_{s,s+1}$ az élveszületések száma az s év folyamán, ${}_xD_{s,s+1}$ pedig azon elhunytak száma az s év során, akik az s év elején x évesek voltak (betöltött éveik száma szerint). Az $x = -1$ „korév” jelöli azokat, akik az s év során születtek.

Az eljárást a nemzetközi szakirodalomban *kohorsz-komponens módszernek* nevezzük. Az elnevezés utal arra, hogy a módszer népességi kohorszokra (születési évjáratokra) vonatkozik, és a továbbszámítást a demográfiai komponensek (összetevők) figyelembevételével végezzük. A kohorsz-komponens módszer *kizárólagosan használt eljárás* a népesség továbbszámítására.

A demográfiában mindezt szokás még az ún. *Lexis*-diagramon is ábrázolni. A diagram $ABCD$ paralelogrammájában az AD és BC egyenese az s és a $s+1$ év január 1-jei időtengely, az ezekre merőleges egyenesek a kortengelyek. Az AD szakaszra az év eleji x korú népességet, a BC szakaszra a következő év eleji, egy évvel idősebb népességet, az $ABCD$ paralelogrammába pedig az évközi eseményszámokat, itt az évközi halálozásokat írjuk (akik az év elején x évesek voltak).



II. Népesség- és eseményszámok a Lexis-diagramon
Population numbers and vital events in the Lexis diagram

Az éves-koréves statisztikai népesség-továbbszámítás tehát zárt népesség esetén az alábbi adatokat igényli:

- Népesség száma az év elején, nemek és életkor szerint
- Élveszületések száma az év során nemek szerint
- Halálozások száma az év során nemek és év eleji betöltött életkor szerint.

Ha nem állnak rendelkezésre, akkor az eseményszámokat becsülni kell. A becslésre két általános elvet alkalmazhatunk:

- Közvetlenül becsüljük az eseményszámokat azok múltbeli értékei, trendjei alapján (abszolút becslés)
- Népességarányos eseményszám-becslést alkalmazunk (relatív becslés).

A demográfiában általában az utóbbi elvet alkalmazzák. Eszerint az eseményszámok két tényezőtől függenek: az alapul vett népességtől (annak számától) és ennek a népességnek a magatartásától, azaz az események létrejöttének gyakoriságától: arányszámoktól, valószínűségektől.

Az arányszám és a valószínűség között a demográfia éles különbséget tesz. Az arányszám az eseményszámoknak az átlagnépességhez viszonyított nagysága, a valószínűség pedig az eseményeket produkáló népességhez viszonyított nagysága. Esetünkben, amikor egyetlen ún. demográfiai jelenség hat, nevezetesen a halandóság:

$$(2) \text{ az arányszám képzése: } {}_x m_{s,s+1}^D = \frac{2 \cdot {}_x D_{s,s+1}}{{}_x P_s + {}_{x+1} P_{s+1}},$$

$$(3) \text{ a valószínűség becslése: } {}_x q_{s,s+1} = \frac{{}_x D_{s,s+1}}{{}_x P_s},$$

amennyiben az átlagnépességet az év eleji és az év végi népesség számtani közepének vesszük, vagyis feltesszük, hogy a halálozások az év során egyenletesen oszlanak el. A két képletből adódik a demográfia egyik nevezetes összefüggése az arányszámok és a valószínűségek konvertálásáról:

$$(4) \quad {}_x q_{s,s+1} = \frac{2 \cdot {}_x m_{s,s+1}^D}{2 + {}_x m_{s,s+1}^D},$$

illetve

$$(5) \quad {}_x m_{s,s+1}^D = \frac{2 \cdot {}_x q_{s,s+1}}{2 - {}_x q_{s,s+1}}.$$

Megjegyzendő, hogy a (2), (4) és (5) képletek akkor is érvényben maradnak, ha több jelenség egy időben hat, például a belföldi költözés, a nemzetközi vándorlás stb., míg a (3) szerinti képlet helyébe ilyenkor egy bonyolultabb összefüggés lép.

A népesség továbbszámítása az arányszámok (valószínűségek) segítségével ezek után az alábbiak szerint végezhető. Miután a (3) képletből a halálozások száma ${}_x D_{s,s+1} = {}_x q_{s,s+1} \cdot {}_x P_s$, ezért az (1) képletek így módosulnak:

$$(6) \quad \begin{aligned} {}_0 P_{s+1} &= B_{s,s+1} \cdot (1 - {}_{-1} q_{s,s+1}) \\ {}_1 P_{s+1} &= {}_0 P_s \cdot (1 - {}_{-0} q_{s,s+1}) \\ {}_{x+1} P_{s+1} &= {}_x P_s \cdot (1 - {}_x q_{s,s+1}) \\ {}_{90+} P_{s+1} &= ({}_{89} P_s + {}_{90+} P_s) \cdot (1 - {}_{89+} q_{s,s+1}). \end{aligned}$$

Példa:

- a) 1992. január 1-jén a 29 éves férfiak száma 59362 volt. Közülük 1992 folyamán 157-en haltak meg, tehát a halálozási valószínűség becslése: $157/59362=0,0025645$, tehát 1993 elején a 30 éves férfiak száma: $59362 \cdot (1 - 0,0025645) = 59205$.
- b) 1992 folyamán 59210 leány született. Közülük még 1992 folyamán 664-en meghaltak, tehát elhalálozási valószínűségük $664/59210=0,011214$. Így 1993 elején a 0 éves női népesség száma: $59210 \cdot (1 - 0,011214) = 58546$.

- c) 1992 elején a 89 évesek száma (férfi és nő együtt) 8661, a 90+ évesek száma 21556 volt. Közülük az év során meghalt 7798 fő, az elhalálozás valószínűsége tehát: $7798/(8661+21556)=0,258067$. Így 1993 elején a 90+ évesek száma: $(8661 + 21556) \cdot (1 - 0,258067) = 22419$.

A népesség fenti módon végzett továbbszámítása természetesen csak abban az esetben valósítható meg, ha a részletes halálozásszámok vagy a megfelelő elhalálozási valószínűségek ismertek. A statisztika azonban mindig csak egy bizonyos késéssel képes az ilyen részletes adatok szolgáltatására. Ezért – amennyiben az a célunk, hogy viszonylag korai időpontban becsljük a népességet – a múltbeli adatokra épülő becslésekhez kell folyamodnunk. Ez leginkább a halandóság becslését érinti.

A halandóság becslése

Továbbra is a népesség éves továbbszámításával foglalkozunk, az évközi becslésekre később térünk át. Azt a helyzetet modellezzük most, hogy ismertek az év eleji népesség-adatok, továbbá ismertek már az év folyamán születettek és meghaltak számai is. A születések száma azonban – a magyar gyakorlattal megegyezően – nem ismert még fiú-leány bontásban, s a halálozások száma is csak összesenben ismert: sem a nemek, sem az életkor szerinti bontás nem áll rendelkezésre. A feladat az, hogy az előző évek információi alapján becslést adjunk az eseményszámok felbontására.

Kanadai modell

A kanadai modell készítői is hangsúlyozzák, hogy nem alkalmazható a halálozások esetében egy korábbi év (időszak) halálozási adatainak kormegoszlása. Hiszen a népességszámok változnak (a népesség öregszik), s így ugyanazon *elhalálozási kockázat* mellett is más lesz a halálozások száma. Ráadásul nálunk is és a fejlett országokban is *változik* a halandóság (a halál kockázata). Ennek a két tényezőnek: a népesség korösszetételének és a halandóság változásának együttes hatását kell becslnünk.

A kanadai módszer szerint a kor-nem szerinti elhalálozási valószínűségeket egyszerű lineáris formulával becslük előre:

$$(7) \quad {}_{a,sx} \hat{q}_{s,s+1} = {}_{a,sx} q_{s-i,s-i+1} + (i/2) \left({}_{a,sx} q_{s-i,s-i+1} - {}_{a,sx} q_{s-i-2,s-i-1} \right),$$

ahol q a halálozás valószínűségét, a az életkort, sx a nemet, s pedig az évet jelenti, a formula szerint az s -dik évi elhalálozási valószínűséget az $s-i$ és az $s-i-2$ évek valószínűségeiből becsljük egyszerű lineáris extrapolációval. Kanadában az i „adatkésési idő” 3 év.

Ennek alapján a kor-nem szerinti halálozások így becslhetők:

$$(8) \quad {}_{a,sx} D'_{s,s+1} = {}_{a,sx} P_s \cdot {}_{a,sx} \hat{q}_{s,s+1}$$

Az egyenlőség bal oldalán áll az a éves sx neműek január 1-jétől december 31-ig becslhető halálozásszáma. A jobb oldalon az első tényező az a éves sx neműek január 1-jei népességének becslése, a második az imént becslt halálozási valószínűség.

Példa a kanadai modell alkalmazására:

Tegyük fel, hogy feladatunk az 1997. évi halálozások becslése. Ehhez ismerjük az 1997. év eleji népességet (nemek és életkor szerint), továbbá ismerjük az 1994. és 1992. évi elhalálozási valószínűségeket.

Ha feltesszük, hogy az 1997. évi halálozási valószínűségek megegyeznek a fenti (7) formulából származó becslésekkel, vagyis az 1997. évi valószínűségekhez vesszük az 1995. évi két és félszeresét és levonjuk belőle az 1993. évi másfélszeresét, akkor – alkalmazva ezeket az 1997. évi népességre – 144345 haláleset adódik a tényleges 139434 helyett, tehát jelentősen felülbecsülnénk az 1997. évi halálozásszámot.

Hasonló nagyságrendű eltéréseket kapunk a modell alkalmazásával más évekre is, az alábbi táblázat szerint:

*1. A tényleges és a kanadai modell szerint becsült halálozások eltérése (fő, %)
Difference between yearly deaths and those estimated using the Canadian model*

Év	Eltérés (fő)			Eltérés (%)		
	Férfiak	Nők	Együtt	Férfiak	Nők	Együtt
1995	-6216	-1252	-7468	-8,0	-1,8	-5,1
1996	-11106	-3486	-14591	-14,8	-5,1	-10,2
1997	-4336	-575	-4911	-5,9	-0,9	-3,5
1998	1448	1330	2778	1,9	2,0	2,0
1999	5181	503	5684	6,9	0,7	4,0
2000	2941	1633	4575	4,2	2,5	3,4

Módosított kanadai modell

Az 1. táblázat szerint az eredeti kanadai formulával becsült halálozások nagymértékben eltérnek az adatoktól. A becslés részletei azt mutatják, hogy a halálozási valószínűségek egyszerű lineáris extrapolációja nem adja meg a kívánt pontosságot. A halandóság magyarországi hullámváltozása (évről évre történő ingadozásai) miatt ez a becslés elnagyolt, helyenként lehetetlen eredményeket ad (negatív halálozásszám). Szükségesnek bizonyul tehát a módszer javítása.

Az első javítási kísérletünk abban állhat, hogy – megtartva a modell lényegét – több év adatait vesszük figyelembe, s a legjobban illeszkedő egyenessel becsüljük az adott éves halandóságot. Itt a 3 pontra és a 6 pontra illesztett egyenesek alapján adódó becsléseket mutatjuk be.

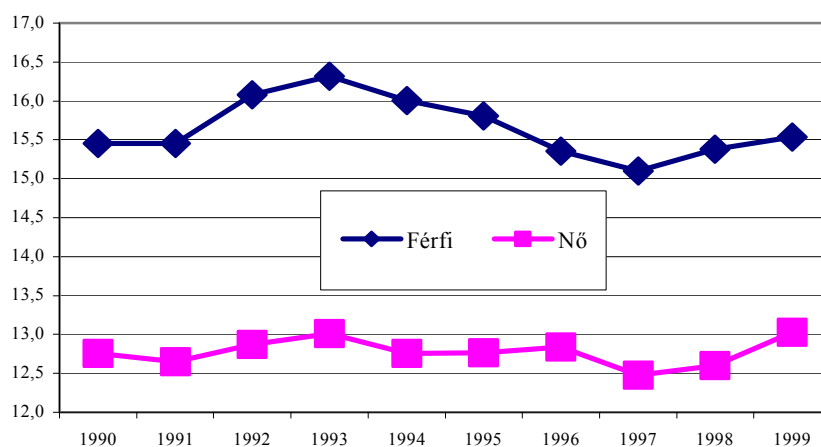
- *Hárompontos modell:* Három egymást követő évben ugyanahhoz a nemhez és életkorhoz tartozó elhalálozási valószínűségek ismeretében a rákövetkező második évben a halálozási valószínűség egyenes illesztésével így becsülhető:

$$(9) \quad \hat{q}_{t+2} = (11 \cdot q_t + 2 \cdot q_{t-1} - 7 \cdot q_{t-2}) / 6$$

- *Ötpontos modell:* Öt egymást követő évben ugyanahhoz a nemhez és életkorhoz tartozó elhalálozási valószínűségekből a következő második évben a halálozási valószínűség lineáris extrapolációval így számítható:

$$(10) \quad \hat{q}_{t+2} = (5 \cdot q_t + 3 \cdot q_{t-1} + q_{t-2} - q_{t-3} - 3 \cdot q_{t-4}) / 5.^7$$

Megpróbálkozhatunk a kanadai modell javításával úgy is, hogy a magyarországi halandóság valamilyen jellegzetességét vesszük figyelembe. A trendek megítélése szemszögéből fontosak az *ingadozások*. Például az influenza-járványok miatt mintegy háromévente (főleg az idős emberek körében) magasabb halálozásszám várható. Ezt az általános halálozási arányszám alakulása is szemlélteti.



III. A nyers halálozási arányszám alakulása nemek szerint
Development of crude death rate by sex

Az ábra szerint elsősorban a nőknél látszik ez a fajta „szabályosság”. 1993-ban, 1996-ban, 1999-ben látszik halálozási „csúcs”. A férfiaknál kevésbé érvényes a három éves ciklus, ott inkább 6 évesről beszélhetünk.

Feltehetjük, hogy ez a mozgás jellemzi a korszerinti halálozás alakulását is. Ennek megfelelően két modellt állítottunk fel.

⁷ A becslések alapja minden esetben a Gauss-féle legkisebb négyzetek módszere. Ha a legjobban illeszkedő egyenes egyenlete $f(x) = ax + b$, akkor az a és b paraméter a

$$(11) \quad \sum_i (q_{t-i} - f(i))^2 = \min$$

feltételből becsülhető, mégpedig differenciálással a következő egyenletrendszer megoldásával:

$$(12) \quad \sum_i i q_{t-i} - a \sum_i i^2 - b \sum_i i = 0 \quad \text{és} \quad \sum_i q_{t-i} - a \sum_i i - b \sum_i 1 = 0.$$

A (9) és (10) formulák ebből az egyenletrendszerből adódnak, miután behelyettesítjük a q_t, q_{t-1}, \dots és az $i=0, 1, \dots$ értékeket

- *Hároméves ciklus*: háromévente igazítjuk az adatok változását, ugyanahhoz a nemhez és életkorhoz tartozó elhalálozási valószínűségek ismeretében az alábbi képlettel:

$$(13) \quad \hat{q}_{t+1} = q_{t-2} + (q_{t-1} - q_{t-4})$$

- *Hatéves ciklus*: hatéves periódussal vesszük figyelembe az adatok változását, ugyanahhoz a nemhez és életkorhoz tartozó elhalálozási valószínűségek ismeretében az alábbi képlettel:

$$(14) \quad \hat{q}_{t+1} = q_{t-5} + (q_{t-1} - q_{t-7})$$

Elvégezve a számításokat, az eredmények – az éves halálozásszám becslései – jelentősen javulnak az eredeti kanadai modellhez képest, ugyanakkor továbbra is bizonytalanok a kor-szerinti becslések.

2. *A tényleges és a becsült halálozásszám eltérései a korspecifikus halandóság ötponos lineáris előrebecslésével*
Differences between yearly deaths and those estimated using 5-point linear extrapolation of age-specific mortality

Év	Eltérés (fő)			Eltérés (%)		
	Férfiak	Nők	Együtt	Férfiak	Nők	Együtt
1997	-2510	-5480	-7990	-3,4	-8,3	-5,7
1998	810	-520	290	1,1	-0,8	0,2
1999	4699	3328	8027	6,3	4,9	5,6

3. *A tényleges és a becsült halálozásszám eltérései a halandóság hároméves ciklikusságát feltételező modellel*
Differences between yearly deaths and those estimated assuming 3-year cycles in age-specific mortality

Év	Eltérés (fő)			Eltérés (%)		
	Férfiak	Nők	Együtt	Férfiak	Nők	Együtt
1995	-4121	-1754	-5875	-5,3	-2,6	-4,0
1996	-7527	-1408	-8935	-10,1	-2,1	-6,2
1997	-3391	-763	-4154	-4,6	-1,2	-3,0
1998	2366	174	2540	3,2	0,3	1,8
1999	4881	2482	7363	6,5	3,6	5,1

Valamennyi vizsgált modellben két alapprobléma van jelen, több-kevesebb bizonytalanságot okozva a becslésekben. Az egyik az éves halálozások számának jelentős hibával történő becslése, a másik pedig a becsült korspecifikus halandóság „szabálytalansága” (ugráló, helyenként negatív értékek).

Demográfiai modell: hatványmódszer

Az előzőekben azt láthattuk, hogy a halandóság becslése visszamenőleges adatokból a kanadai modell és annak módosított változatai alapján, Magyarország esetében meglehetősen problematikus. A mi halandósági viszonyaink ugyanis nagymértékben változtak az 1990-es években. A népesség-előreszámítások szerint éppen erre az időszakra esik a halandóság újbóli jelentős csökkenésének, a csökkenés feltételeinek a kialakulása. Éppen ezért a múltbeli trendek előrevetítése ebben az évtizedben igencsak problematikus és a bemutatott, meglehetősen pontatlan becslésekhez vezet. Célszerű tehát a halandóság becslését más módon is megközelíteni.

Abból indulhatunk ki, hogy az éves összhalálózást valamilyen úton ismerjük. Lehetőséges, hogy a becslések készítésének időpontjában az elhunytak száma ténylegesen ismert. Általában az év márciusában már tudjuk, hányan haltak meg összesen az előző év során. Továbbá, a legegyszerűbb becslési módszereket alkalmazva is, már az adott év negyedik negyedétől viszonylag pontos előrebecslést adhatunk az éves halálzásszámra, hiszen már ismerjük pl. a féléves tényszámot. A feladat tehát nem annyira abban áll, mint az eredeti kanadai modellben, tehát, hogy adjunk becslést az éves halandóságra az elmúlt évek halandósága alapján, hanem inkább abban, hogy bontsuk fel a becsült éves összhalálózást nemek és életkorok szerint.

A demográfiai kiindulási probléma jelen esetben tehát a következő. Ismerjük az év eleji népességet nemek és életkor szerint. Tudjuk, hányan születtek és haltak meg az év során összesen. Becsülnünk kell a születéseken belül a fiúk és a lányok számát, tovább becsülnünk kell nemek és életkor szerinti a halálzások számát.

Fiú és leányszületések becslése

A kanadai modellel azonos módon becsülhetünk. Abból indulhatunk ki, hogy jórészt biológiai alapokon – ma még – a fiúszületések gyakoribbak, Magyarországon az 1990-es évek folyamán az újszülötteknél 0,511–0,517 között alakult a fiúk, 0,483–0,489 között a lányok aránya, ami átlagosan kevesebb mint 1 százalékos különbséggel ér fel. Emiatt megengedhetőnek tartjuk, hogy a születések nemek szerinti bontását az utolsó ismert év adata szerint becsüljük.

A férfi és a női halandóság becslése

A demográfiai elemzés – az eddigi tapasztalatok szerint – akkor éri el a legjobb eredményeket, ha az elemzést ún. kohorszokra végzi. Esetünkben a halandóság születési kohorszok (születési évjáratok) szerinti szemlélete indokolt. Azt mondjuk, hogy egy adott év halálzásaiból számított elhalálzási gyakoriságok egy ún. fiktív kohorsz produktumai. Tehát olybá vesszük, mintha lenne egy olyan népesség, amelynek tagjai születéstől halálukig az adott év során megfigyelt valószínűségekkel halnának meg. Ebből azután kiváló továbbszámítási lehetőségek adódnak. Képesek leszünk például arra, hogy halandósági táblát állítsunk elő, amely modellezi egy születési évjárat kihalásának folyamatát, amelyből például számíthatjuk a demográfia méltán híres mutatószámát, a születéskor várható átlagos élettartamot.

A becslési probléma ebben a szemléletben a következő. Adott az év eleji, nemek és életkor szerinti bontott népesség, adottak valamely múltbeli évekből az elhalálzási valószínűségek, továbbá ismerjük az év során meghaltak számát. Hogyan módosítsuk a korábbi években

megfigyelt halálózási valószínűségeket ahhoz, hogy az adott népességben pontosan az ismert halálózásszám valósuljon meg?

Matematikailag megfogalmazva ismert a ${}_{x,n}P_s$ x éves korú n nemű népesség száma az s év elején, ismertek az ${}_{x,n}q_{s-i}$ elhalálózási valószínűségeket valamely $s-i$ évre (esetleg évekre), tudjuk, hogy az év folyamán ${}_nD_{s,s+1}$ számú haláleset történt. Keressünk olyan f függvényt, hogy az adott évi elhalálózási valószínűségeket $f({}_{x,n}q_{s-i}) = {}_{x,n}\hat{q}_s$ várhatóan „közel” essenek a tényleges ${}_{x,n}q_s$ valószínűségekhez. Amennyiben ilyen függvényt találunk, akkor a népesség továbbszámítása a (6) képletek alapján elvégezhető.

A demográfiai szakirodalomban számos ilyen függvény ismert, amely tehát az elhalálózási valószínűségeket sorozatait transzformálja egymásba (lásd például *Valkovics* (11)). Esetünkben – a kezelhetőséget is mérlegelve – a hatványmódszer látszik megfelelő megoldásnak.

A hatványmódszernél abból indulunk ki, hogy a korszerinti elhalálózási valószínűségeket időben folytonos megközelítést alkalmazva – felírhatók

$$(15) \quad {}_{x,n}q_s = 1 - e^{-\int_x^{x+1} \mu^{n,s}(y) dy}$$

alakban, ahol $\mu = \mu(y)$ a halandóság ereje (force of mortality, vedd össze pl. *Pollard* (12)). Egy-két év változásainál feltehető, hogy a viszonyok (életkörülmények) *egyformán* válnak kedvezőbbé vagy kedvezőtlenebbé. Tehát megengedjük, hogy a halandóság ereje egyenletesen legyen kisebb vagy nagyobb egyik évről a másikra. Képletben:

$$(16) \quad \hat{\mu}^{n,s}(y) = \lambda \cdot \mu^{n,s-i}(y),$$

vagyis az előző évekből ismert $\mu^{n,s-i}(y)$ értékekből egy megfelelő szorzószám (λ) alkalmazásával becsüljük a mostani évre szóló $\hat{\mu}^{n,s}(y)$ értékeket. Ezt visszaírva:

$$(17) \quad {}_{x,n}\hat{q}_s = 1 - e^{-\int_x^{x+1} \hat{\mu}^{n,s}(y) dy} = 1 - e^{-\int_x^{x+1} \lambda \cdot \mu^{n,s-i}(y) dy} = 1 - (1 - {}_{x,n}q_{s-i})^\lambda.$$

Tehát a jelen évre vonatkozó halálózási valószínűségeket e módszer szerint a múlt évek valamelyikére vonatkozó *továbbélési* valószínűségeket hatványozásával nyerjük, ezért a hatványmódszer elnevezés.

A λ szorzószám, helyesebben hatványkitevő becsléséhez használjuk fel az ismert halálózásszámot. A szorzószámnak éppen akkorának kell lennie, hogy a népességet a (17) képletben szereplő elhalálózási valószínűségekkal „végigszorozva”, a férfi és a női halálózásokat összeadva az ismert összhalálózást kapjuk eredményül.

Ennek egzakt megoldása nincsen, rendelkezésünkre állnak azonban gyors közelítő eljárások. Ilyen például az Excel Goal Seek (Célérték-kereső) programja, amely processzortól függően egy-két másodperc alatt megoldást talál.

Példa a hatványmódszer alkalmazására:

Tegyük fel, hogy feladatunk az 1997. évi halálózások becslése. Ehhez ismerjük az 1997. év eleji népességet (nemek és életkor szerint), továbbá becslésünk van az 1997. év folyamán bekövetkezett születésekre és halálózásokra. Az egyszerűség kedvéért a becslés egyezzen

meg a tényadattal: 100350 élveszületés és 139434 halálest. Ismerjük továbbá az 1996. évi elhalálozási valószínűségeket és a fiúk, leányok születési arányát 1996-ból, ami 0,515, illetve 0,485.

Az 1997. évi fiú-leány születéseket az 1996. évi SRB-vel (fiú-leány születési aránnyal) becsülve 51654 fiúszületés és 48696 leányszületés adódik 1997. évi becslésként. Ezek a becslések a tényleges adatoktól 253 fővel térnek el (ténylegesen 51907 fiú és 48443 leány született 1997 folyamán).

Ha feltesszük, hogy az 1997. évi elhalálozási valószínűségek megegyeznek az 1996. évi-ekkel, akkor – alkalmazva ezeket az 1997. évi népességre – 143528 halálest adódik a tényleges 139434 helyett, tehát az 1996. évi halandósággal jelentősen felülbecsülnénk az 1997. évi elhalálozásszámot. Alkalmazva a hatványmódszert, a (16) képlet szerinti λ paraméter értékére 0,9703 adódik, s ezzel a halálestek száma összesen éppen 139434 lesz, vagyis megegyezik a tényleges éves adattal. A nemek szerinti eltérések is minimálisak, a módszer szerint 72763 férfi és 66671 női halálestet kapunk, amelyek a tényleges értékektől ± 515 fővel térnek el.

További évekre is hasonló nagyságrendű eltéréseket kapunk. Miután az éves elhalálozásszámot ismertnek tételezzük fel a hatványmódszernél, ezért az együttes hiba mindig 0, és a férfiak és nők elhalálozásainak becslési hibája azonos abszolút nagyságú.

*4. A tényleges és a hatványmódszer szerint becsült elhalálozások eltérése
Differences between yearly deaths and those estimated using power method*

Év	Eltérés (fő)			Eltérés (%)		
	Férfiak	Nők	Együtt	Férfiak	Nők	Együtt
1994	248	-248	0	0,3	-0,4	0,0
1995	-237	237	0	-0,3	0,3	0,0
1996	-1057	1057	0	-1,4	1,5	0,0
1997	515	-515	0	0,7	-0,8	0,0
1998	491	-491	0	0,7	-0,7	0,0
1999	-657	657	0	-0,9	1,0	0,0

Hatványmódszer becsült éves elhalálozás esetén

Hogyan működik a hatványmódszer, ha még nem ismertek az éves elhalálozásszámok? Tegyük fel, hogy olyan időpontban szükséges elvégezni a elhalálozások nem-kor szerinti felbontását, amikor még csak az év bizonyos időszakáról állnak rendelkezésre adatok. Nyilvánvaló, hogy ilyen esetben *becslést* kell adni az egész év folyamán meghaltak számára.

Legyenek például ismertek az első 10 hónap elhalálozási számai, $D_1^s, D_2^s, \dots, D_{10}^s$. Ismerjük továbbá az előző év havi elhalálozási adatait is. Az éves elhalálozásszám egyszerű becslése lehet az előző év megfelelő havi adataival történő abszolút vagy arányosított kiegészítés:

$$(18) \quad D^s = \sum_1^{10} D_i^s + D_{11}^{s-1} + D_{12}^{s-1}, \text{ illetve}$$

$$D^s = \sum_1^{10} D_i^s + (D_{11}^{s-1} + D_{12}^{s-1}) \frac{\sum_1^{10} D_i^s}{\sum_1^{10} D_i^{s-1}}.$$

Az arányosított becslést használva, az eredményeket a következő táblázat tartalmazza. A táblázat adatai a módszer használhatóságát húzzák alá.

*5. A tényleges és a hatványmódszer szerinti halálozások eltérése,
ha az éves halálozásszám az első 10 hónap alapján becsült
Differences between yearly deaths and those given by power method
using now-cast of deaths*

Év	Eltérés (fő)			Eltérés (%)		
	Férfiak	Nők	Együtt	Férfiak	Nők	Együtt
1994	47	-435	-388	0,1	-0,6	-0,3
1995	358	752	1110	0,5	1,1	0,8
1996	-1728	470	-1258	-2,3	0,7	-0,9
1997	791	-271	520	1,1	-0,4	0,4
1998	1068	28	1096	1,4	0,0	0,8
1999	501	1699	2200	0,7	2,5	1,5

Összefoglalva: a kanadai modell változatlanul történő alkalmazása a halandóság és a halálozások jelentős hibával történő becsléséhez vezet. Nem sikerült a modell matematikai úton történő javítása sem, a több múltbeli adat, illetve a ciklikusság figyelembevétele javított ugyan az eredményeken, de azok erős becslési bizonytalansága fennmaradt.

Demográfiai alapokról indulva viszont elfogadható becslést ad a halandóság ún. fiktív kohorszok szerinti megközelítése, s azon alapulva a hatványmódszer. Ebben az éves halálozásszám becslése különvlik a korszerinti halálozások becslésétől, a modell kritikus pontja az adott évi elhalálozások „eltalálása” a mindenkori legfrissebb adatok alapján. E fejezetben vizsgálatunk végső következtetése az, hogy az évközi halálozás-továbbszámításokat hatványmódszer segítségével javasoljuk elvégezni.

ÉVKÖZI NÉPESSÉG-TOVÁBBSZÁMÍTÁS ZÁRT NÉPESSÉG ESETÉN

Ebben a fejezetben tanulmányunk lényegére térünk ki. Definiáljuk az évközi népesség-továbbszámítási feladatot és módszert adunk a tetszőleges évközi időpontra történő népességi becslésre.

A módszert a legegyszerűbb esetre, az országos népességre, annak zártágát feltételezve, mutatjuk be. Ezt követően, a tanulmány további részében, illetve a további munkák során térünk át a nyitott népesség, a területi népességek és a *különböző adatfelvételek speciális mintavételi népességének eszmei időpontra történő becslésére.*

A feladat megfogalmazása

Abból indulunk ki, hogy adott az év eleji, nem-kor szerint bontott népesség. Ez lehet végleges adat, előzetes adat vagy valamilyen más becslés. Feltesszük, hogy a népesség zárt,

tehát létszámát csak a születések és a halálozások száma befolyásolja. Ismerjük visszamenőlegesen a születések és a halálozások számát, bizonyos múltbeli időponttól visszafelé ismerjük ezek nemek szerinti megoszlását is. Ismerjük a népesség elhalálzási valószínűségeit valamely nem túl távoli évre szólóan.

Feladatunk az év elejétől számított bármely t napra (eszmei időpontra, más megközelítésben törtévre) az azon a napon létező népesség létszámának becslése nemek és életkorok szerint.

Ezt a feladatot a kanadai modell, illetve annak előző fejezetben leírt módosítása alapján több lépcsőben oldjuk meg.

1. Az év eleji népesség becslése, amennyiben szükséges
2. Törtév számítása
3. Az éveszülések számának becslése a t törtévre, nemek szerint.
4. A halálozások számának becslése az adott év egészére, ebből hatványmódszer alapján a nemek és életkorok szerinti elhalálzások becslése egész évre.
5. A nem-kor szerinti halálozások becslése a t törtévre.
6. A népesség továbbszámítása nemek és év *eleji életkor* szerint a t napra.
7. A népesség öregedésének figyelembevétele, az t napi életkor szerinti koréves népesség számítása.

A becsléseket az 1998. évre szólóan mutatjuk be. Ebben az évben a népesség zártsága a statisztika szerint „megvalósult”, hiszen a népesség továbbszámításában a nemzetközi vándorlást nem vettük figyelembe.

Az év eleji népesség becslése

Arról az évről és év eleji népességről van szó, amelyre vonatkozóan eszmei időponti becslést kívánunk elvégezni. Tegyük fel, hogy az az idő, amikor a számítást végezzük, közel esik az év elejéhez. Tekintettel arra, hogy az év eleji statisztikai népességszámok nagyjából az év közepére válnak ismertté, ezért, amennyiben mi a becsléseket az év elejéhez közeli időpontban végezzük, az év eleji népességet is becsülnünk kell.

Az előző fejezetben ennek módszerét már bemutattuk arra az esetre, amikor a születések és a halálozások száma a múlt évre ismert volt. Esetünkben legfeljebb néhány hónap népmozgalmi adata hiányzik, ezeket kell becsléssel helyettesíteni. Az egyszerűség kedvéért feltesszük, hogy az eszmei időponti becsléseket az adott évre szólóan az év elején végezzük el. Ez azt jelenti, hogy az előző év népmozgalmából októberig már ismertek az adatok.

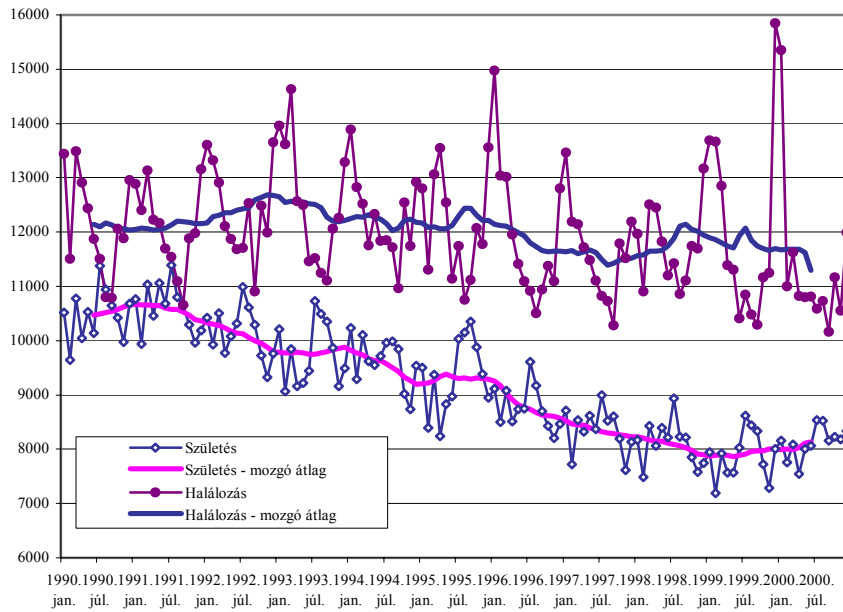
Az éves népmozgalom előzetes becslése

Az október-december havi számok becslését legegyszerűbben a megelőző év ugyanazon hónapjainak adatait átvéve becsülhetjük. Bizonyos esetekben indokolt ezt arányosítva megtenni (az előző és a megelőző éves adatok arányában). Képletben:

$$(19) \quad \hat{B}_t = B_{t-12} \cdot \frac{\sum_{i=1}^{12} B_{t-i}}{\sum_{i=1}^{12} B_{t-12-i}}, \quad \hat{D}_t = D_{t-12} \cdot \frac{\sum_{i=1}^{12} D_{t-i}}{\sum_{i=1}^{12} D_{t-12-i}},$$

ahol t most a hónapokban mért időt jelenti.

Természetesen ennél bonyolultabb megoldások is elképzelhetők a havi születések és halálozások idősor-elemzése alapján. A születések és a halálozások havi adatai jellegzetes alakulásúak, ahogyan azt a következő ábra is mutatja.



IV. A születések és a halálozások havi alakulása és 12 havi mozgó átlaga, 1990–2000
Development of monthly births and deaths and 12-month moving average, 1990–2000

A nemenkénti születések és halálozások becslése

A népesség-továbbszámításához szükségünk van az élveszületések és halálozások nemenkénti becslésére is. Az élveszületéseknél a fiú-leány megoszlás viszonylag stabilnak tekinthető. Nem tévedünk tehát nagyot, ha az előző (ismert) év fiú-leány születési arányát alkalmazzuk. *Miután rövid időtartamról van szó, ahol a nemek szerinti halandósági különbségek nem nagyon változnak, ugyanezt alkalmazhatjuk a halálozások nemenkénti becslésére is.* Képletben:

$$(20) \quad {}_n B_t = \frac{\sum_{i=0}^{11} {}_n B_{s-i}}{\sum_{i=0}^{11} B_{s-i}}, \text{ illetve } {}_n D_t = \frac{\sum_{i=0}^{11} {}_n D_{s-i}}{\sum_{i=0}^{11} D_{s-i}},$$

ahol n a nemet jelenti, s pedig az első olyan időpont, amelyre a születések, illetve a halálozások nemenkénti adatai már ismertek

Az év eleji (induló) népesség becslése

Miután ismert az előző év eleji végleges népesség, továbbá becstük a nemenkénti népmozgalmat, a népesség továbbszámítása az előző fejezet szerint valósítható meg. A halálozások nemenkénti és korévek szerinti számát hatványmódszerrel becstjük. Ezután a továbbszámítás standard módon végezhető el.

Példa az induló népesség előállítására

Tegyük fel, hogy 1998 elején ismerjük az 1997. év eleji népességet, az 1996. évi halandóságot, továbbá az 1997. január–szeptember havi születéseket és halálozásokat. Rendelkezésünkre állnak természetesen a korábbi évekből a nemenkénti születések és halálozások is.

A (19) képlet szerint az 1997. októberi-decemberi halálozás megegyezik az 1996. október-decemberi számokkal. Ez 139203 elhalálozás becslését jelenti 1997-re, a tényszám 139434. A születéseknél az arányosított becslés 1997-re 100070 élveszületés, a tényleges 100350 helyett.

A (20) képlet szerint a fiúszületések száma 51518, a leányszületéseké 48552, mint becslések, a statisztikai adat pedig 51907, illetve 48443. A halálozásoknál a becslés férfiak 72981, nőknél 66222, miközben tényleges 73278 fő, illetve 66156 fő halt meg.

Az 1998. év eleji népesség becslése ezt követően az alábbiak szerint alakul öt éves korcsoportonként. A táblázatok adatai igen jó egyezésről tanúskodnak.

6. Tényleges és becsült népesség eltérései, 1998. január 1.
Differences between official and estimated population, 1 January 1998

Korcsoport	Tényleges népesség	Becsült népesség	Eltérés (fő)	Eltérés (%)
0-4	543903	543578	325	0,06
5-9	610586	610582	4	0,00
10-14	617236	617192	44	0,01
15-19	727214	727219	-5	0,00
20-24	869297	869302	-5	0,00
25-29	717471	717468	3	0,00
30-34	624687	624662	25	0,00
35-39	642424	642327	97	0,02
40-44	837746	837985	-239	-0,03
45-49	751623	751620	3	0,00
50-54	637581	637744	-163	-0,03
55-59	577624	577633	-9	0,00
60-64	515453	515751	-298	-0,06
65-69	495304	495462	-158	-0,03
70-74	421046	421106	-60	-0,01
75-79	291664	291705	-41	-0,01
80-84	140178	139800	378	0,27
85-89	88773	88544	229	0,26
90+	25548	25629	-81	-0,32
Összesen	10135358	10135309	49	0,00

Miután rendelkezésünkre áll az év eleji (esetünkben 1998. év eleji) népesség becslése, nekiláthatunk az évközi eszmei időpontokra vonatkozó továbbszámításoknak.

NÉPESSÉG TOVÁBBSZÁMÍTÁSA TÖRTÉVRE

A törtév számítása

A törtév számítását a szokásos módon végezzük el. Kiszámítjuk, hány nap telik el az év elejétől az eszmei időpontig, majd ezt viszonyítjuk az év összes napjai számához. Ezt a 0 és 1 közé eső értéket a törtévi népesség életkorának megállapításához használjuk.

Példa törtév számítására:

Legyen az eszmei időpont 1998. május 15-én 24 óra 0 perc. Az év nem szökőév, a napok összes száma 365. A január 1. és az eszmei időpont között eltelt napok száma: $31+28+31+30+15=133$, tehát a törtév: $133/365=0,369863$.

Élveszületések becslése törtévre

A kanadai modell arra készült, hogy legfeljebb egy évre előre adjon népességi becsléseket. Az ennél hosszabb időszak már a népesség-előreszámítások területe, ahol a demográfiai magatartás változására vonatkozó hipotéziseknek van egyre nagyobb szerepe.

Ebből adódóan a havi születések becslése egy rövid távú előrebecslés, mely legegyszerűbben a (19) képlet alkalmazásával (arányosított havi becslés) történhet, melyet a (20) képlet szerint bontunk fiú-leány születésekre. A tört hónapra a születéseket az adott havi becslés törtrészenek vesszük.

Példa elveszületések évközi becslésére

Tegyük fel, hogy 1998. május 15. 24 óra az eszmei időpontunk. Becsüljük a január–májusi születésszámokat a (19) és (20) képletek alapján. A májusi tört hónapra a havi becslés 15/31-d részét vesszük. A január 1. és az eszmei időpont közötti születésszámok ezután a havi számok összegeként adódnak, ami most 35677 becsült születést jelent a tényleges 36192 fő helyett.

Ezt a becslést januárban adjuk a január 1.–május 15. közötti születésszámmra, természetesen ahogy közelebb kerülünk az eszmei időponthoz és ezáltal módunk van több múltbeli adat bevonására, becslésünk egyre pontosabbá válik.

Halálozások becslése törtévre

A havi halálozások rövid távú becslése a születésekhez hasonlóan a (19) képlet alkalmazásával (most arányosítás nélküli havi becslés) történhet, melyet a (20) képlet szerint bontunk férfi–nő halálozásokra. A tört hónapra a havi becslés törtrészt vesszük.

Példa halálozások évközi becslésére

Tegyük fel ismét, hogy 1998. május 15. 24 óra az eszmei időpontunk. Becsüljük a január–májusi halálozásszámokat a (19) és (20) képletek alapján. A májusi tört hónapra a havi becslés 15/31-d részét vesszük. A január 1. és az eszmei időpont közötti elhalálozások becsült számának 55066 fő adódik a tényleges 53569 fő helyett.

A kor szerinti halálozások becslése törtévre

Szükségünk van a január 1. és az eszmei időpont közötti halálozások életkor szerinti bontására. A kanadai modell abból indul ki, hogy a törtévi halálozások életkoronként azonos arányban viszonyulnak az éves halálozásokhoz. Tehát a 30 évesek körében történt halálozások törtévi / évi hányada megegyezik mondjuk a 66 évesek elhalálozásainak törtévi / évi

hányadával. Az idő tehát nem szelektál az életkorok (kohorszok) között.⁸ Tehát szükségünk van az éves halálozások nem-kor szerinti *megoszlására*.

Ehhez először előrebecsüljük az egész évre az összhalálózást a (19) képlet alapján. Elvégezzük ennek nemek szerinti felbontását is a (20) szerint. Majd – *miután rendelkezésünkre áll az év eleji népesség becslése – mindkét nemre alkalmazzuk a hatványmódszert. Eredményül megkapjuk az év folyamán meghaltak kor szerinti becslését. A törtéves becslés ebből az éves kor szerinti halálozásoknak az a része, ahogy a törtévi összhalálózás viszonyul az éves összhalálózáshoz. Képletben:*

$$(21) \quad {}_{x,n}D_{s,t} = {}_{x,n}D_{s,s+1} \cdot \frac{\sum {}_{x,n}D_{s,t}}{\sum {}_{x,n}D_{s,s+1}},$$

ahol ${}_{x,n}D_{s,t}$ jelöli az x éves, n nemű elhalálozások számát s és t időpontok között, esetünkben s az év eleje, t pedig az eszmei időpont. Felhívjuk a figyelmet arra, hogy az *életkor ebben a tanulmányban mindig egy adott időpontban betöltött évek számát jelenti, esetünkben a január 1-jén betöltött évek számát*. Tehát születési évjárat szerint rendezzük az adatokat.

Példa a kor szerinti halálozások évközi becslésére

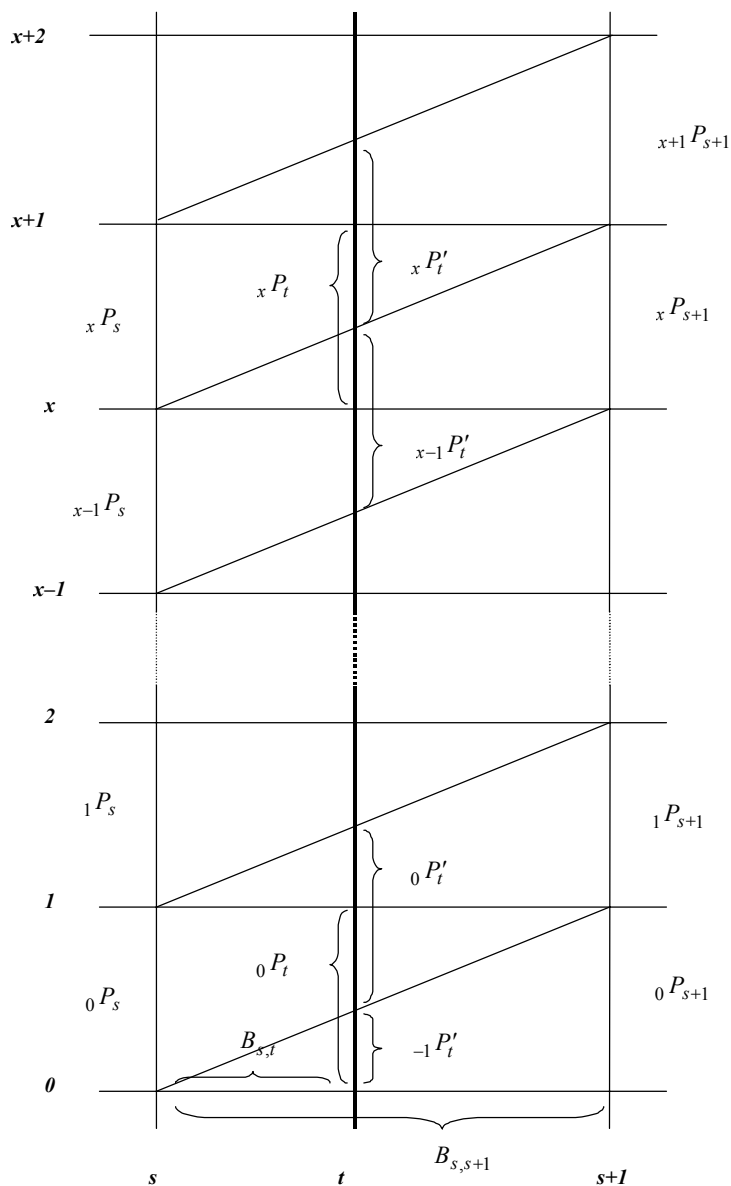
1998. május 15. 24 óra az eszmei időpontunk, megbecsültük a törtévi férfi halálozásokat, ez 28879 fő. A fent leírt módon becstük az éves halálozásokat is, ami 73007 fő. A 63 éves férfiak éves elhalálozására 1581 fő adódik. A 63 éves férfiak január 1. és május 15. közötti elhalálozását tehát $1581 \cdot 28879 / 73007 = 625$ főnek vehetjük.

A népesség továbbszámítása az eszmei időpontra az öregedés figyelembevételével

A zárt népesség egész évre történő továbbszámítása – ahogyan azt I. ábrán és az (1) képletekben bemutattuk – úgy történik, hogy az újszülöttekből, illetve az év eleji koréves népességből levonjuk az elhalálozásokat. Eredményül megkapjuk az újszülöttek és az év eleji népesség év végi létszámait. Ezt követően meg kell határozni még ennek a népességnek az *életkorát*, ami pontosan egy évvel nagyobb, mint a kiindulási népességé. Ezt hívjuk *koreltolásnak*.

Törtévre – ahogyan azt a kanadai modell ismertetésénél is taglaltuk – az eljárás hasonló. Az (s,t) törtév folyamán a $B_{s,t}$ számú újszülöttről és az év eleji koréves ${}_xP_s$ népességből levonjuk az elhalálozásokat. Eredményül megkapjuk az újszülöttek és az s év eleji népesség t időpontbeli létszámait. Legyen ez a ${}_xP'_t$ „vesszős” népesség. Itt x az s év eleji életkort jelenti.

⁸ Ez egyedül az újszülöttek esetében kérdéses, hiszen az újszülött nemzedék az év folyamán fokozatosan jön létre. Itt azonban hivatkozhatunk arra, hogy csecsemőkorban a halálozások többsége a születés időpontjához közel esik, tehát a kanadai modell elve közelítőleg ebben az is érvényes.



V. Népességadatok elhelyezése Lexis-diagramban évközi továbbszámítás esetén
 Population figures in the Lexis diagram in case of population estimation within a year

Az egész folyamatot az V. ábrán tüntettük fel. Látható, hogy a ${}_x P'_t$ „vesszős” népesség részben x , részben $x+1$ éves a t időpontban. Ugyancsak a ${}_{x-1} P'_t$ „vesszős” népesség részben

$x-1$ és részben x éves. Keletkezik még egy „különleges népesség is, melyet ${}_{-1}P'_t$ -vel jelölünk, ők születtek az (s,t) intervallumban.

A t időpontbeli tényleges népesség életkori megoszlása viszont más. Az V. ábrán jól látható, hogy a ${}_xP_t$ népesség részben a ${}_xP'_t$ és részben a ${}_{x-1}P'_t$ népességből tevődik össze.

A kanadai modell egy meglehetősen bonyolult módszert ad a ${}_xP'_t$ „vesszős” népesség és a ${}_xP_t$ népesség közötti konverzióra. Az ott alkalmazott technika a ${}_xP_t$ becslésénél nem csak a ${}_xP'_t$ és a ${}_{x-1}P'_t$ népességeket veszi figyelembe, hanem több megelőző és követő életkort is.

Mi a magyarországi modell kidolgozásánál egyszerűbb megoldást választottunk. Feltételeztük a népességváltozás egyenletességét, és ennek alapján a konverziót a következő képletekkel végeztük.

$$(22) \quad \begin{aligned} {}_0P_t &= {}_{-1}P'_t + (1-\alpha) {}_0P'_t, \\ {}_xP_t &= \alpha \cdot {}_{x-1}P'_t + (1-\alpha) {}_xP'_t, \\ {}_{90+}P_t &= \alpha \cdot {}_{89}P'_t + {}_{90+}P'_t, \end{aligned}$$

ahol $\alpha = t - s$ a törtévet jelenti.

Példa törtéves népesség-továbbszámításra:

Eszmei időpont 1998. május 15. 24 óra, erre akarjuk megadni a kor-nem szerinti népességszámokat. Minden életkorra az 1998. január 1-jei népességszámból kivonjuk az 1998. január 1. – május 16. közötti időszakra becsült halálozásszámot. Az 1998. január 1. – május 16. között születettekben a -1 „korévhez” tartozó halálozásszámot vonjuk ki.

Az 1997. októberig ismert adatok alapján becslésünk szerint 1998. január 1. – május 16. között 18367 fiú született volna ((19)–(20) képlet). A férfiak 1998. évi elhalálzásának becslése 73007 fő, 1998. január 1. – május 16. közötti halálozások becslése 28879 fő. A -1 évesek éves halálozásának becslése 474 fő, tehát az eszmei időpontig $474 \cdot 28879 / 73007 = 187$ fő halt volna meg. Így a május 16-i időpontra:

$${}_{-1}P'_t = B_{s,t} - {}_{-1}D_{s,t} = 18367 - 187 = 18180.$$

Hasonlóan számolva

$${}_0P'_t = {}_0P_s - {}_0D_{s,t} = 51132 - 34 = 51098,$$

mert az előzőekben ismertetett módon az év eleji népesség becslése 51132, a törtévi halálozásoké pedig 34.

Az 54 éves férfiak esetében ${}_{54}P_s = 58127$, az 55 éveseknél ${}_{55}P_s = 57758$, az éves halálozásaik: ${}_{54}D_{s,s+1} = 1165$, ${}_{55}D_{s,s+1} = 1218$. A törtévi halálozások:

$${}_{54}D_{s,t} = 1165 \cdot \frac{28879}{73007} = 461 \text{ és } {}_{55}D_{s,t} = 1218 \cdot \frac{28879}{73007} = 482.$$

Így a megfelelő „vesszős” népességek:

$${}_{54}P'_t = {}_{54}P_s - {}_{54}D_{s,t} = 58127 - 461 = 57666$$

és

$${}_{55}P'_t = {}_{55}P_s - {}_{55}D_{s,t} = 57758 - 482 = 57276.$$

Következik a népességek közötti konverzió, vagyis az öregedés figyelembevétele. Az évhányad $\alpha = t - s = 0,37$.⁹ A 0 éveseknél:

$${}_0P_t = {}_{-1}P_t' + (1 - \alpha) {}_0P_t' = 18180 + (1 - 0,37) \cdot 51098 = 50379.$$

Az 55 éveseknél:

$${}_{55}P_t = \alpha \cdot {}_{54}P_t' + (1 - \alpha) {}_{55}P_t' = 0,37 \cdot 57666 + 0,63 \cdot 57276 = 57421.$$

Megjegyezzük, hogy a konkrét számolásnál az évhányad több tizedesjegyét kell figyelembe venni a pontos eredmény eléréséhez (legalább 0,369863-al kell számolni).

A becsléseket öt éves korcsoportok szerint összevonva az alábbi táblázat tartalmazza.

7. Népesség továbbszámítása törtévre, 1998. január 1. – május 16.
Population estimation for a fraction of year, 1 January – 16 May 1998

Korcsoport	Becsült népesség, 1998. jan. 1.	Becsült népesség, 1998. május 15. jan. 1-jei életkorral	Becsült népesség, 1998. május 15. tény- leges életkorral
-1		35340	
0-4	543810	543680	536324
5-9	610582	610534	608277
10-14	617194	617134	616597
15-19	727220	727081	712723
20-24	869305	869077	873253
25-29	717470	717192	719749
30-34	624666	624257	633375
35-39	642330	641491	634437
40-44	837992	836176	824906
45-49	751631	749246	757837
50-54	637758	634947	643270
55-59	577648	574033	579656
60-64	515765	511307	513337
65-69	495472	489271	492497
70-74	421108	413225	419325
75-79	291693	283721	302533
80-84	139774	133207	132355
85-89	88514	82376	89333
90+	25610	22859	26370
Összesen	10135542	10116154	10116154

Amennyiben a továbbszámítást december 31. 24 órai időpontra végezzük el, módszerünk a következő év január 1-jei kezdő népességet is megadja. Természetesen ez a becslés már távolabb eshet a tény adattól, hiszen úgy becsüljük az 1999. január 1-jei népességet, hogy a becslés készítésekor még csak az 1997. eleji népességet ismerjük, valamint 1997 szeptemberig tudjuk a fő népmozgalmi számokat. Ennek ellenére, mint a következő táblázat mutatja, az évközi népesség-továbbszámítás általunk alkalmazott módszere viszonylag kis hibával állítja elő a két évvel későbbi népességet is.

A mellékletben az 1998. év minden hónap 16. napjára bemutatjuk az évközi népesség-továbbszámítást. Hangsúlyozni kell, hogy ez az a – leggyakrabban előforduló – eset, amikor

⁹ A 7-es fölé tett ponttal jelezzük, hogy közelítő értékről van szó.

a múlt év eleji népességet ismerjük, a folyó év elejét becsüljük, a népmozgalom fő számai pedig a múlt év nagyobbik időszakáig – a számításokban októberig – ismertek.

8. A tényleges és az 1997. évi kiindulással 1999. január 1-jére becsült népesség eltérései korcsoportonként
Differences between official population and that projected from 1997 by age-groups,
1 January 1999

Korcsoport	1999 tény	1999 becslés	Eltérés (fő)	Eltérés (%)
0-4	524639	522408	2231	0,43
5-9	604349	604354	-5	0,00
10-14	615638	615600	38	0,01
15-19	688085	688085	0	0,00
20-24	880004	880031	-27	0,00
25-29	723749	723718	31	0,00
30-34	648390	648325	65	0,01
35-39	621325	621315	10	0,00
40-44	802835	803269	-434	-0,05
45-49	768733	768974	-241	-0,03
50-54	652675	653295	-620	-0,09
55-59	583793	583897	-104	-0,02
60-64	509721	510405	-684	-0,13
65-69	488713	489060	-347	-0,07
70-74	418112	418224	-112	-0,03
75-79	320931	321144	-213	-0,07
80-84	122595	122010	585	0,48
85-89	91025	90561	464	0,51
90+	26477	26865	-388	-1,47
Összesen	10091789	10091540	249	0,00

ÉVKÖZI NÉPESSÉG-TOVÁBBSZÁMÍTÁS ISMERT KEZDŐNÉPESSÉG ESETÉN

Eddig azzal az esettel foglalkoztunk, amikor az évközi továbbszámítást olyan körülmények között kell végrehajtani, amikor még az év eleji nem-kor szerinti népesség nem ismert. Ekkor tipikusan *előrebecslést* végzünk. További három feladattípus is lehetséges.

1. Az év eleji népesség már ismert – ez általában az év közepétől lehetséges –, s ennek az évnek meghatározott napjára, mint eszmei időpontra végezzük az évközi népesség-továbbszámítást.

Az ismertetett módszer szerint dolgozhatunk, megbecsüljük a törtéves születést, a törtéves és éves elhalálózást, hatványmódszerrel elvégezzük a halálózások korszerinti felosztását, elvégezzük a továbbszámítást, figyelembe vesszük az öregedést. *Például* akkor kerül sor erre az eljárásra, amikor az évközi adatfelvétel eszmei időpontjára az év közben végzünk „*hátrabecslést*”.

2. Az év eleji népesség ismert és már ismerjük egész évre vonatkozóan az élveszületések és a halálózások havi adatait, s ennek az évnek meghatározott napjára, mint eszmei időpontra végezzük az évközi népesség-továbbszámítást.

Ekkor csak a nemek szerinti felbontást, a halálozásoknál az életkor szerinti összetételt becsüljük, s végezzük el a továbbbszámítást. *Például* egy évközi adatfelvétel eszmei időpontjára a következő év elején végzünk „hátrabecslést”.

3. Az év eleji és az év végi népesség is ismert, ismerjük egész évre vonatkozóan az élveszületések és a halálozások havi adatait, nemek és életkor szerinti megoszlását, s ennek az évnél meghatározott napjára, mint eszmei időpontra végezzük az évközi népesség-továbbbszámítást.

Ekkor csak a népmozgalom törtéves arányosítását és az év eleji népesség továbbgörgetését végezzük. Ez lehet egy olyan havi adatsor, amelyet *végleges évközi népességnek* lehet tekinteni, legalábbis a következő népszámlálásig.¹⁰

A VÁNDORLÁS FIGYELEMBEVÉTELE

Az előzőekben bemutatott évközi népesség-továbbbszámítási modell zárt népességre szólt, tehát a vándorlásokat (költözéseket) nem tartalmazta. Magyarországon az 1980-as évek vége, az 1990-es évek eleje óta semmiképpen nem beszélhetünk zárt népességről. Sőt, bizonyos értelemben Magyarország migrációs „frontországá” vált. Ugyanakkor megfelelő adatok – vándorlási statisztika – hiányában a nemzetközi vándorlás az 1990-es években még nem lehetett tárgya a népesség-továbbbszámításnak. 2001-től viszont évről-évre figyelembe vesszük a nemzetközi vándorlás népességre gyakorolt hatását.

A kanadai modell a nemzetközi vándorlást a népességváltozás komponenseként kezeli. A modell szerint – ami egyébként megegyezik a nemzetközi gyakorlatban alkalmazott továbbbszámítási, előreszámítási modellel is – a népesség továbbbszámítása az alábbi képlettel történik:

$$(23) \quad P_t = P_s + B_{s,t} - D_{s,t} + I_{s,t} - E_{s,t},$$

ahol az ismert jelölések mellett I a bevándorlókat (*immigrants*), E pedig a kivándorlókat (*emigrants*) jelenti.

I és E becslése hasonló lehet a születések és a halálozások becsléséhez. Ha a vándorlások havi számai az év bizonyos időszakára ismertek, akkor az év hátralévő időszakára egyszerűbb-bonyolultabb eljárásokkal becslés adható. Továbbá az elmúlt évek adatai alapján becslés adható a nemek szerinti megoszlásokra is.

Az életkori megoszlások becslésére kétféle eljárást használhatunk. Az egyik azon alapul, hogy a bevándorlók és a kivándorlók kormegoszlása jellegzetes (fiatal, speciális lefutású). Ebből kiindulva az életkori becslések az ismert adatok (valamely előző év) vándorlásainak kormegoszlásán alapulhatnak. Ez lehet a követendő módszer a *bevándorlásnál*.

A második lehetséges módszer abból indul ki, hogy nem a vándorlók abszolút számainak korszertinti megoszlása, hanem a korszertifikus vándorlási arányszámok lefutása jellegzetes. Ebben az esetben ismert (valamely előző évből származó) korszertifikus arányszámvektorokat használhatunk a vándorlók életkor szerinti számainak becsléséhez a népesség-nagyságok figyelembevételével. Ez tipikus szemlélet lehet a *kivándorlásnál*.

A magyarországi évközi népesség-továbbbszámítási modell nemzetközi vándorlással történő kiegészítését a fenti alapokon javasoljuk elvégezni.

¹⁰ Itt jegyezzük meg, hogy a statisztikai munka informatikai alapokra helyezésével, így a népmozgalmi események rekordszintű tárolásával ma már megoldható az évközi népesség pontos továbbvezetése. Természetesen ez mindig *visszamenőleges*, tehát a tanulmányban vizsgált alapeladatot – a népesség rövid távú *előrebcslését* – nem helyettesítheti (A Szerk.).

ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányunkban a népességi adatok egyik fontos felhasználási területével foglalkoztunk. A különböző reprezentatív adatfelvételekhez kapcsolódóan egyre nagyobb szükség van évközi részletes népességi adatokra.

Az évközi népesség-továbbbszámításokat igen fontosnak tartják Kanada Statisztikai Hivatalában, ahol egész modellrendszerrel dolgoztak ki és működtetnek a munkaerő-felvételek – általában a reprezentatív lakossági adatfelvételek – népességi adatigényeinek kielégítésére. A magyar Központi Statisztikai Hivatal és Kanada Statisztikai Hivatala közötti együttműködés keretében született javaslat a modell magyarországi adaptálására.

Jelen munka a kanadai népesség-továbbbszámítási modell *első hazai kísérletének* minősül. A viszonylag bonyolult módszertan, a jelentős adatigény miatt szükségessé vált, hogy a modell adaptációját *több lépésben* valósítsuk meg. A tanulmány fő témája a modell elveinek bemutatása és hazai átültetési lehetőségeinek vizsgálata.

Az 1990-es évek adataival végzett tesztelés alapján a kanadai modell nem minden részletében bizonyult alkalmasnak a hazai viszonyokra. Különösen a halálozások előrebecslése, életkor szerinti felbontása problematikus. Az elemzés alapján *módosított kanadai modell* bevezetése javasolható.

További vizsgálatok szükségesek a területi továbbbszámítás és a speciális mintavételi népességek továbbbszámítása modelljeinek kidolgozásához. Ezekre a 2001. évi népszámlálás részletes adatainak ismeretében, az abból történő első részletes népesség-továbbvezetések ismeretében nyílik lehetőség.

SZAKIRODALOM

- (1) *Rosemary Bender*: Population Estimation Programme of Labour and Household Surveys Analysis Division: A Methodological Documentation c. kiadvány alapján készült az anyag (Statistics Canada, 1992, 111 p.)
- (2) Demográfia Évkönyv 2000. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- (3) Demográfia (1996), szerk. Kovacsicsné Nagy Katalin. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 580 p.
- (4) *Pallós E.* (1966/4) Magyarország népességének területi előreszámítása. A KSH Népeségtudományi Kutató Csoport közleményei, 12. Budapest, 67 p.
- (5) *Valkovics E.* (2001) Demográfia 1. Osiris Kiadó, Budapest, 415 p.
- (6) *Hablicsek L.–Monigl I.–Vukovich G.* (1985): A magyarországi népességfejlődés néhány hosszú távú jellemzője 1880–2001 között. Demográfia, 1985/4. 403–457. p.
- (7) *Hablicsek L.* (1988): Demográfiai foratókönyvek, 1997–2050. Demográfia, 1998/4. 472–495. o.
- (8) *Hablicsek, László – Joop de Beer – Wim van Hoorn* (2000): Future population and household trends: projections and scenarios. In: Gijs Beets – Károly Miltényi (eds): Population ageing in Hungary and the Netherlands. A European Perspective. Thelathesis Amsterdam 2000. 141–180 pp.
- (9) *Hunyadi, L. – Szakoleczai, Gy.* (1970) A korspecifikus születési és halálozási valószínűség eloszlási görbéi és ezek időbeli eltolódása. Demográfia, 1970/3. 242–268. p.
- (10) *Shyrock, H. S. – Siegel, J. S.* (1973) The methods and materials of demography. U.S. Department of Commerce, Bureau of Census, Washington, I-II. 888 p.

- (11) *Valkovics, E.* (1985) Néhány gondolat a területi népesség-előreszámítások hipotéziseinek kialakításával kapcsolatban. A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései, 25. 139-158., 278. p.
- (12) *Pollard, J. H.* (1973) *Mathematical models for the human populations.* Cambridge University Press.
- (13) *Brass, W.* (1978) *Population Projection for Planning and Policy.* Papers of the East-West Population Institute, 55, Honolulu, Hawai.
- (14) Népszámlálás 2001 1. Előzetes adatok (2001) Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- (15) Recent demographic developments in Europe 2000, Council of Europe

Tárgyszavak:

Népesség-előrejelzés

Előrejelzési modell

POPULATION PROJECTION FOR REFERENCE DATES AN ADAPTATION OF CANADIAN POPULATION ESTIMATION MODEL

Summary

In the Hungarian Central Statistical Office population estimates designed to the Labour Force Survey are under development. The methodology is based on the publication "Population Estimation Programme of Labour and Household Surveys Analysis Division: A Methodological Documentation", written by Rosemary Bender, Statistics Canada, November 1992.

Monthly population estimates are calculated to correspond with the reference dates of the LFS. The well-known cohort component method is used for estimating population. The estimated number of births, deaths (and migration) by sex are extrapolated from monthly data. As the reference date is always about mid-month, the estimate for the reference month is multiplied by the fraction of the month included in the estimation period.

The estimation of age-specific death figures is based on a demographic model called power method. It uses life tables based on annual mortality rates specified by age and sex. Ageing of the population between 1st January and the reference date is taken into consideration.

Test of methods on national level for the 1990ies shows high accuracy.

Hatványmódszerrel becsült év eleji népesség, 1995–97
Estimated population using power method, 1995–97

Korcsoport	Becsült népesség, 1995. I. 1.	Eltérés a tényleges népességtől	Százalékos eltérés	Becsült népesség, 1996. I. 1.	Eltérés a tényleges népességtől	Százalékos eltérés	Becsült népesség, 1997. I. 1.	Eltérés a tényleges népességtől	Százalékos eltérés
0-4	599491	-987	-0,16	583352	2255	0,39	566678	-2166	-0,38
5-9	616056	13	0,00	613291	-28	0,00	613874	16	0,00
10-14	655342	12	0,00	637630	-23	0,00	623637	3	0,00
15-19	855521	-16	0,00	809399	-16	0,00	769007	61	0,01
20-24	763745	-20	0,00	809403	140	0,02	845321	19	0,00
25-29	675032	84	0,01	695486	-21	0,00	709404	69	0,01
30-34	614933	68	0,01	603937	24	0,00	604397	203	0,03
35-39	762588	46	0,01	713533	143	0,02	671910	304	0,05
40-44	827506	-43	-0,01	842769	144	0,02	848556	474	0,06
45-49	692326	-192	-0,03	721444	37	0,01	745754	445	0,06
50-54	641152	128	0,02	632669	42	0,01	630061	556	0,09
55-59	556828	-249	-0,04	561608	-59	-0,01	565609	500	0,09
60-64	549529	198	0,04	535262	14	0,00	524561	398	0,08
65-69	508291	260	0,05	504964	-73	-0,01	497428	282	0,06
70-74	432875	-393	-0,09	433149	29	0,01	429197	-67	-0,02
75-79	198316	-45	-0,02	224214	87	0,04	258560	-300	-0,12
80-84	194831	109	0,06	181151	-223	-0,12	160660	-281	-0,18
85-89	78904	243	0,31	83089	-460	-0,56	84883	-293	-0,35
90+	23086	109	0,47	23984	-46	-0,19	24971	-249	-1,01
Összesen	10246352	-675	-0,01	10210334	1966	0,02	10174468	-26	0,00

Megjegyzés: A népmozgalom a számítások feltételezése szerint az előző év szeptemberig ismert, október-decemberre becsült. Az előző év eleji népesség kor-nem szerint ismert. A halálozások kor-nem szerinti megoszlása hatványmódszerrel becsült.

Hatványmódszerrel becsült év eleji népesség, 1998–2000
Estimated population using power method, 1998–2000

Korcsoport	Becsült népesség, 1998. I. 1.	Eltérés a tényleges népességtől	Százalékos eltérés	Becsült népesség, 1999. I. 1.	Eltérés a tényleges népességtől	Százalékos eltérés	Becsült népesség, 2000. I. 1.	Eltérés a tényleges népességtől	Százalékos eltérés
0-4	543580	323	0,06	524630	9	0,00	503478	758	0,15
5-9	610582	4	0,00	604355	-6	0,00	597534	16	0,00
10-14	617194	42	0,01	615667	-29	0,00	615467	-10	0,00
15-19	727219	-5	0,00	688090	-5	0,00	654248	16	0,00
20-24	869305	-8	0,00	880011	-7	0,00	853004	-8	0,00
25-29	717469	2	0,00	723726	23	0,00	760794	43	0,01
30-34	624666	21	0,00	648416	-26	0,00	670985	136	0,02
35-39	642330	94	0,01	621437	-112	-0,02	607747	78	0,01
40-44	837992	-246	-0,03	802869	-34	0,00	745871	28	0,00
45-49	751631	-8	0,00	768908	-175	-0,02	800141	-149	-0,02
50-54	637757	-176	-0,03	653067	-392	-0,06	659075	217	0,03
55-59	577647	-23	0,00	583717	76	0,01	599664	-92	-0,02
60-64	515764	-311	-0,06	509806	-85	-0,02	506340	28	0,01
65-69	495471	-167	-0,03	488778	-65	-0,01	481267	80	0,02
70-74	421106	-60	-0,01	418125	-13	0,00	418675	-377	-0,09
75-79	291693	-29	-0,01	321001	-70	-0,02	322695	-361	-0,11
80-84	139772	406	0,29	122482	113	0,09	126915	-523	-0,41
85-89	88512	261	0,29	91012	13	0,01	93020	-466	-0,50
90+	25619	-71	-0,28	26793	-316	-1,19	27332	-442	-1,64
Összesen	10135309	49	0,00	10092890	-1101	-0,01	10044252	-1028	-0,01

Megjegyzés: A népmozgalom a számítások feltételezése szerint az előző év szeptemberig ismert, október-decemberre becsült. Az előző év eleji népesség kor-nem szerint ismert. A halálozások kor-nem szerinti megoszlása hatványmódszerrel becsült.

II. Melléklet

Évközi népesség becslése, 1998, mindkét nem együtt
Population estimates for reference dates within the year, 1998, both sexes

Korcsop- port	jan. 1.	jan. 15.	febr. 15.	márc. 15.	ápr. 15.	máj. 15.	jún. 15.	júl. 15.	aug. 15.	szept. 15.	okt. 15.	nov. 15.	dec. 15.	dec. 31.
0-4	543578	543015	541300	539688	537957	536324	534631	533158	531591	529981	528129	525779	523577	522408
5-9	610582	610323	609794	609318	608789	608277	607747	607236	606707	606179	605668	605140	604629	604354
10-14	617192	617125	616989	616864	616729	616597	616462	616333	616198	616063	615935	615800	615672	615600
15-19	727219	725607	722275	719269	715942	712723	709400	706185	702864	699544	696330	693010	689800	688085
20-24	869302	869744	870647	871463	872372	873253	874164	875048	875965	876880	877767	878679	879561	880031
25-29	717468	717720	718236	718710	719236	719749	720279	720798	721334	721871	722391	722928	723444	723718
30-34	624662	625629	627623	629429	631433	633375	635389	637334	639355	641372	643325	645341	647290	648325
35-39	642327	641444	639612	637973	636171	634437	632653	630937	629171	627410	625705	623940	622232	621315
40-44	837985	836517	833475	830755	827773	824906	821961	819128	816218	813319	810514	807610	804782	803269
45-49	751620	752299	753686	754968	756415	757837	759320	760774	762295	763822	765292	766795	768223	768974
50-54	637744	638347	639567	640703	641998	643270	644602	645912	647289	648671	649998	651351	652629	653295
55-59	577633	577840	578241	578650	579148	579656	580203	580758	581362	581974	582553	583128	583643	583897
60-64	515751	515453	514817	514302	513794	513337	512901	512514	512149	511803	511451	511065	510650	510405
65-69	495462	495083	494291	493658	493043	492497	491978	491519	491104	490709	490306	489857	489357	489060
70-74	421106	420840	420298	419909	419584	419325	419118	418972	418887	418828	418738	418599	418382	418224
75-79	291705	292871	295276	297512	300056	302533	305113	307629	310262	312881	315342	317791	320022	321144
80-84	139800	138876	137040	135483	133859	132355	130858	129474	128109	126783	125485	124126	122764	122010
85-89	88544	88592	88720	88881	89108	89333	89575	89816	90087	90339	90523	90632	90622	90561
90+	25629	25705	25875	26033	26210	26370	26523	26661	26798	26914	26979	26992	26933	26865
Összesen	10135309	10133030	10127762	10123568	10119617	10116154	10112877	10110186	10107745	10105343	10102431	10098563	10094212	10091540

Megjegyzés: Az 1997. év eleji népesség és az 1997. január-szeptemberi népmozgalom alapján becsült népességek. Az év eleji és az év végi népességek eltérését a tényről lásd a tanulmány 7. és 9. táblázatában. Az időpont január 1-jén 0 óra, a többi dátummal 24 óra. A létszámok az öregedés figyelembevételével készültek.

Évközi népesség változása, 1998, mindkét nem együtt
Changes in estimated population between reference dates within the year, 1998, both sexes

Korcsoport	jan. 1.	jan. 15.	febr. 15.	márc. 15.	ápr. 15.	máj. 15.	jún. 15.	júl. 15.	aug. 15.	szept. 15.	okt. 15.	nov. 15.	dec. 15.	dec. 31.
0-4	543578	-563	-1715	-1612	-1731	-1633	-1693	-1473	-1567	-1610	-1852	-2350	-2202	-1169
5-9	610582	-259	-529	-476	-529	-512	-530	-511	-529	-528	-511	-528	-511	-275
10-14	617192	-67	-136	-125	-135	-132	-135	-129	-135	-135	-128	-135	-128	-72
15-19	727219	-1612	-3332	-3006	-3327	-3219	-3323	-3215	-3321	-3320	-3214	-3320	-3210	-1715
20-24	869302	442	903	816	909	881	911	884	917	915	887	912	882	470
25-29	717468	252	516	474	526	513	530	519	536	537	520	537	516	274
30-34	624662	967	1994	1806	2004	1942	2014	1945	2021	2017	1953	2016	1949	1035
35-39	642327	-883	-1832	-1639	-1802	-1734	-1784	-1716	-1766	-1761	-1705	-1765	-1708	-917
40-44	837985	-1468	-3042	-2720	-2982	-2867	-2945	-2833	-2910	-2899	-2805	-2904	-2828	-1513
45-49	751620	679	1387	1282	1447	1422	1483	1454	1521	1527	1470	1503	1428	751
50-54	637744	603	1220	1136	1295	1272	1332	1310	1377	1382	1327	1353	1278	666
55-59	577633	207	401	409	498	508	547	555	604	612	579	575	515	254
60-64	515751	-298	-636	-515	-508	-457	-436	-387	-365	-346	-352	-386	-415	-245
65-69	495462	-379	-792	-633	-615	-546	-519	-459	-415	-395	-403	-449	-500	-297
70-74	421106	-266	-542	-389	-325	-259	-207	-146	-85	-59	-90	-139	-217	-158
75-79	291705	1166	2405	2236	2544	2477	2580	2516	2633	2619	2461	2449	2231	1122
80-84	139800	-924	-1836	-1557	-1624	-1504	-1497	-1384	-1365	-1326	-1298	-1359	-1362	-754
85-89	88544	48	128	161	227	225	242	241	271	252	184	109	-10	-61
90+	25629	76	170	158	177	160	153	138	137	116	65	13	-59	-68
Összesen	10135309	-2279	-5268	-4194	-3951	-3463	-3277	-2691	-2441	-2402	-2912	-3868	-4351	-2672

Megjegyzés: Az 1997. év eleji népesség és az 1997. január-szeptemberi népmozgalom alapján becsült népességek havi növekményei. Az év eleji és az év végi népességek eltérését a ténytől lásd a tanulmány 7. és 9. táblázatában. Az időpont január 1-jén 0 óra, a többi dátumnál 24 óra. A létszámok az öregedés figyelembevételével készültek.

KÁBITÓSZERREL TÖRTÉNŐ VISSZAÉLÉS MIATT ELÍTÉLTEK (1991–2000)

VAVRÓ ISTVÁN

A kábítószer fogyasztása és az azzal összefüggő problémák tárgyalása a hazai és a külföldi szakirodalom, valamint a tudományos és egyéb rendezvények egyik legnagyobb érdeklődést és legtöbb vitát kiváltó témája.

Hazánkban a tudományos kutatók (orvosok, pszichológusok, pedagógusok, jogászok, szociológusok) már több mint két évtizede felhívták a figyelmet az akkor feltételezések szerint még viszonylag szűk körben és lassan terjedő, de súlyos veszélyeket magában hordozó jelenségre. A politikai vezetés azonban nem érzékelte, vagy elvi okokból nem kívánta érzékelni a kábítószer-fogyasztás veszélyeit, sőt magáról a jelenségről sem nagyon kívánt tudomást venni.

A rendszerváltást követően a társadalmi problémáknak, arányaiknak és az azok iránti érzékenységnek a megváltozásával új megvilágításba került a kábítószer-fogyasztás kérdése is. Növelte a probléma súlyát, hogy a határok nyitottá válásával az addig különböző társadalmi berendezkedésű országokban élők, a különböző életformák képviselői között közvetlen és tömeges kapcsolat alakulhatott ki. Ez, a politikai, és a gazdasági rendszer megváltozásával is összefüggő, a társadalomkutatók által leggyakrabban értékválságnak nevezett jelenséggel együtt magával hozta a devianciák addig „megszokott” arányainak megváltozását. Így a nyugaton már feltehetően tömeges méretűnek tekinthető kábítószer-fogyasztás gyakorisága és ennek ismertté válása Magyarországon is jelentősen, mondhatni rohamosan nőtt.

Mint ismeretes, a jelenség első „változata” még nem a mai értelemben vett kábítószer-fogyasztás volt (bár bizonyos körökben a morfinizmus nem volt ismeretlen), hanem az alkoholfogyasztás-gyógyszerfogyasztás kombinációi, bizonyos gyógyszerekre „ráívás”, illetőleg az alkoholfogyasztás kiegészítése gyógyszerek bevételével, s ezzel a hatás felerősítése vagy tartósítása.

Ez a képet „színesítette” tovább az ún. szipuzás, a különböző ragasztóanyagok, illetőleg oldószerek belégzésével előidézett kábulatkeltés.

A hagyományos kábítószerek térhódítása tulajdonképpen két, látszólag ellentétes, egészségügyi következményeit tekintve azonban hosszabb-rövidebb távon káros (egyes esetekben azonnali és tragikus) hatást eredményező irányban történt. Az egyik a bódulatkeltő, kábító, álomszerű állapot előidézése, a másik az abnormális mértékű felélénkülést, „felpörgést”, hosszú ébrenlétet előidéző, stimuláló, élénkítő szerek alkalmazási iránya.

A jogalkotó – felismerve a kábítószer-fogyasztásból a társadalomra, elsősorban a fiatal generációkra háruló veszélyeket – szükségesnek tartotta a kábítószer-fogyasztás, a kábítószerrel történő visszaélés szankcionálását. Ez elsősorban a jelenséget anyagi érdekből terjesztő kereskedők magatartásának szigorú, büntetőjogi eszközökkel történő üldözését jelenti, miután azonban a fogyasztók egy része maga is kereskedő, szükségesé vált a fogyasztás szankcionálása is.

A szankcionálás szükségességével a társadalom döntő többsége minden valószínűség szerint egyetért, a szankciók azonban bizonyos, magukat liberálisnak valló, valójában azonban a liberalizmus szélsőséges változatait képviselő körök élénk ellenkezését váltották ki. Heves, tudományos érvekkel alá nem támasztható tiltakozásuk azonban a társadalom legszélesebb rétegeiben vagy visszhang nélkül maradt, vagy azt ellenérzéssel fogadták. A többség az elhangzott érveket minden jel szerint nem tette magáévá, sőt kifejezetten elutasította.

A kábítószer-fogyasztással, annak káros egyéni és társadalmi következményeivel számos tudományág képviselői foglalkoznak. A magam részéről saját szakterületem, a kriminológia és a kriminálstatisztika nézőpontjából kívánom a figyelmet a jelenség néhány elemére ráirányítani. A kábítószer-fogyasztás büntetőjogi vonatkozású megközelítésével ugyanis a jogalkotás és a jogalkalmazás mellett a kriminológia és a kriminálstatisztika is foglalkozik.

A továbbiakban a jelenségről, annak büntetőjogi vonatkozásairól a bírósági statisztika segítségével kívánok a más szakterületen dolgozók számára is érthető képet felvázolni. A kriminálstatisztikában nem járatosak előtt bevezetésül annyit szükséges megjegyezni, hogy a bűnözésre és annak jogkövetkezményeire vonatkozó statisztikai ismereteink három rendszerből meríthetők. Ezek:

- az egységes rendőrségi-ügyészségi bűnügyi statisztikai rendszer,
- a bírósági statisztika (jogerősen befejezett büntetőügyek vádlottjai),
- a büntetés-végrehajtási statisztika.

A jelenség elemzését azért végeztük a bírósági statisztika adatainak felhasználásával, mert az elkövetők körét tekintve a jogerősen elítéltek esetében már sem az elkövető személye, sem cselekményének minősítése nem tehető vitássá.

A büntetés-végrehajtási statisztika elemzésétől azért kellett eltekinteni, mert az elkövetők ezen körében már csak azok az elítéltek találhatók, akiket a bíróság jogerősen végrehajtandó szabadságvesztére ítélt és büntetésüket töltik. (Ideértve azokat is, akiknél más büntetési nemet változtattak át, vagy a felfüggesztett büntetés végrehajtását rendeltek el.) Az elítéltek többségével szemben azonban – mint ezt a későbbiekben látni fogjuk – a bíróságok a végrehajtandó szabadságvesztésnél enyhébb jogkövetkezményt alkalmaztak.

Elemzésünkben eddigi gyakorlatunknak megfelelően a fiatalok és a felnőttek adatait elkülönítve tárgyaljuk.

1. A fiatalok elítéltek

Kábítószerrel való visszaélés miatt 1991–2000 között összesen 185 fiatalot ítélték el. Számuk helyes megítéléséhez tudnunk kell, hogy az ugyanebben az időszakban jogerősen elítélt fiatalok száma összesen 74 486 fő volt, az arány tehát 0,25%, vagyis szinte alig kimutatható. Kevésbé megnyugtató azonban a kép, ha azt látjuk, hogy a 185 fiatalból 94 főt (50,81%) 2000-ben ítélték el. Az ilyen büncselekmény elkövetése miatt elítéltek száma tehát rendkívül erőteljesen emelkedett. Az adatok alapján az nem állapítható meg, hogy a növekedés mértékében milyen szerepe van a kábítószer-fogyasztás terjedésének és milyen a büntetőjogi üldözés intenzívebbé válásának. Megjegyezzük, hogy a kettő nem zárja ki egymást, sőt bizonyos egybeesés megalapozottan valószínűsíthető.

Ilyen bűncselekmények miatt a fiatalkorúaknál az első elítélésre 1993-ban került sor, ekkor a bíróságok három fiatalkorút találtak bűnösnek kábítószerrel történő visszaélésben. Az elítéltek száma ezt következőképpen alakult:

1994	5 fő
1995	3 fő
1996	13 fő
1997	7 fő
1998	14 fő
1999	46 fő
2000	94 fő

Az 1993-ban elítélt három fiatalkorúból egy 16 éves, kettő pedig 17 éves volt. Az 1993. évi (addig kivételnek tekinthető) 16 évestől eltekintve azonban azt látjuk, hogy az elítélteknél az életkor csökken, az elítéltek közül a legfiatalabbak egyre alacsonyabb évjáratba tartoznak. Így 1994-ben és 1995-ben a legfiatalabb elítélt 17 éves, 1996-ban 16 éves, 1997-ben és 1998-ban 15 éves, 1999-ben 14 éves volt. A 2000-ben elítélt 94 fiatalkorúból már hat fő volt 14 éves. A kormegoszlás azonban ma még egyértelműen azt mutatja, hogy a magasabb évjáratba tartozók aránya lényegesen felülmúlja a fiatalabbakét, az elítéltek száma az életkor előrehaladásával, a nagykorúság eléréséig meredeken emelkedik.

Az 1991–2000 közötti időszak egészére számítva a 14 évesek aránya 4,87%, a 15 éveseké 13,51%, a 16 éveseké 21,08%, a 17 éveseké pedig 60,54% volt.

Az elítéltek nem szerinti megoszlása eltér a fiatalkorú elítélteknél megfigyelt általános arányoktól: a kábítószerrel való visszaélés miatt elítéltek között a leányok aránya 14,59%, míg az egyéb elítéltek között nem éri el a 10%-ot (átlagosan 6,94% volt).

Lényeges különbség mutatható ki viszont a családi környezet szerinti megoszlásban. A mindkét szülő közös háztartásában élők aránya a fiatalkorú elítéltek között átlagosan 59,44%, míg a kábítószerrel történő visszaélés miatt elítélteknél 54,59% volt. Még nagyobb a különbség a csak az egyik szülő háztartásában élőkénél. Ezek aránya a fiatalkorú elítéltek között általában 25,93%, a kábítószerrel való visszaélés miatt elítéltek között azonban 33,51%. A szülői háztartáson kívül élőket tekintve azt tapasztaljuk, hogy míg a fiatalkorú elítéltek 14,63%-a, addig a kábítószerrel való visszaélés miatt elítéltek 11,89%-a (22 fő) élt szülői háztartáson kívül. Az arányokkal kapcsolatban nyomatékosan fel kell hívunk a figyelmet a csak az egyik szülő háztartásában élők magas relatív gyakoriságára, ezzel a csonka családok nevelési problémáira.

Szembetűnő különbség mutatkozik a kábítószerrel történő visszaélés miatt és az egyéb bűncselekmény elkövetése miatt elítélt fiatalkorúak iskolai végzettség szerinti megoszlásában is. Míg ugyanis a megjelölt időszakban elítélt fiatalkorúak között 377 írástudatlan volt (ez 0,51%), addig a kábítószerrel való visszaélés miatt elítéltek között ilyen nem fordult elő. Az elvégzett osztályszámokat összehasonlítva is a kábítószerrel történő visszaélés miatt elítéltek adatai mutatnak az elítéltek egyéb kategóriáinál társadalmi szempontból előnyösebb megoszlást. Ezzel kapcsolatban elsősorban a legalább az általános iskola nyolcadik osztályát is elvégzők aránya érdemel említést. Ez a fiatalkorú elítéltek között 64,87% volt, ami lényegesen alacsonyabb a hasonló korú teljes népesség körében kimutatható aránynál. (A kábítószerrel való visszaélés miatt elítéltek között a legalább az általános iskola nyolcadik osztályát elvégzők és a továbbtanulók együttes

aránya 89,19% volt.) Ez lényegesen közelebb áll a hasonló korú teljes populáció, mint az elítéltek átlagához. Külön is megjegyeznénk, hogy a továbbtanulók aránya (35,68%) alacsonyabb ugyan, mint a teljes népességben, de több mint kétszerese a fiatalok elítélteknél megfigyelt arálynak (14,24%).

Jelentős eltérés mutatható ki az elítéltek előélet szerinti megoszlásában is. A büntetett előéletűek aránya a fiataloknál átlagosan 21,38% volt, míg a kábítószerrel visszaélés miatt elítélteknél 14,59%. Megjegyezzük, hogy ez 2000-ben 15,96%-ra emelkedett ugyan, de még így is lényegesen alacsonyabb, mint az ugyanebben az évben elítélt fiataloknál általában (26,50%).

Nagyon jelentős különbség mutatható ki a halmazati bűnelkövetés miatt elítéltek arányában. (Halmazati bűnelkövetésről akkor beszélünk, ha egy személy ellen, ugyanabban az eljárásban több bűncselekmény miatt folyik nyomozás, történik vádemelés, hoznak ítéletet.)

A halmazati bűnelkövetés aránya a kábítószerrel visszaélés miatt elítéltek között 17,84% volt, ami kevesebb, mint a fele az ugyanebben az időszakban elítélt fiataloknál mért átlagos arálynak (49,74%).

A demográfiai-társadalmi jellemzők, így elsősorban az iskolai végzettségre és az előéletre vonatkozó adatok, de a halmazati bűnelkövetésre és a családi környezetre vonatkozó adatok is alaposan valószínűsítik, hogy a kábítószerrel visszaélés miatt elítélt fiatalok többsége még nem a hagyományos értelemben vett büntetőjogi normákat átlagosnál nagyobb gyakorisággal megszegő populációból kerül ki. Az e téren esetleg bekövetkező változás iránya azonban ma még megbízhatóan nem prognosztizálható.

A jogkövetkezményeket vizsgálva emlékeznünk kell arra, hogy az előzőekben már említett liberális körök a büntetőjogi normaszegések megítélésének változásával kapcsolatban a végrehajtandó szabadságvesztés tömeges alkalmazásának valószínűsítésével próbáltak a szigorú megítélés ellen hangulatot kelteni. Az általuk felvázolt rémképek azonban sem az elkövetők számát, sem a jogkövetkezmények arányait tekintve nem bizonyultak valósnak. A leggyakrabban alkalmazott jogkövetkezmény ugyanis a gyakorlatilag próbára bocsátást jelentő, önállóan alkalmazott mellékbüntetés, intézkedés volt, ennek aránya 69,73%. A végrehajtandó szabadságvesztésre ítélt aránya viszont mindössze 4,32% volt, ami összesen nyolc főt jelent.

2. Felnőttek

A kábítószerrel történő visszaélés miatt 1991–2000 között jogerősen elítélt felnőttek száma összesen 2909 volt, ami az ugyanebben az időszakban közvédelmi eljárásban jogerősen elítélt 757 736 felnőtt 0,38%-a. A rendkívül alacsony arány ellenére is fel kell hívni azonban a figyelmet a kedvezőtlen tendenciára. Míg ugyanis ez az arány 1991–1997 között nem érte el a fél százalékot, addig (folyamatosan emelkedve) 2000-ben már 1% fölé volt. Ez természetesen még önmagában nem említésre méltó arány, a jelenség dinamikája azonban már mindenképpen figyelmet érdemel. A kábítószerrel visszaélés miatt elítélt felnőttek száma ugyanis 1991-ben 11 fő, 1995-ben 119 fő, 2000-ben pedig már 1057 fő volt, vagyis az ilyen bűncselekmény miatt bíróság elé kerülő felnőttek 36,34%-át 2000-ben ítélték el.

Még feltűnőbb, ha az időszak első és második felében elítéltek átlagos számát hasonlítjuk össze. Az 1991–1995 közötti időszakban évente átlagosan 65 főt, az 1996–2000 közötti időszakban viszont évente átlagosan 517 főt ítéltek el. Ha a változást a közvadas eljárásban elítéltek számának átlagos növekedésével hasonlítjuk össze, akkor a különbség azonnal feltűnő lesz, hiszen az elítéltek átlagos száma a két időszakot összehasonlítva átlagosan 1/5-ével emelkedett, míg a kábítószerrel visszaélés miatt elítéltek száma csaknem nyolcszorosára nőtt.

Az elítéltek nemi hovatartozás szerinti megoszlása csaknem megegyezik az elítéltek átlagával. A nők aránya a közvadas eljárásban elítéltek között átlagosan 10,16%, a kábítószerrel visszaélés miatt elítéltek között 10,04% volt.

A kormegoszlás jellemzője a fiatalabb korcsoportokba tartozók rendkívül magas aránya. A kábítószerrel történő visszaélés miatt elítélt felnőttek 84,12%-a 30 évesnél fiatalabb volt. Összehasonlításként jegyezzük meg, hogy a 30 éven aluliak elítéltek közötti átlagos aránya (természetesen ugyancsak a felnőtteknél) 50,21%. A kormegoszlást vizsgálva nem maradhat említés nélkül, hogy miközben a közvadas eljárásban elítélt férfiak és nők korstruktúrája eltér (a nők kormegoszlása valamivel kiegyenlítettebb, mint a férfiaké) a kábítószerrel való visszaélés miatt elítélteknél a 30 éven aluliak aránya csaknem megegyezik: férfiak 84,14%, nők 83,91%.

A családi állapot szerinti megoszlás elsősorban a korstruktúra következménye. Az elítéltek 79,61%-a nőtlen, illetőleg hajadon, 13,92%-a házas családi állapotú volt. Ez lényegesen eltér a közvadas eljárásban elítélt felnőttek családi állapot szerinti megoszlásától, ahol a nőtlenek, hajadonok aránya 44,19%, a házasoké viszont 38,92%. A férfiak és a nők családi állapot szerinti megoszlását külön-külön vizsgálva ugyancsak jelentős eltérés figyelhető meg. A kábítószerrel történő visszaélés miatt elítélt férfiak között a nőtlenek aránya 80,78% (a közvadas eljárásban elítélteknél átlagosan 45,63%), míg a nők között a hajadonok aránya 69,18% (a közvadas eljárásban átlagosan 31,37%).

A kábítószerrel visszaélő férfiak és nők kormegoszlásának rendkívül nagy hasonlósága következtében a fenti arányok különbözősége nyilvánvalóan azzal (is) magyarázható, hogy a nők valamivel alacsonyabb életkorban kötnek házasságot, mint a férfiak. A házasok családi állapot szerinti arányai: a kábítószerrel történő visszaélés miatt elítélt férfiak 13,76%-a (közvadas eljárásban elítéltek 38,56%-a), a nők 15,41%-a (közvadas eljárásban elítéltek 42,10%-a) volt házas családi állapotú.

Érdekes különbség figyelhető meg az elváltak tekintetében. A kábítószerrel történő visszaélés miatt elítélt férfiak 4,78%-a volt elvált (a közvadas eljárásban elítélteknél 13,58%), míg a nőknél a különbség kisebb: a kábítószerrel való visszaélés miatt elítélteknél 11,64% (a közvadas eljárásban 17,92%).

Az elítéltek iskolai végzettség szerinti megoszlásának adatai azt mutatják, hogy a kábítószerrel történő visszaélés miatt elítéltek iskolai végzettség szerinti megoszlása jobb, mint az elítélteké általában. Ezt elsősorban az általános és a középiskolai végzettséggel rendelkezők eltérő aránya jelzi. A 2909 elítéltekből mindössze öt fő volt írástudatlan (0,17%). Az általános iskolai végzettségük aránya 54,18%, a középiskolai végzettségüké 41,80%, a felsőfokú végzettségüké 3,85%. (A közvadas eljárásban elítélt felnőttek között ugyanakkor 1,33% írástudatlan volt, az általános iskolai végzettségük aránya 68,42%, a középiskolai végzettségüké 26,59%, a felsőfokú végzettségüké nem tért el lényegesen, 3,66% volt.)

Az elítéltek előéletére vonatkozó adatok is azt bizonyítják, hogy a kábítószerrel való visszaélés miatt elítéltek többsége – hasonlóan a fiatalokéhoz – még a felnőtteknél

sem (legalábbis egyelőre nem) a hagyományos bűnelkövetői körből kerül ki. A büntetett előéletűek átlagos aránya ugyanis 28,39%, míg a közvadas eljárásban elítéltek között átlagosan 37,81% volt. Az eltérés a férfiaknál és a nőknél egyaránt jelentős. A kábítószerrel történő visszaélés miatt elítélt férfiak 29,92%-a, míg a közvadas eljárásban elítéltek 39,56%-a volt büntetett előéletű. Jelentős a különbség a nőknél is, akiknél a kábítószerrel való visszaélés miatt elítéltek 14,73%-a, míg a közvadas eljárásban elítéltek 22,36%-a volt büntetett előéletű.

A cselekmény sajátos jellegét és a bűnözés egyéb formáitól bizonyos mértékig elkülönülő vonásait mutatja a halmazati bűnelkövetés miatt elítéltek aránya is. Ez ugyanis 12,10% volt, míg a közvadas eljárásban elítélt felnőtteknél ennek valamivel több, mint kétszerese: 25,04%.

Nem célunk az ítélkezési gyakorlat vizsgálata, de az kétségtelenül megállapítható, hogy – minden valószínűség szerint összefüggésben a jogszabályváltozással is – a végrehajtható szabadságvesztésre ítélt aránya magasabb volt (20,28%), mint a közvadas eljárásban általában (14,10%). A felfüggesztett szabadságvesztés aránya a kábítószerrel visszaélésnél 21,11%, az egyéb bűncselekménynél 18,38%.

Az elítéltekre vonatkozó adatokat összefoglalva tehát azt állapíthatjuk meg, hogy a kábítószerrel visszaélés miatt elítéltek száma az egyéb bűncselekmények miatt elítélteket messze felülmúló mértékben emelkedett. Ennek oka lehet a jelenség gyakoribbá válása, a büntetőjogi üldözés intenzitása terén bekövetkező változás és természetesen ezek együttes hatása is.

Az elítéltek demográfiai, társadalmi jellemzőit vizsgálva a fiatal évjáratba tartozók rendkívül magas arányára kell felhívunk a figyelmet. Ezzel áll összefüggésben a családi állapot szerinti megoszlás, bár a fiatalkorúaknál külön is felhívjuk a figyelmet az egyszülős (vagy más megnevezéssel: csonka) családban élők magas arányára.

Az iskolai végzettség és az előélet szerinti megoszlás adatai azt mutatják, hogy – ma még – a kábítószerrel visszaélés miatt elítéltek többsége nem a népesség hagyományos bűncselekményeket is nagy gyakorisággal elkövető csoportjaiból kerül ki. A jelenség valószínűsíthető terjedését figyelembe véve azonban a rendelkezésünkre álló adatokból ma még nem állapítható meg, hogy a változás irányában mi lesz a domináló: a jelenség a „normál” populáció vagy inkább a bűnelkövető populáció felé terjed tovább.

Sajnos nem zárható ki annak lehetősége sem, hogy a kábítószer-fogyasztás terjedése – elsősorban a költségek fedezése érdekében – a bűnözés egyéb területein a bűncselekmények számának mennyiségi növekedésével jár. Ez, minden valószínűség szerint, elsősorban a vagyon elleni bűncselekmények számának emelkedését eredményezheti.

Tárgyszavak:

Kriminálstatistika
Bűnözés

**NUMBER OF PERSONS CONDEMNED OF DRUG MISUSE
(1991–2000)**

*Kábítószerrel történő visszaélés miatt jogerősen elítélt fiatalok száma
életkor szerint*

Number of young persons condemned validly of drug misuse by age

Év	Összesen	A bűncselekmény elkövetésekor (befejezésekor) betöltött korév			
		14	15	16	17
Fiúk					
1991	–	–	–	–	–
1992	–	–	–	–	–
1993	3	–	–	1	2
1994	4	–	–	–	4
1995	3	–	–	–	3
1996	11	–	–	1	10
1997	6	–	1	2	3
1998	9	–	2	–	7
1999	36	2	3	6	25
2000	86	6	18	20	42
Összesen	158	8	24	30	96
Leányok					
1991	–	–	–	–	–
1992	–	–	–	–	–
1993	–	–	–	–	–
1994	1	–	–	–	1
1995	–	–	–	–	–
1996	2	–	–	1	1
1997	1	–	–	1	–
1998	5	–	–	1	4
1999	10	1	–	4	5
2000	8	–	1	2	5
Összesen	27	1	1	9	16
Fiatalok összesen					
1991	–	–	–	–	–
1992	–	–	–	–	–
1993	3	–	–	1	2
1994	5	–	–	–	5
1995	3	–	–	–	3
1996	13	–	–	2	11
1997	7	–	1	3	3
1998	14	–	2	1	11
1999	46	3	3	10	30
2000	94	6	19	22	47
Összesen	185	9	25	39	112

*Kábítószerrel történő visszaélés miatt jogerősen elítélt fiatalok száma
családi környezet szerint
Number of young persons condemned validly of drug misuse
by family surrounding*

Év	Összesen	A családi környezet		
		A szülők közös háztartása	Csak az egyik szülő háztartása	Egyéb eset
Fiúk				
1991	–	–	–	–
1992	–	–	–	–
1993	3	1	2	–
1994	4	2	1	1
1995	3	2	1	–
1996	11	4	4	3
1997	6	3	2	1
1998	9	8	1	–
1999	36	24	10	2
2000	86	45	31	10
Összesen	158	89	52	17
Leányok				
1991	–	–	–	–
1992	–	–	–	–
1993	–	–	–	–
1994	1	–	–	1
1995	–	–	–	–
1996	2	1	1	–
1997	1	–	–	1
1998	5	4	–	1
1999	10	3	6	1
2000	8	4	3	1
Összesen	27	12	10	5
Fiatalok összesen				
1991	–	–	–	–
1992	–	–	–	–
1993	3	1	2	–
1994	5	2	1	2
1995	3	2	1	–
1996	13	5	5	3
1997	7	3	2	2
1998	14	12	1	1
1999	46	27	16	3
2000	94	49	34	11
Összesen	185	101	62	22

*Kábítószerrel történő visszaélés miatt jogerősen elítélt fiatalok száma
iskolai végzettség szerint*
Number of young persons condemned validly of drug misuse by school education

Év	Összesen	Iskolai végzettség						
		Írástudatlan	Az általános iskola osztálya				Középiskolát végzett	
			4-ig	5	6	7		8
Fiúk								
1991	–	–	–	–	–	–	–	–
1992	–	–	–	–	–	–	–	–
1993	3	–	–	–	–	–	2	1
1994	4	–	–	–	–	–	2	2
1995	3	–	–	–	–	–	2	1
1996	11	–	1	–	–	–	7	3
1997	6	–	–	–	–	–	5	1
1998	9	–	–	1	–	–	4	4
1999	36	–	–	–	–	2	22	12
2000	86	–	1	2	5	5	38	35
Összesen	158	–	2	3	5	7	82	59
Leányok								
1991	–	–	–	–	–	–	–	–
1992	–	–	–	–	–	–	–	–
1993	–	–	–	–	–	–	–	–
1994	1	–	–	–	–	–	1	–
1995	–	–	–	–	–	–	–	–
1996	2	–	–	–	–	–	2	–
1997	1	–	–	–	1	–	–	–
1998	5	–	–	–	–	–	2	3
1999	10	–	–	–	1	1	7	1
2000	8	–	–	–	–	–	5	3
Összesen	27	–	–	–	2	1	17	7
Fiatalok összesen								
1991	–	–	–	–	–	–	–	–
1992	–	–	–	–	–	–	–	–
1993	3	–	–	–	–	–	2	1
1994	5	–	–	–	–	–	3	2
1995	3	–	–	–	–	–	2	1
1996	13	–	1	–	–	–	9	3
1997	7	–	–	–	1	–	5	1
1998	14	–	–	1	–	–	6	7
1999	46	–	–	–	1	3	29	13
2000	94	–	1	2	5	5	43	38
Összesen	185	–	2	3	7	8	99	66

*Kábítószerrel történő visszaélés miatt jogerősen elítélt fiatalok száma
előélet szerint*
Number of young persons condemned validly of drug misuse by antecedents

Év	Összesen	Az elítélt előélete				
		Büntetlen	Visszaeső- nek nem tekinthető	Visszaeső	Különös visszaeső	Többszörös visszaeső
Fiúk						
1991	–	–	–	–	–	–
1992	–	–	–	–	–	–
1993	3	3	–	–	–	–
1994	4	3	1	–	–	–
1995	3	2	1	–	–	–
1996	11	10	–	–	1	–
1997	6	5	1	–	–	–
1998	9	8	–	1	–	–
1999	36	30	6	–	–	–
2000	86	72	14	–	–	–
Összesen	158	133	23	1	1	–
Leányok						
1991	–	–	–	–	–	–
1992	–	–	–	–	–	–
1993	–	–	–	–	–	–
1994	1	1	–	–	–	–
1995	–	–	–	–	–	–
1996	2	2	–	–	–	–
1997	1	1	–	–	–	–
1998	5	4	1	–	–	–
1999	10	10	–	–	–	–
2000	8	7	1	–	–	–
Összesen	27	25	2	–	–	–
Fiatalok összesen						
1991	–	–	–	–	–	–
1992	–	–	–	–	–	–
1993	3	3	–	–	–	–
1994	5	4	1	–	–	–
1995	3	2	1	–	–	–
1996	13	12	–	–	1	–
1997	7	6	1	–	–	–
1998	14	12	1	1	–	–
1999	46	40	6	–	–	–
2000	94	79	15	–	–	–
Összesen	185	158	25	1	1	–

A kábítószerrel történő visszaélés miatt elítélt felnőttek száma és aránya, százalékban
Number of adult persons condemned of drug misuse and their percentage

Év	A jogerősen elítéltek száma összesen	Ebből	
		a kábítószerrel történő visszaélés miatt elítéltek	
		száma	aránya, százalékban
Férfiak			
1991	53 238	10	0,02
1992	63 436	31	0,05
1993	61 204	61	0,10
1994	63 601	83	0,13
1995	68 701	105	0,15
1996	67 044	139	0,21
1997	71 423	191	0,27
1998	78 612	434	0,55
1999	77 300	594	0,77
2000	76 175	969	1,27
Összesen	680 734	2 617	0,38
Nők			
1991	4 927	1	0,02
1992	5 878	3	0,05
1993	5 556	10	0,18
1994	6 180	5	0,08
1995	7 370	14	0,19
1996	7 609	27	0,35
1997	8 390	27	0,32
1998	9 912	52	0,52
1999	10 393	65	0,63
2000	10 787	88	0,82
Összesen	77 002	292	0,38
Felnőttek összesen			
1991	58 165	11	0,02
1992	69 314	34	0,05
1993	66 760	71	0,11
1994	69 781	88	0,13
1995	76 071	119	0,16
1996	74 653	166	0,22
1997	79 813	218	0,27
1998	88 524	486	0,55
1999	87 693	659	0,75
2000	86 962	1 057	1,22
Összesen	757 736	2 909	0,38

A kábítószerrel történő visszaélés miatt elítélt felnőttek száma életkor szerint
Number of adult persons condemned of drug misuse by age

Év	Összesen	A bűncselekmény elkövetésekor (befejezésekor) betöltött életkor					
		-20 év	20-29	30-39	40-49	50-59	60+
Férfiak							
1991	10	–	6	4	–	–	–
1992	31	6	15	7	2	–	1
1993	61	10	30	11	8	–	2
1994	83	11	52	17	2	1	–
1995	105	19	47	31	5	3	–
1996	139	16	83	24	10	4	2
1997	191	39	111	32	9	–	–
1998	434	71	302	49	10	1	1
1999	594	115	410	45	18	5	1
2000	969	203	656	86	19	4	1
Összesen	2617	490	1712	306	83	18	8
Nők							
1991	1	–	–	1	–	–	–
1992	3	–	2	–	1	–	–
1993	10	–	10	–	–	–	–
1994	5	–	2	3	–	–	–
1995	14	1	8	4	1	–	–
1996	27	5	15	3	1	2	1
1997	27	4	18	4	1	–	–
1998	52	11	35	4	2	–	–
1999	65	21	34	6	3	–	1
2000	88	18	61	6	2	1	–
Összesen	292	60	185	31	11	3	2
Felnőttek összesen							
1991	11	–	6	5	–	–	–
1992	34	6	17	7	3	–	1
1993	71	10	40	11	8	–	2
1994	88	11	54	20	2	1	–
1995	119	20	55	35	6	3	–
1996	166	21	98	27	11	6	3
1997	218	43	129	36	10	–	–
1998	486	82	337	53	12	1	1
1999	659	136	444	51	21	5	2
2000	1057	221	717	92	21	5	1
Összesen	2909	550	1897	337	94	21	10

*A kábítószerrel történő visszaélés miatt elítélt felnőttek száma
családi állapot szerint
Number of adult persons condemned of drug misuse by family status*

Év	Összesen	Az elítélt családi állapota				
		Hajadon, nőtlen	Házás	Özvegy	Elvált	Különváltan él
Férfiak						
1991	10	5	4	–	1	–
1992	31	18	10	–	2	1
1993	61	37	18	1	4	1
1994	83	59	18	–	5	1
1995	105	67	28	1	8	1
1996	139	90	38	–	10	1
1997	191	146	31	–	11	3
1998	434	364	51	1	18	–
1999	594	491	70	1	30	2
2000	969	837	92	1	36	3
Összesen	2617	2114	360	5	125	13
Nők						
1991	1	–	–	–	–	1
1992	3	2	1	–	–	–
1993	10	5	4	–	1	–
1994	5	2	2	–	1	–
1995	14	8	1	1	4	–
1996	27	14	8	–	4	1
1997	27	17	3	–	2	5
1998	52	40	5	–	7	–
1999	65	51	6	2	5	1
2000	88	63	15	–	10	–
Összesen	292	202	45	3	34	8
Felnőttek összesen						
1991	11	5	4	–	1	1
1992	34	20	11	–	2	1
1993	71	42	22	1	5	1
1994	88	61	20	–	6	1
1995	119	75	29	2	12	1
1996	166	104	46	–	14	2
1997	218	163	34	–	13	8
1998	486	404	56	1	25	–
1999	659	542	76	3	35	3
2000	1057	900	107	1	46	3
Összesen	2909	2316	405	8	159	21

Kábítószerrel történő visszaélés miatt elítélt felnőttek száma iskolai végzettség szerint
Number of adult persons condemned of drug misuse by school education

Év	Összesen	Az elítélt műveltségi foka			
		Írástudatlan	Általános (elemi) iskolát végzett	Középiskolát végzett	Egyetemet, főiskolát végzett
Férfiak					
1991	10	–	3	7	–
1992	31	–	12	18	1
1993	61	–	28	29	4
1994	83	–	33	47	3
1995	105	1	53	43	8
1996	139	1	63	63	12
1997	191	–	95	85	11
1998	434	1	231	184	18
1999	594	1	338	240	15
2000	969	1	575	365	28
Összesen	2617	5	1431	1081	100
Nők					
1991	1	–	1	–	–
1992	3	–	3	–	–
1993	10	–	2	7	1
1994	5	–	3	1	1
1995	14	–	5	7	2
1996	27	–	6	18	3
1997	27	–	13	14	–
1998	52	–	24	25	3
1999	65	–	36	28	1
2000	88	–	52	35	1
Összesen	292	–	145	135	12
Felnőttek összesen					
1991	11	–	4	7	–
1992	34	–	15	18	1
1993	71	–	30	36	5
1994	88	–	36	48	4
1995	119	1	58	50	10
1996	166	1	69	81	15
1997	218	–	108	99	11
1998	486	1	255	209	21
1999	659	1	374	268	16
2000	1057	1	627	400	29
Összesen	2909	5	1576	1216	112

A kábítószerrel történő visszaélés miatt elítélt felnőttek száma előélet szerint
Number of adult persons condemned of drug misuse by antecedents

Év	Összesen	Az elítélt előélete				
		Büntetlen	Bűnismétlő	Visszaeső	Különös visszaeső	Többszörös visszaeső
Férfiak						
1991	10	7	2	–	1	–
1992	31	27	3	–	–	1
1993	61	47	10	1	1	2
1994	83	62	18	3	–	–
1995	105	78	24	2	–	1
1996	139	105	33	–	–	1
1997	191	142	40	5	–	4
1998	434	298	120	7	2	7
1999	594	408	162	14	2	8
2000	969	660	277	17	2	13
Összesen	2617	1834	689	49	8	37
Nők						
1991	1	1	–	–	–	–
1992	3	2	1	–	–	–
1993	10	8	2	–	–	–
1994	5	5	–	–	–	–
1995	14	13	1	–	–	–
1996	27	21	6	–	–	–
1997	27	26	1	–	–	–
1998	52	45	7	–	–	–
1999	65	53	12	–	–	–
2000	88	75	13	–	–	–
Összesen	292	249	43	–	–	–
Felnőttek összesen						
1991	11	8	2	–	1	–
1992	34	29	4	–	–	1
1993	71	55	12	1	1	2
1994	88	67	18	3	–	–
1995	119	91	25	2	–	1
1996	166	126	39	–	–	1
1997	218	168	41	5	–	4
1998	486	343	127	7	2	7
1999	659	461	174	14	2	8
2000	1057	735	290	17	2	13
Összesen	2909	2083	732	49	8	37

A ROMÁNIAI MAGYAROK DEMOGRÁFIAI VISZONYAI A 2002. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS ELŐZETES ADATAI TÜKRÉBEN

VERES VALÉR

Országos tendenciák

Romániában 2002 márciusában népszámlálást tartottak. Az előzetes eredmények közzététele alapján március 18-i eszmei időpontban az országban 21 698 181 személy találtak, mintegy 1,1 millió fővel, illetve 4,2 százalékkal kevesebbet, mint 1992-ben. A fogyás oka elsősorban a nagyarányú emigráció, ezt követi a negatív természetes szaporodás. Számadatokban a 1 111 854 személynyi fogyásból az évente publikált természetes népmozgalmi adatok alapján 273 513 személlyel többen haltak meg, mint születtek, míg 838 341 lélekre tehető azok száma, akik elvándoroltak vagy eltűntek (ez utóbbiak viszont elhanyagolhatók az emigráció nagyságrendjéhez képest). Látható, hogy Romániában is beindult a termékenység csökkenésének folyamata 1991-től kezdve¹. A nemzetközi demográfiai tendenciák kontextusában megpróbáltuk a *Van de Kaa*² féle második demográfiai átmenet elméletével magyarázni a változásokat. Amint *J. Rychtarikova* állítja³ cseh és más kelet-európai adatok alapján, a változások inkább a gazdasági átmenet, és kevésbé a demográfiai átmenet számlájára írhatók. Ezzel együtt a belső regionális különbségek a születések arányszámában, az átlagos házasságkötési életkort és az első gyermek vállalásának átlagos életkorát tekintve megfigyelhetők olyan különbségek, amelyek a második demográfiai átmenettel is kapcsolatba hozhatók, viszont olyan formában érvényesülnek, mint ahogy ez Dél-Európában megfigyelhető, például a házasságkötések és a házasságon belül született gyermekek aránya végig magas marad. Romániában a rendszerváltás társadalmi költségei, valamint az 1990-es évek elején felemás módon végrehajtott reformok eredményeként igen súlyos következményekkel járt a kivándorlás az ország népességére nézve, amelynek nagyságrendje azért is ennyire látványos, mert 2002-ben a jelenlévő népességet másképp határozták meg, mint 1992-ben: a több, mint egy éve külföldön tartózkodókat nem vették fel az állandó népesség közé, míg 1992-ben ezek egyes kategóriáit regisztrálták. Így a több mint 800 ezres érték tulajdonképpen az 1990 óta eltávozottak csaknem teljes egészét felelelik, leszámítva a tervezetten kitelepülőket (mint például a németek esete 1990-ben).

A népesség demográfiai összetételét illetően megtudhatjuk, hogy az ország 48,8 százalékát férfiak, míg 51,2 százalékát a nők teszik ki, itt a férfi népesség nagyobb mértékű fogyását figyelhetjük meg, az 1992-es viszonyokhoz képest, amikor 49,2 százalékot tettek ki az össznépségből. A férfiak viszonylagos csökkenésének okait elsősorban a kivándorlásban kereshetjük, bár kis mértékben a várható élettartamban meglévő különbségek kis mértékű növekedése is közrejátszott. A népesség 52,7 százaléka városi környezetben, 47,3 százaléka pedig falun él, a hivatalos településtípus besorolások szerint. Itt a városi népesség arányának enyhe csökkenése a feltűnő, aminek fő oka a leépülő szocialista iparból kikerülő munkanélküliség egy részének a mezőgazdaságba, és egyben a szülőhelyére való visszatérése.

¹ Lásd a 2. táblázatot.

² *Van de Kaa*, 1987, 1988.

³ *J. Rychtarikova*, Régió, 1/ 2001, 111-139.

Az idei évi népszámlálás az ország némiképp módosult etnikai összetételét tárja elénk:

Etnikum (nemzetiség)	Lélekszám	Részarány
Román	19 409 400	89,5
Magyar	1 437 377	6,6
Roma (cigány)	535 350	2,5
Német	60 088	0,3
Ukrán-rutén	61 353	0,3
Orosz-lipován	36 397	0,2
Török	32 596	0,2
Tatár	24 137	0,1
Szerb	22 518	0,1
Szlovák	17 199	0,1
Bulgár	8 092	*
Egyéb	50 839	0,2
Nem válaszolt	5 935	*
Összesen	21 698 181	100,0

Az egyéb kategóriából 31 889 személy nemzetiségét tételesen felsorolták táblázatban, a többi 18 950 személyét pedig a kísérőszövegben ismertették, ezek közül érdemes megemlíteni a 2249 kínait, mint új bevándorlót, valamint az 1370 őshonos csángót. Itt érdemes megjegyezni, hogy a moldvai csángó-magyarok egy számottevő része ezennel magyarnak vallotta magát, így Bákó megyében több mint négyezer (4528) magyart regisztráltak. A tájékoztatóban közlik, hogy az összesítésekben a székelyek (583) a magyarokhoz, a szászok és a svábok a németekhez lettek besorolva. Nemzetiség szerint a németek fogytak a leginkább, míg a romák és a muzulmán kisebbségek, valamint a bevándorlással is növekedő olaszok és görögök gyarapodtak. A népesség etnikai és anyanyelvi összetételéről 1992-ből az összehasonlítások kedvéért lásd *Horváth István* (1995) és *Kosztá Nagy István* (1994) írásait. A népesség anyanyelvi és vallási összetétele megtekinthető a mellékletben.

A romániai magyarok helyzetének elemzése előtt ki kell térjünk a népszámlálás megbízhatóságának kérdésére. Néhány elemző foglalkozott azzal, hogy a romániai népszámlálások nemzetiségi és anyanyelvi adatai megbízhatók-e⁴. Az 1992-es népszámlálás eredményeit először sem a romániai magyar politikusok, sem pedig az érdeklődő magyarországi kutatók nem fogadták el. Évek során azonban rájöttek, hogy a különféle statisztikák, felmérések és választási eredmények mind visszaigazolják ezeket az eredményeket. A kritikák alapja inkább a vallási adatokra hagyatkozott, ám most már az egyházi vezetők is belátják, hogy egyre több román anyanyelvű tagjuk van. A 2002-es népszámlálás előkészítése bár kissé elhamarkodott volt, az lényegében nem befolyásolta a nemzetiségi és anyanyelvi hovatartozásra vonatkozó eredményeket. A népszámlálási kérdőívben a nemzetiség, anyanyelv és a vallásfelekezet nyílt kérdésként volt regisztrálva, az alkalmazási melléklet pedig tartalmazta a különböző kódszámokat. Ha valaki az ország túlnyomó többségét kitevő románokhoz, illetve ortodoxokhoz tartozónak vallotta magát, akkor az űrlapon ezt be lehetett ikszelni, ha pedig más nemzetiségű vagy vallású volt az illető, akkor ezt kézzel, szóban be kellett írni. A kérdőívet a válaszoló alá kellett írja, így ellenőrizhette, hogy az került bele, amit valóban válaszolt. Hozzá nem értők attól tartottak, hogy a regisztráció ezen technikai megoldása a

⁴ Lásd *Varga E Árpád*, 1992, 1998 és *Süle Andrea*, írásait.

hamisításoknak nagyobb teret ad. A Babes-Bolyai Tudományegyetem több szociológusával konzultálva az az álláspontunk, hogy az esetleges hamisítások ezzel vagy ettől függetlenül is megtörténhetnek. A népszámlálást a polgármesteri hivatalok által felállított bizottságok bonyolították helyi szinten, a Nemzeti Statisztikai Intézet országos népszámlálási bizottságának szakmai koordinációjával. Mivel azon erdélyi településeken, ahol a magyarok jelentősebb számban élnek, a helyi vezetők között is vannak magyarok (RMDSZ vagy független képviselők), így a népszámlálási bizottságokban is voltak magyarok, így ezeken a településeken garanciát is jelentettek a népszámlálás ilyen vonatkozású tisztaságára. Kivételszámba megy, de megemlítendő, hogy Kolozsváron a polgármesternek politikailag „nem korrekt” kijelentései voltak a népszámlálás ideje alatt a nemzetiségi bevallást, és különösen a magyarokat illetően, mivel azt szerette volna, hogy a magyarok aránya ne érje el a helyi közigazgatási törvény által előírt 20 százalékot. Többször látványos jeleneteket rendezett sajtótájékoztatón, ha egy-egy körzetből szerinte „túl sok” magyart irtak össze. Kampánya arra ment ki, hogy a nagyszámú Magyarországon élő fiatalok rokonaik ne jelentsék be otthon élőként. Bár a tényleges eredményeket valószínűleg nem sikerült befolyásolnia⁵, a népességben rossz közérzetet keltett a hozzáállása, azt a képzetet keltve, hogy az eredmények nem lesznek megbízhatók.

Ó-Romániában, különösen Moldvában néhány csángó faluból jelzések érkeztek a sajtón keresztül az összeírók nem pártatlan magatartásáról. Ezzel együtt 2002-ben Bákó megyében az 1992-es adatokhoz képest kiugróan sok magyart regisztráltak, ezek 1992-ben részben csángónak, részben románnak voltak bejegyezve. Nyilván Moldvában még több ezer, akár tízezres nagyságrendű olyan csángó közösség él, amelyet a politikusok és a néprajzosok jó része nagyrészt vagy teljesen a magyarokhoz sorol, ám ezek népszámláláskor való viselkedése nem egyértelmű, nem minden faluban van tudatosan vállalt magyar identitásuk is. A moldvai római katolikusok többsége ma már román anyanyelvű és identitású, és csak becslések vannak arról, hogy hányan is tartják magukat magukat magyarnak vagy „csángómagyarnak”. Valószínűleg igaz, hogy a számlálók magatartása nem volt ezeken a településeken mindig szociológiailag korrekt, bár erről szerzett sajtóértesüléseket alaposabban meg kell vizsgálni.

Mindezen szempontokat figyelembe véve az a vélemény körvonalazódik, hogy a népszámlálás minden hiányossága ellenére országos szinten – és talán Bákó megyét leszámítva ez megyénként is – reálisan tükrözi a megkérdezettek etnikai, anyanyelvi és vallási hovatartozását. Ami a lebonyolítás technikai részleteinek torzító hatásait illeti, mint például a regisztrációból kimaradtak száma, ezek véleményünk szerint nem szisztematikusak, tehát nem befolyásolják az etnikai arányokat, bár az össznépesség és a magyarok regisztrált száma is ezáltal lehet alacsonyabb néhány százalékkal a ténylegesnél.

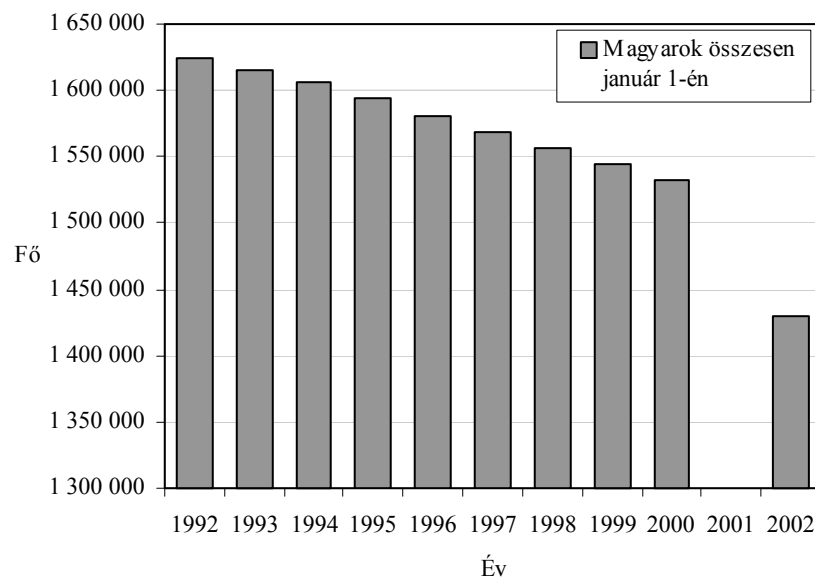
A romániai magyarság országos szintű fogyásának összetevői

A 2002-es romániai népszámlálás előzetes eredményei alapján a romániai magyarság mintegy 190 000 személlyel csökkent. A 2002. februári *Korunk* számban közölt elemzésem⁶ alapján a fogyás kisebb mértékűnek látszott. Az akkor elvégzett számítások alapján a romániai magyarság csökkenésének üteme kisebb lett volna. Az I. ábra mutatja, hogy a 2000-ig előre jelzett fogyás üteméhez képest a „végeredmény” kiugrik, még akkor is, ha 2001-re

⁵ Ezt arra alapozzuk, hogy a városban talált kb. 59 000 magyar nemzetiségű lakos az 1992 óta igen jelentős kivándorlás hatása mellett valószínűleg reális.

⁶ *Veres Valér*: A romániai magyarság létszámcsökkenésének okai a XX. század utolsó negyedében. *Korunk*, 2/2002.

nincsenek adataink. A továbbiakban a tanulmány azt vizsgálja, hogy milyen okai voltak e fogyásnak, és az okok milyen mértékben járultak hozzá a fogyáshoz. Először azt vizsgáljuk meg, mik lehettek az előrejelzés hiányosságai. Bár első látásra úgy tűnhet, hogy az előre jelzett, a romániai magyarok 1 532 000-es feltételezett számát, amelyet 2000. január elsejére vonatkoztatva számítottam, 2002 márciusára hozzávetőlegesen helyesnek tarthatjuk. Az előzetes népszámlálási eredmények azonban már olyan, az egész ország népességére vonatkozó információkat tartalmaznak, aminek függvényében az előrejelzés végeredményét feltétlenül korrigálni kell, bár a választott módszertan továbbra is működőképesnek látszik.



*I. A romániai magyarok számának alakulása 1992–2000 között
Number of ethnic Hungarians in Romania between 1992–2000*

Először is azt kell kihangsúlyozni, hogy a 2002-es népszámlálásnak csupán az előzetes eredményeit tették közzé. Ez azt jelenti, hogy a romániai magyarok végleges száma különbözhet, és az eddigi tapasztalatok alapján nagyobb szokott lenni, mint az előzetes adat. A másik fontos szempont, hogy volt néhány módszertani eltérés a népesség regisztrálása között 1992-ben és 2002-ben, amelyek közül az egyik számottevően kihathatott a magyarok számának alakulására. Az adatok közzétételkor megtudhattuk, hogy 178 503 személy nem szerepel a részletes táblázatokban, sem az össznépségekben, ugyanis ezek a román állampolgárok egy évnél hosszabb ideje nem tartózkodnak az országban. A távol levő időszak hosszát a hozzátartozók szabad bevallása alapján regisztrálták, de a válaszadók tudták, (általában), hogy büntethetők, ha nem valódi adatokat közölnek. Ebből a szempontból *Magyari Nándor*⁷ helyesen jelzi, hogy ez a különbség adhatja az előrejelzés és a végeredmény tetemes részét,

⁷ *Magyari N. L.*: Megfogyatkozásunk diszkrét bája és egyéb tehetetlenségeink, Magyar Hírlap, 2002. aug. 2.

hiszen a több mint egy éve távol élők jelentős része erdélyi megyékből való, összesen 158 469 személy. Az ő számítása szerint, ha ennek annyi része magyar, amennyi Erdélyben összesen, azaz 20,8 százalék, akkor 32 962 ilyen magyar személy van. Véleményem szerint jóval több a magyar a legalább egy éve távol levők között, hiszen itt nem lehet az erdélyi arányt kulcsként használni a magyarok speciális helyzete miatt, ami a nyelvismeretük és Magyarország közelségén alapul. Márpedig 1992-ben is már feltehetően sokan (több tízezer magyar) nem tartózkodtak legalább egy éve az országban a népszámlálás időpontjában, de akkor őket is beleszámolták. Ilyenfórmán tehát a „fogyás” 1992-höz képest lényegesen kisebb, mint 190 000 a magyarok körében. Ugyanis a Korunk-féle előrejelzésben azokkal is számoltam, akik nem élnek már itthon, de román állampolgárok: *„Magyarországon élő román-magyar kettős állampolgár(ok) (...) száma lassan több tízezerre tehető, hiszen az 1992 óta eltávozott csaknem 50 000 magyar legnagyobb része megtartotta román állampolgárságát, így az előrejelzés és az eredmények közötti különbséget nagyban befolyásolja a kettős állampolgárok hozzáállása. Am ha a számadatokból nem is fognak hiányozni, az elkövetkező években az iskolák padjaiban és a színházak nézőterében csupán a ténylegesen jelenlevő népesség megfelelő csoportjai ülhetnek, így a reálpolitikai tervezéseknek számolniuk kell e „népességi” hiány nagyságrendjével”*. A feltehetőleg számba nem vett, Magyarországon élő, bevándorlási kérelemmel és huzamos tartózkodási engedéllyel rendelkező román állampolgárok száma 2000-ben Horváth István összesítése alapján, magyar belügyminisztériumi forrásokra támaszkodva 47 515 személyt tett ki (Ennek kb. 95 százaléka lehet magyar nemzetiségű, azaz 45 139 személy)⁸. Emellett a Nyugat-Európába vagy távolabbra kivándorolt romániai magyarok számát csak a hazai források alapján vettem alapul az előrejelzésben. Ha ezekhez hozzáadjuk a több mint egy éve Nyugat-Európában és máshol a világon (Magyarországot leszámítva) élőket, akkor nem is kell tovább keresni már az előrejelzés és a végeredmény közötti eltérést. Ha kiszámítjuk, hogy a két népvándorlás között országos szinten mennyi a negatív természetes szaporodás és a tényleges fogyás közötti különbség, ebből levonjuk a Magyarországra végleg vagy ideiglenesen, legalább egy éve távozottakat, akkor a maradék népesség 7 százalékát vehetjük magyar kivándorlónak más országokba:

⁸ Horváth István: A romániai magyar kisebbség Magyarországra irányuló mozgása. Korunk, 2/2002. 31–48., Lásd még: Fullerton, M., Sik Endre, Tóth Judith (1995).

1. Románia természetes népmozgalmi adatai, 1992–2001
Data on natural population movement in Romania, 1992–2001

Év	Élve- születések	Halálozások	Természetes szapo- rodás (fogyás)
1992	260 393	263 855	-3 462
1993	249 994	263 323	-13 329
1994	246 736	266 101	-19 365
1995	236 640	271 672	-35 062
1996	231 348	286 158	-54 810
1997	236 891	279 315	-42 424
1998	237 297	269 166	-31 869
1999	234 600	265 194	-30 594
2000	234 521	255 820	-21 299
2001*	234 521	255 820	-21 299
Összesen			-273 513

*A 2000 évi adatok előrevetítése.

A teljes fogyás 1992 óta 1 111 854 személy. $1\,111\,854 - 273\,513 = 838\,341$ személy. Egyébként a romániai kivándorlás többszázézes nagyságrendje az 1990-es években az OECD statisztikák alapján is igazolható⁹.

Ebből a 838 ezres népességből le kell vonjuk a hivatalos kivándorlókat, amellyel már számoltunk, és megkapjuk azt a magyar kivándorló népességet, amellyel eltérő módszertani feltételezések okán nem számoltunk előzetesen. Az alábbi táblázat tartalmazza a számszerűen megragadható magyar kivándorlókat¹⁰ és a magyarok korstruktúrája és 1992-ben regisztrált befejezett női termékenysége alapján számolt természetes népmozgalmi adatait 1999. december 31-ig. Ha 2000-re és 2001-re felételezzük, hogy az 1999-es tendenciák maradnak, akkor tulajdonképpen az előrejelzett 1 532 000 magyarokra vonatkozó számérték tovább csökken.

A 2. táblázatban összesített, Magyarországra kitelepedettek száma és az előbb hivatkozott legális kinn tartózkodók összlétszáma: $61\,164 + 47\,515$ (nem csak magyarok) = 108 679.

Miután az összes romániai kivándoroltból levonjuk ezt az értéket, megkapjuk a két népszámlálás között Romániából elvándoroltak, ideiglenesen legalább egy éve távol élők, illetve az eltűntek számát: $838\,341 - 108\,679 = 729\,662$. Ennek az értéknek vegyük a 7 százalékát, akik Magyarországot leszámítva más országokba telepedtek ki, vagy ideiglenesen, több mint egy éve ott élnek. Ez 51 076 személy jelent. Ezzel kapcsolatban azonban fenntartásaim vannak, véleményem szerint a Magyarországra való kivándorlás „felfogta” a romániai magyar kivándorlás egy részét Nyugat felé, ezért nem lehet éppen 7 százalékkal számolni, hanem inkább ennek a felével. (Emellett több további érvet lehet felhozni, 1995-ig a hivatalosan kitelepedők sem arányosan oszlottak meg nemzetiség szerint, több évig a német kivándorlók vannak inkább felülreprezentálva stb.) Mindenesetre ezt az 51 076-os értéket maxímálisként kezeljük.

⁹ Lásd OECD – SOPEMI Annual Report, 1998, 1999.

¹⁰ Ennek kiszámítási módját lásd a mellékletben.

2. A romániai magyarok évenkénti népesedési adatai 1992–2000 között
 Yearly data of vital events of ethnic Hungarians in Romania, 1992–2000

Év	Élveszüle- tések 1000 lakosra	Halálozá- sok 1000 lakosra	Természe- tes szapo- rulat 1000 lakosra ¹¹	Természe- tes szapo- rulat	Nettó migráció ¹²	Magyarok összesen január 1-jén
1992	10,26	12,76	-2,50	-4062	5278	1624959 ¹³
1993	9,90	12,76	-2,86	-4620	5373	1615619
1994	9,81	12,87	-3,06	-4913	6712	1605625
1995	9,36	13,20	-3,84	-6120	6532	1593999
1996	9,18	13,97	-4,79	-7574	5391	1581346
1997	9,45	13,64	-4,46	-6994	4988	1568381
1998	9,45	13,20	-3,75	-5843	5593	1556399
1999	9,36	12,98	-3,62	-5592	7099	1544963
2000*	9,36	12,98	-3,62	-5592	7099	1532272
2001*	9,36	12,98	-3,62	-5592	7099	1519581
2002						1506890
2002. márc.						1434377 ¹⁴
Összesen						
1992–2002				-56902	61164	

*1999-es adatok továbbvetítve.

Látható, hogy ha az előrejelzéssel nem álltunk meg 2000. január elsejénél (mint ahogy adathiány okán megálltunk a Korunk-féle írásban), akkor ilyenformán 1992–2002 között 118 066 magyarral vagyunk kevesebben. De hangsúlyozandó, hogy ezt annak árán lehetett „kiszámítani”, hogy ha az 1999-es trendeket 2002-ig előrevetítettjük. Így a 190 582 személynyi, nemzetiség szerinti fogyásból még 72 516-ot kell „megmagyarázni”. Ha ebből 45 139 olyan, aki egy évnél hosszabb ideje Magyarországon él, akkor a további 27 377 személyt kell még „megfejtetni”. Ám ezt nem tenném most meg, mert igen sok kérdőjel vetődik fel. A részletes és végleges adatközléskor ezek sorsát is hozzátétőlegesen jól meg lehet tudni. Ezek között lehetnek Nyugat-Európában vagy Észak-Amerikában élők, lehetnek asszimiláltak, lehetnek olyan romák, akik 1992-ben magyarnak vallották magukat. Végül pedig lehet ez a szám kisebb, ha a végleges adatokban több magyar nemzetiségű lesz, stb. További nehézségeket vehet fel például, ha sok „élnivaló” magyar a több mint egy éve Magyarországon élő családtagját bejelentette, mint jelen levő, de éppen elutazott személyt, így a fennebb hivatkozott 45 139, Magyarországon tartózkodó erdélyi magyar személy jó része benne van az 1 434 000-ben, tehát a „megfejtendő”-k száma máris magasabb. Ez elég valószínű, ugyanis a Magyarországtól nyugatabbra élő, itthon nem regisztrált romániai magyarok száma minimálisan 20 000 körül lehet. Valószínű viszont, hogy az asszimilációs veszteség nem jelentős, kb. 10 000-re tehető, mivel a 80-as évek veszteségét a számok szint-

¹¹ A természetes szaporulat magyarokra vonatkozó esztimációját lásd a mellékletben.

¹² Az 1992 előtti periódushoz hasonlóan számítva, részletesen lásd a mellékletet.

¹³ A romániai magyarok tényleges száma az 1992-es népszámlálás szerint.

¹⁴ A romániai magyarok tényleges száma a 2002-es népszámlálás előzetes adatai szerint

jén „kifogta” az 1992-es népszámlálás, és azóta az iskolarendszer okozta asszimiláció nem számottevő és nem összemérhető a nyolcvanas évekével (tehát 1990 óta jóval kisebb, mivel azóta a közoktatásban mindenki magyarul tanulhat, aki akar), és a kommunikációs és mobilitási viszonyok (szabad sajtó magyarul is, szabad utazási, tanulási és munkavállalási lehetőségek Magyarországra), és nem utolsósorban a megváltozott politikai légkör és társadalmi közérzet eredményeként a vegyes házasságok asszimilációs hatása is visszaszorult. Ám ezeket a kérdéseket pontosabban meg lehet majd vizsgálni a végleges adatok közzéadásakor. Ezzel együtt a 10 százalékos alatti magyar lakosságú megyékben továbbra is jelentős az asszimiláció, mint a magyarság létszámcsökkenésének egyik faktora, ám az a romániai magyar össznépeséget arányaiban kismértékben befolyásolja.

A népességcsökkenés területi sajátosságai

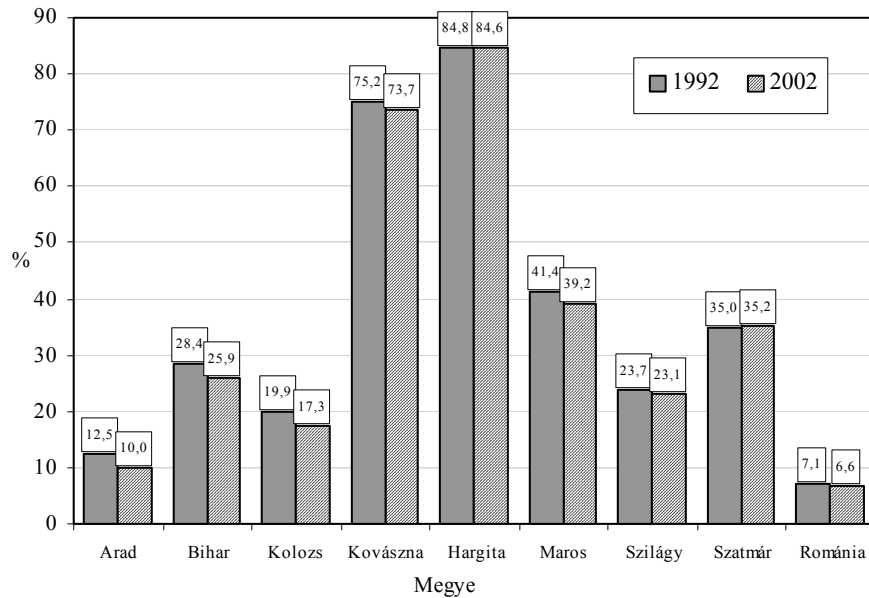
A népességfogyást területi bontásban csak Erdélyre vonatkozóan vizsgáljuk, mivel Ó-Romániában a magyarság igen kis számban él (1% körül), és területileg is igen nagy mértékben szóródik. A moldvai csángók kérdése is igen komplex, mivel a számsorokban nem, vagy nem egyformán ragadhatók meg (vallásilag a legjobban követhetők, de azok nem mind magyar anyanyelvűek stb.). Bár Bákó megyében, mint már láttuk, látványosan megnövekedett a magyar nemzetiségűek száma, ez a tényleges népesedési folyamatokban feltehetőleg semmit nem jelent, azaz nem költöztek oda magyarok 1992 óta, hanem az ott élő csángók egy része most Csángószövetségi, politikai- és médiahatások eredményeként magyarnak vallotta magát.

3. Az erdélyi magyarság létszáma megyénként Number of ethnic Hungarians in Erdély by counties

Megye	Össznépes- ség 1992	Magyarok létszáma 1992	Magyarok aránya (%) 1992	Magyarok létszáma 2002	Magyarok aránya (%) 2002	Eltérés %-ban '92-'02
Fehér	413919	24765	6,0	20682	5,4	-16,5
Arad	487617	61011	12,5	49000	10	-19,7
Bihar	638863	181703	28,4	155554	25,9	-14,4
Beszterce-Naszód	326820	21098	6,5	18394	5,9	-12,8
Brassó	643261	63558	9,9	51470	8,7	-19,0
Krassó-Szörény	376347	7876	2,1	5859	1,8	-25,6
Kolozs	736301	146186	19,9	122131	17,3	-16,5
Kovászna	233256	175502	75,2	164055	73,8	-6,5
Hargita	348335	295104	84,7	275841	84,6	-6,5
Hunyad	547950	33849	6,2	25321	5,2	-25,2
Máramaros	540099	54902	10,2	46250	9,1	-15,8
Maros	610053	252651	41,4	227673	39,3	-9,9
Szatmár	400789	140392	35,0	129998	35,2	-7,4
Szilágy	266797	63151	23,7	57312	23,1	-9,3
Szeben	452873	19309	4,3	15478	3,7	-19,8
Temes	700033	62866	9,0	51421	7,6	-18,2
Összesen Erdély	7723313	1603923	20,8	1416439	18,3	-11,7
Románia	22700000	1624959	7,1	1434377	6,6	-11,7

Erdélyben megfigyelhető, hogy a magyarok létszáma minden megyében csökkent, de nem tudhatjuk pontosan, hogy milyen összetevőkből. A magyar népesség nemzetiség szerint 1992. évi értékeihez képest a belső arányokat tekintve Krassó-Szörény és Hunyad megyében csökkent a leginkább, jó egynegyedével, ezt követik a majdnem 20 százalékos csökkenést mutató megyék, mint Arad Brassó, Szeben és Temes. Látható, hogy ezek mind dél-erdélyi megyék, ahol a magyarság minden szempontból szórványban élt és él. Fehér és Kolozs megyék a maguk 16 és fél százalékos fogyásával következnek, „kissé” jobban állva a fogyás mértékével. A következő kategória a 10–15 százalék közötti fogyást mutató megyék: Bihar, Beszterce-Naszód és Máramaros, végül következnek azok a megyék, akik a magyarság átlagos 11 százalék körüli fogyásánál jóval kisebb, 10 százalék alatti fogyást mutatnak: Kovászna, Hargita, Maros, Szatmár és Szilágy megyék.

A magyarok részaránya az egyes megyékben nem sokat változott. Általában mindenhol kis mértékű csökkenés észlelhető (II. ábra). Százalékban kifejezve 2 százaléknál nagyobb a csökkenés Kolozs, Arad, Bihar és Maros megyékben, 1–2 százalék közötti Brassó (1,2), Kovászna (1,4), Temes (1,4) és Máramaros (1,1) megyékben. Egy százalékos vagy az alatti a magyarok arányának csökkenése Fehér, Beszterce-Naszód, Hunyad, Szilágy (0,6) és Szeben (0,6) megyékben, majdnem semmi változás Hargita (0,1) megyében, míg Szatmárban kismértékű tényerése észlelhető a magyarságnak (0,2 százalék). A változások okaiként a következőket lehet felhozni: Bár a román lakosság is általában csökkent de kisebb mértékben, a roma lakosság száma viszont emelkedett. A termékenységi magatartás tekintetében nincs számottevő különbség az egyes megyékben a magyarok és a románok között, sőt az előregedettség tekintetében sem nagymértékű az eltérés a megyéken belül, leszámítva a Dél-Erdélyben élő magyar szórványokat, ahol az előregedett város lakó népesség dominál. Az arányváltozások fő oka az eltérő mértékű külföldi kivándorlás. Jól látható, hogy Szatmár megyében, ahol a határ közelsége és a román lakosság magyar nyelvi ismereteinek tulajdoníthatóan a kivándorlás mértéke egyformán érintette a többséget és a kisebbséget (ez a többi határ menti megyében ennyire nem jellemző), ott akár növekedett is a magyarok aránya.

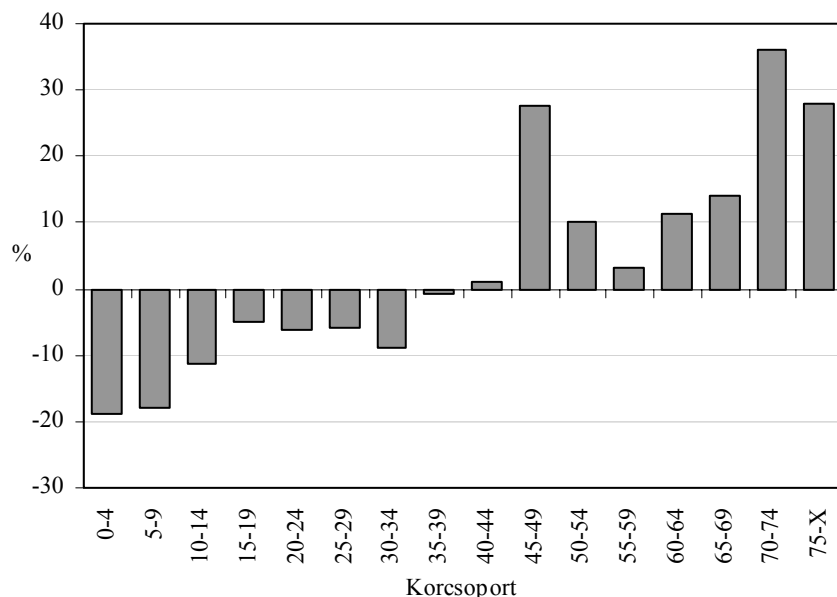


II. A romániai magyarok arányának változása néhány megyében, 1992/2002
Changes of share of ethnic Hungarians in Romania in some counties, 1992/2002

A magyarság természetes szaporodásának 1992-2002 közötti tendenciáit az országosakkal összevetni csak közvetve tudjuk. Ehhez igen fontos látni, hogy milyen eltérések figyelhetők meg a korcsoport-struktúrában. Látható, hogy amíg a 40–44 évesek körében az eltérés minimális, mondhatni nincsen, addig az idősebb korcsoportok fele haladva az eltérés a 20 százalékot is meghaladja a 70–74 évesek körében, ami a halandóságot jócskán befolyásolta. Ugyanígy a fiatalabb korcsoportok felé haladva a magyarok majdnem 20 százalékkal vannak kevesebben a 10 év alattiak körében (lásd a mellékletet). Az eltéréseket szemléletesen mutatja a III. ábra.

Ez előrevetítve azt jelenti, hogy kb. 50 év múlva, mikor a mai kiskorúak lesznek a legöregebb korcsoportok, akkor a romániai magyarok, ha nem vándorolnak addig ki döntő mértékben, akkor a mai értékhez képest átlagban 20 százalékkal lesznek kevesebben, ha a termékenység mértéke legalább a mai szinten marad. Ez 1 150 000 körüli romániai magyart jelent, amikor Románia össznépessége 18 000 000 körül lenne¹⁵. Ez 6,3 százalékot jelentene az országos össznépességen belül, de a roma népesség természetes szaporulatának alakulását nem lehet ilyen hosszú időre reálisan előrelátni. Tehát azt feltételezhetjük, hogy a románok számához viszonyítva a magyarok 6,3 százalékot tehetnek majd ki, de az bizonytalan, hogy az össznépességen belül a magyarok aránya mekkora lesz.

¹⁵ Lásd *Ghetau* előrejelzését: *Ghețau, V. – Trebici, VI.*, Populația României și minoritățile naționale: prezent și perspective. 1996.



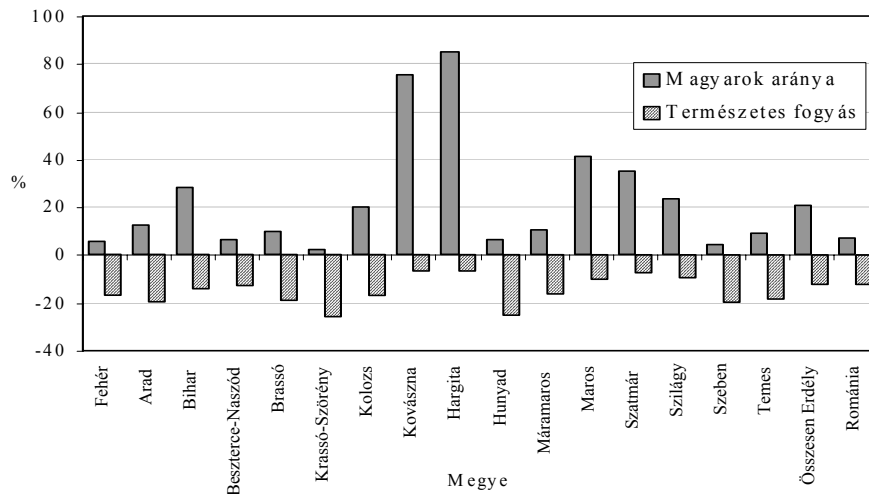
III. A romániai magyarok és az össznépesség közötti korstruktúra-eltérések, százalékban
 Differences in age structure of the total population and ethnic Hungarians in Romania,
 percentage

A 4. táblázat adatai alapján jól látható, hogy Erdélyen belül a születések száma majdnem mindenhol alulmarad az elhalálozásokhoz képest. Mivel a táblázat arányszámai bruttó mutatók, az össznépességre vannak arányítva, tehát igen lényeges a népesség korösszetétele. A nagyobb halandóság inkább az előregedtség mértékét mutatja, a termékenységnél ez fordított. Sajnos a megyéken belüli, nemzetiség szerinti különbségekre nincs módunk rávilágítani. Erre akkor kerülhet sor, ha a 2002-es népszámlálás részletes eredményeit közzéteszik, de akkor is csak esztimatív úton, bizonyos hibaszázalék mellett tudjuk kiszámítani az évre bontott természetes népmozgalmi adatokat a magyarokra vonatkozóan megyénként. Arad és Temes megyékben, de más Dél-Erdélyi megyékben is a legnagyobb a fogyás mértéke. Láthattuk, hogy a magyarok is itt fogytak a leginkább, ám arányuk igen alacsony ezekben a megyékben. A legkisebb a fogyás Székelyföldön és Máramarosban. A többi megyék a két „véglet” között helyezkednek el. Egyedül Kovászna (1,2) és Máramaros (0,7) megyében pozitív a népszaporulat 2000-ben, ebben a sorrendben, míg Hargitában 0 (stagnál), máshol pedig negatív. Megfigyelhető, hogy 1996-hoz képest csökkent a fogyás a legtöbb megyében (leszámítva Máramarost, de az a magyarok szempontjából nem irányadó), ami a gazdasági helyzet enyhe javulásának egy közvetett mutatója is lehet.

4. A magyarlakta megyék népességének természetes szaporulata 1996-ban és 2000-ben
Natural increase in counties populated with ethnic Hungarians in 1996 and 2000

Megye	Magya- rok száma	Össz- népesség	Magya- rok aránya (%)	Születések 1000 főre		Elhalálozások 1000 főre		Természetes szaporulat	
	1992	1996	1992	1996	2000	1996	2000	1996	2000
Arad	61011	477711	12,5	9,3	9,8	15,9	13,8	-6,6	-4,0
Bihar	181703	628501	28,4	10,7	10,9	14,8	13,1	-4,1	-2,0
Kolozs	146186	726790	19,9	8,9	8,8	12,2	12,0	-3,3	-3,2
Kovácszna	175502	231872	75,2	10,7	11,6	11,9	10,4	-1,2	1,2
Hargita	295104	344323	84,7	10,6	10,9	12,3	10,9	-1,7	0
Maramaros	54902	535124	10,2	12,2	11,5	11,4	10,8	0,8	0,7
Maros	252651	604263	41,4	10,3	11,2	13,0	11,4	-2,7	-0,2
Szatmár	140392	394133	35,0	10,8	10,8	13,5	12,8	-2,7	-2,0
Szilágy	63151	261040	23,7	10,9	11,4	15,2	12,8	-4,3	-1,4
Temes	62866	692645	9,0	9,2	9,3	13,0	11,3	-3,8	-2,0
Total	1433468	4896402	30,0	10,2*	8,9*	12,7*	8,9*	-2,5*	0*

A IV. ábra adatai alapján jól látható, hogy Erdélyen belül a természetes szaporulat mutatói, különösen a termékenységi arányszámok nem kedvezőtlenek a magyarok számára. Ugyanis a magyarok által nagyobb arányban lakott megyékben a természetes szaporodás értékei jobbakként (kevésbé rosszak) mint a túlnyomóan román lakta erdélyi megyék legnagyobb részében. Csupán Maramaros megye tudja „felvenni a versenyt” a székely megyék szaporulatának ütemével.



IV. A magyarok aránya és a természetes fogyás közötti összefüggés megyénként
Interrelation between the shares of ethnic Hungarians and natural decrease by counties

Következtetések

A 2002-es népszámlálás előzetes eredményeinek és az előrejelzéseknek az összevetése alapján megállapítható, hogy a népszámlálás nemzetiségi és nyelvi adatainak a magyarokra vonatkozó számértékeit komolyan lehet és kell venni. Ez nem jelenti azt, hogy a népszámlálás előkészítésével és adatfelvételével a sajtóban jelzett hiányosságokat nem kellene szem előtt tartani, ám ezek érdemben nem befolyásolják a romániai magyarok számát, és különösen nem az erdélyi magyarok számát.

Ha a fogyás okait vizsgáljuk a romániai magyarok körében, akkor a kivándorlás kimutatható hatása túlnyomó: mintegy 61 164 személy végleg kitelepedett, 45 139 pedig ideiglenesen több mint egy éve Magyarországon él. A természetes fogyás eredményeként 56 902 magyarral vagyunk kevesebben. További, minimálisan 15–20 000 romániai magyar él Nyugat-Európában és Észak-Amerikában, végül kb. 10 000-re tehető az asszimilációs veszteségünk. Százalékosan 65–66 százalék (mintegy 121 000 személy) kitelepedett vagy külföldön él, 29–30 százalék a természetes fogyás és mintegy 5 százalék a disszimilációs veszteség. Ezen okok számszerűsítése hozzávetőleges, a végleges adatokkal tovább pontosíthatók, ám egészen pontosan soha ki nem számíthatók (tekintettel ennek igen komplex ok- és adatregisztrációs rendszerére).

A romániai magyarság fogyása területi bontásban azt mutatja, hogy a szórványban élők fogynak gyorsabban, azon belül is a Dél-Erdélyben élők. Ez azt jelenti, hogy a romániai magyarság a maga elsődleges településterületén, azaz Észak-Erdélyben, a Székelyföldön és a Partiumban képes önmagát hosszú távon fenntartani, természetesen az általános közép-európai népesedési folyamatok kontextusában, ami mind a románokat, mind a magyarországiakat hasonlóan érintik. Ez azt jelenti, hogy egy mérsékelt ütemű fogyás figyelhető meg ezen a területen élő magyarok körében, amelynek üteme a környező népek üteméhez hasonló, és az európai tapasztalatok alapján a fogyás „plafonálódik” egy adott szinten egy idő után.

FORRÁSOK

Recensământul general al populației și al locuințelor din 2002. Rezultate preliminare, INS, Bukarest (vagy: www.recensamant.ro).
Anuarul Statistic al României din 2001, Bukarest.
Anuarul Demografic al României, 2001, Bukarest.

IRODALOM

Ghețau, V. – Trebici, Vl. (1996), *Populația României și minoritățile naționale: prezent și perspective*, Bibliotheca Demographica no. 2, București, Academia Română.
Horváth István (1995), *A romániai magyarság demográfiai jellemzői az 1992-es népszámlálás tükrében*, Kolozsvár, Korunk, nr 7/1995.
Horváth István: *A romániai magyar kisebbség Magyarországra irányuló mozgása*. Korunk, 2/2002. 31–48.
Kosztá N. István (1994): *Tallózás az 1992-es népszámlálás adataiból*, Hitel. Erdélyi Szemle nr. 3/1994, Csíkszereda.

- Fullerton, M., Sik Endre, Tóth Judith* (1995): *Refugees and Migrants: Hungary at Crossroads* Budapest, Yearbook of the Research Group on International Migration Institute for Political Science.
- OECD (1998), Trends in International Migration, SOPEMI Annual report, Paris, OECD.
- OECD (1999), Trends in International Migration, SOPEMI Annual report, Paris.
- Sule Andrea* (1988), Tények és következtetések a II. világháború utáni román népszámlálások adatai alapján, In *Magyarságkutatás*, Budapest, MKI, 123–144.
- Van de Kaa, Dirk, J.* (1987): *Europe's Second Demographic Transition*: Population Bulletin vol. 42, no 1/ march 1987, Washington, The Population Reference Bureau.
- Van de Kaa, Dirk, J.* (1988), The Second Demographic Transition Revisited: Theories and Expectations. Symposium on Population Change and European Society, Florence, Conference paper, EUI.
- Varga E. Árpád* (1992): Népszámlálások a jelenkori Erdély területén, Budapest, Régió.
- Varga E. Árpád* (1998): Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből, Budapest Püski k.
- Veres Valér* (2002): *A romániai magyarság létszámcsökkenésének okai a XX. század utolsó negyedében*. Korunk, Kolozsvár, 2/2002.

Tárgyszavak:

Népszámlálás
Népmozgalom
Kisebbség
Etnikum

**DEMOGRAPHIC SITUATION OF ETHNIC HUNGARIANS IN ROMANIA
AS MIRRORED IN THE PRELIMINARY DATA
OF THE POPULATION CENSUS IN 2002**

Summary

The study deals with the reasons of decreasing the number of ethnic Hungarians and the total population of Romania between the 1992–2002 Censuses, and the contribution of the demographic events in this process. During this period the number of ethnic Hungarians in Romania decreased by 11 per cent. We can observe that the most important reason was the emigration to Hungary: 61 000 persons emigrated between 1992–2002 and 45 000 of them are residents in Hungary. Due to negative natural increase the number of ethnic Hungarians decreased by more than 56 000 persons in this ten years. Small part of the total decrease could be the result of the emigration to other countries, and also a few percent of them could be considered as a lose because of the assimilation / dissimilation processes.

Melléklet

1. Románia népessége anyanyelv szerint a 2002-es népszámlálás
előzetes adatai alapján

*Population of Romania by mother language
according to the preliminary data of the 2002 Population Census*

Anyanyelv	Lélekszám	Részarány
Román	19 741 356	90,1
Magyar	1 447 544	6,7
Romanes (cigány)	241 617	1,1
Német	45 129	0,2
Ukrán	57 762	0,3
Orosz	29 890	0,1
Török	28 714	0,1
Tatár	21 482	0,1
Szerb	20 377	0,1
Szlovák	16 108	0,1
Bulgár	6 747	*
Egyéb	36 110	0,2
Nem válaszolt	5 345	*
Összesen	21 698 181	100,0

2. Románia népessége vallásfelekezetek szerint a 2002-es népszámlálás
előzetes adatai alapján

*Population of Romania by religion
according to the preliminary data of the 2002 Population Census*

Vallásfelekezet	Lélekszám	Részarány
Ortodox	18 806 428	86,7
Római-katolikus	1 028 401	4,7
Görög-katolikus	195 481	0,9
Református	698 550	3,2
Pünkösdista	330 486	1,5
Baptista	129 937	0,6
Adventista	97 041	0,4
Unitárius	66 846	0,3
Muzulmán	67 566	0,3
Evangéliumi keresztény	46 029	0,2
Pravoszláv (ó-ritusú)	39 485	0,2
Evangélikus (zsinatpresbiteri)	26 194	0,1
Evangélikus (ágostoni)	11 203	0,1
Izraelita	6 179	*
Egyéb	106 758	0,5
Ateista és valláson kívüli	23 105	0,1
Nem válaszolt	18 492	0,1
Összesen	21 698 181	100,0

3. A romániai magyarság korstruktúrájára standardizált halálozási arányszám kiszámítása a romániai korszpecifikus halandósági arányszámból, 1992
Computation of crude death rate standardised to the age structure of ethnic Hungarians using age-specific mortality rates of Romania, 1992

Korcsoport	Halálozási arányszámok*	Magyarok száma	Számítás
a	b	c	b·c
0–4	5,1	93208	475361
5–9	0,5	96791	48395
10–14	0,4	121119	48448
15–19	0,7	129898	90929
20–24	1,0	136601	136601
25–29	1,3	84082	109307
30–34	1,8	100218	180392
35–39	2,8	121300	339640
40–44	4,4	109944	483754
45–49	6,5	106636	693134
50–54	9,7	105592	1024242
55–59	13,6	100234	1363182
60–64	19,8	97707	1934599
65–69	30,2	83559	2523482
70–74	46,5	54203	2520440
75 és fölött	125,1	83821	10486007

* A romániai korcsoportos halálozási arányszámok (1000 lakosra).

A képletbe helyettesítve a fenti szorzatokat kapjuk a standardizált halálozási arányszámot:

$$m_s = \frac{\sum m_x \cdot P_x^s}{\sum P_x^s} = 13,8$$

4. A romániai magyarok és az össznépesség korstruktúrája közötti eltérések 1992-ben, százalékban
Differences between the age distribution of ethnic Hungarians in Romania and the total population in 1992, percent

Korcsoport	Magyarok aránya	Össznépesség aránya	Százalékos eltérés
a	b	c	$[(c-b)/c]*100$
0–4	5,74	7,07	-18,91
5–9	5,96	7,25	-17,85
10–14	7,45	8,39	-11,20
15–19	7,99	8,40	-4,88
20–24	8,41	8,95	-6,10
25–29	5,17	5,51	-6,01
30–34	6,17	6,78	-9,01
35–39	7,46	7,51	-0,61
40–44	6,77	6,70	1,03
45–49	6,56	5,15	27,54
50–54	6,50	5,91	10,00
55–59	6,17	5,98	3,22
60–64	6,01	5,40	11,32
65–69	5,14	4,51	13,97
70–74	3,34	2,45	36,20
75 és fölött	5,16	4,03	27,94
Összesen	100	100	

*5. A nemzetközi vándorlás évi adatai
román és magyar források szerint 1977–1999 között
Yearly data of international migration
according to Romanian and Hungarian sources, 1977–1999*

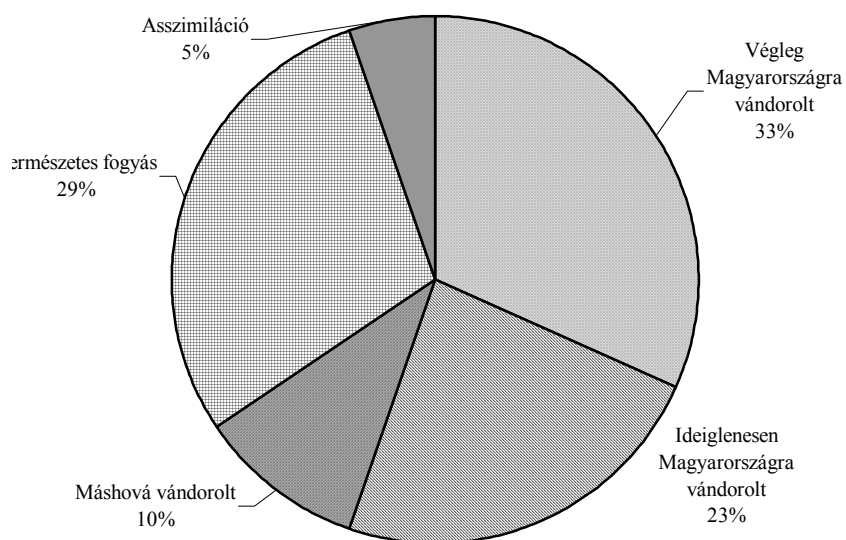
Év	Romániai magyar kivándorlók*	Romániai vándorlók Magyarországra**	Romániai vándorlók Magyarországra*	Romániában nem regisztráltak	Romániába visszatértek*	A magyarok összes nettó migrációja Ro-Hu
t	a	b	c	b-c	d	a+b-c-d
1977	1417	.	728	.	.	1417
1978	1361	.	521	.	.	1361
1979	1058	.	362	.	.	1058
1980	1388	.	338	0	0	1388
1981	1329	.	289	0	0	1329
1982	1855	.	494	0	0	1855
1983	1697	.	457	0	0	1697
1984	2540	.	773	0	0	2540
1985	2432	9445	761	8684	0	11116
1986	4144	9445	1184	8261	0	12405
1987	3845	10445	1262	9183	0	13028
1988	11728	11445	10529	916	0	12644
1989	10099	11445	11163	282	0	10381
1990	11040	25267	10635	14632	0	25672
1991	7494	11018	4427	6591	0	14085
Összesen 1977-91	63427	88510	43923	48549	0	111976
1992	3523	6587	4726	1861	106	5278
1993	3206	5991	3674	2317	150	5373
1994	2509	5483	1179	4304	101	6712
1995	3608	5685	2509	3176	252	6532
1996	2105	4888	1485	3403	117	5391
1997	1459	4629	1244	3385	396	4988
1998	1217	6076	1306	4770	394	5593
1999	696	7412	774	6638	235	7099
Összesen 1992-99	18323	46751	16897	29854	1751	46966

*Román források alapján: Demográfiai évkönyv, 1996, Statisztikai Évkönyv, CNS (INSSE), 1998, 1999, 2000.

**Magyar források alapján: Demográfiai évkönyv, KSH, 1998, 1999, 2000.

A kivándorlókra vonatkozó számítások logikájáról és relevanciájáról lásd még Veres V., 2002.

6. A romániai magyarok fogyásának okai 1992–2002 között,
hózzávetőleges számítások alapján, százalékban
*Determinants of the decline of ethnic Hungarian population in Romania
between 1992–2002, based on probable calculation, percent*



FIGYELŐ

BLAZOVICH LÁSZLÓ: VÁROSOK AZ ALFÖLDÖN A 14–16. SZÁZADBAN

Ismertetésünkben *Blazovich László* levéltár-igazgató, jogtörténész professzor legújabb munkájára, az alföldi városfejlődésről alkotott monográfiájára kívánjuk felhívni az olvasó figyelmét, mivel a megjelent alkotás mind a társadalom-, mind a jogtörténet művelői számára számos új ismeretanyagot és eredményt tartalmaz.

A szerző az egyetemen elsődlegesen középkori peres eljárást tanít. Munkáját interdiszciplinárisan alkotta meg, azaz nem csupán a gazdaság- és társadalomtörténet keretein belül mozogott, hanem komplex, levéltári forrásokat is felhasználó, jogtörténeti vonulattal is bíró könyvet jelentetett meg.

Korábbi kisebb tanulmányaiban és egyéb írásaiban már részletesen foglalkozott a dél-alföldi régió urbanizációjával, a középkori mezővárosok fejlődésével. Műveiből kiemeljük a Hódmezővásárhelyről, Szegedről, Gyuláról, Szabadkáról, Makóról és általában e régióról készült tanulmányait, mint munkásságának meghatározó állomásait. Ezen felül foglalkozott az alföldi település- és úthálózat kialakulásával, a déli szlávok magyarországi helyzetével és a középkori állattartással is. Jogtörténeti munkáiból szólunk a városi magisztrátusokat bemutató tanulmányairól, a feudális peres eljárással foglalkozó írásairól és a plébániák történetével megismertető alkotásáról is. Ezen munkáiról jelen könyve bevezető fejezetének végén ismertetés is olvasható.

A jelenlegi, ajánlott monográfiája másfél évtizedes kutató munka gyümölcse, amely a *Dél-alföldi évszázadok* című sorozat 17. köteteként jelent meg Szegeden 2002-ben Csongrád Megye Önkormányzata, a Szeged Megyei Jogú Város Kulturájáért Közalapítvány és a Nagyalföld Alapítvány támogatásával a Csongrád Megyei Levéltár kiadásában. A művet illusztráló térképeket *Kratochwill Máttyás*, a fotókat *Lőkös Sándorné* készítette.

A szerző célja könyvének megírásával az volt, hogy funkcionális szemléletű megközelítésben igazolja: a magyarországi alföldi mezővárosok is részei voltak az európai városi struktúrának, azaz az Alföld nem városoktól mentes, hanem azokkal tarkított régióként létezett, még ha ezek a települések kinézetre különböznek is nyugat-magyarországi testvéreiktől. A mezővárosok nemcsak centrális hely szerepüket kijelölő mutatóikban, hanem jogi helyzetüket tekintve is hasonlóak voltak az ország más területén elhelyezkedő településekhez.

A szerző vizsgálódásainak kezdő időpontjául azért a 14. évszázadot jelölte meg, mert a korábbi időszakokból ritkán állnak rendelkezésünkre érdemi források az alföldi mezővárosok múltjából, másfelől ezen időszak második felében indult meg az említett városok kifejlődésének és felemelkedésének azon folyamata, amely a 16. század első harmadában érte el tetőpontját – amint azt más tudósok (*Kubinyi András*, *Szakály Ferenc*) is megállapították. Az alföldi városok fejlődése és életútja a törökök előrenyomulásáig folyamatos volt; ez indokolta a kutatások kiterjesztését a 16. század végéig.

A forrásanyagot a felhasznált szakirodalom és a primer okleveles anyag jelentette. A munka elkészítéséhez jelentős segítséget nyújtott *Veress Endre* gyulai oklevéltára, valamint Szeged jól feltárt okleveles forrásanyaga (*Reizner János*, *Érszegi Géza*). A szerző haszonnal forgatta a családi oklevéltárak emlékeit is a városi oklevéltárak hiánya miatt. Másrészt elengedhetetlenül fontos kútfőt jelentettek a néprajzi, társadalomtörténeti és egyéb adatokat

tartalmazó városi jogkönyvek és a tárnoki jog ismerete is. Kiemelendő közülük a *Budai jogkönyv* magyar nyelvű kiadása. Szintén érdekes adatgyűjtésre adtak lehetőséget a 16. századi defterek (adó)jegyzőkönyvei és Debrecen város magisztrátusának kiadott jegyzőkönyvei.

A szakirodalomban az átfogó jellegű művektől a helytörténeti részletező írásokig valamennyi szerephez jutott a mű megszületésében. A földesúri, azaz mezővárosok témakörében emelendő ki; helytörténetben pedig Budapest, Szeged, Debrecen, Cegléd, Makó és Gyula története említendő a kortárs alkotók művei köréből. A szerző a 19. századi írásokat is forgatta; például *Reizner János* ismert Szeged-monográfiáját vagy *Szűcs Istvántól* Debrecen szabad királyi város történetét (1871). A könyvben gazdag szakirodalom-jegyzék is található; ebben negyvenkét oldalon keresztül (!) olvashatjuk a felhasznált források lajstromát.

A három főrészből álló mű komplex szerkezetben mutatja be a mezővárosok vizsgált korbéli jellemzőit. Mivel a várostörténet ezerarcú, a szerző figyelme kiterjedt mind a földrajzi-geográfiai, mind a gazdasági-településszerkezeti, mind a társadalmi-jogi analízisre, e gondolatkörök tagolják a korábbi szerzők tudományos eredményeit bemutató historiográfiai bevezetés után három részre a monográfiát.

Mivel a holocén kori Alföld az a 100 km²-es földrajzi tér, amelyen a kutatott településhálózat kifejlődött, ezért az elemzések a tájegység földrajzi bemutatásával kezdődnek külön figyelemmel az emberi élet kialakítására alkalmas, város- és civilizációteremtő feltételekre, a táj és az ember viszonyára.

A középkori településhálózat vázlatában a szerző vizsgálta a városok kialakulásának rendszerét, s kategóriáit elsődlegesen *Heinz Stooß* munkássága alapján állította fel. E szerint a városfejlődés első szakasza az anyavárosok születése volt a 12–13. században, majd ezt követték a példájukra alapított nagyobb városok, utána a kis városok, végül a törpevárosok a 15. század derekán. *Stooß* osztályozását felhasználva az Alföld két legnagyobb városa Pest mellett mindenképpen Debrecen és Szeged volt, az előbbi lakossága a hódoltságból menekültek befogadása miatt a 16. évszázad végére már a 11 ezer polgárt is elérte. Többségében megállapítható, hogy míg a nyugati országrészek városainak gyarapodása az 1400-as évek második felére mérséklődött, addig az alföldieké éppen ebben az időben prosperált. Érdekes, hogy a prédiomok, szállások, aprófalvak jelentős része eltűnt ebben az időszakban, s helyettük megjelentek a mezővárosok és az óriásfalvak. A települések kialakulását segítő tényezőket figyelembe véve elmondható, hogy többük együttes jelenléte eredményezhette város kialakulását. Ezen tényezőkben a geográfiai adottságok (folyók, tavak, kutak közelsége) mellett a forgalmi és közlekedési jellegzetességek is figyelemre méltóak.

Ettől a gondolatától vezérelve szentelt a szerző egy teljes fejezetet a középkori alföldi úthálózat kialakulásának, bemutatva a korabeli közlekedést meghatározó tényezőket. Felismerte, hogy az út- és településhálózat kölcsönös egymásra hatásban fejlődött ki, mivel az utak településtől településig vezettek. Kiemelkedett az úthálózatból a *magna via* típusú nyomvonal, amelyen egymással szemben két kocsis is elfért – ezek voltak korszakunk „főútvonalai”. A szerző rámutatott arra, hogy számos mai útvonal őse már a 15. században is létezett. Külön vizsgálta a folyó völgyek úthálózatát, benne a Maros és a Körösök vidékét. Számba vette a Budáról és Pestről az Alföld felé induló útvonalak lehetséges állomásait az akkori települések neveinek felemlítésével. Ismeretes, hogy a kereskedelmi utak, a sószállítás csomópontjai és a révhelyek kedveztek a városok kialakulásának, ebből következik azon megállapítása, hogy számos út és településmag már a honfoglalás idején is létezhetett.

A harmadik várostelepítő tényező az állattartással kapcsolatos: a téli szállásterületek szintén későbbi települések geneziséét jelentették, akárcsak a rideg állattartás „üzemhelyei”, a kertek, amelyek – a tihanyi alapítólevélből is kiolvashatóan – az ország nyugatibb területeire is átrajodtak.

A könyv egyik legérdekesebb fejezetét a dél-alföldi városok 14–16. századi alaprajzával, városképével, társadalmi tagozódásuk térbeli rendjével foglalkozó fejezet jelenti, amely a középkori utcahálózat kérdését is elemzi. Térképekkel illusztrálva rekonstruálja a szerző a korabeli települési struktúrát a mai alaprajzokra vetítve, ezáltal szemléltetve a városok fejlődés folyamatát. Az egyes adatokat a török defterek adójegyzékei szolgáltatják leginkább a tudomány számára, amelyek az elkészülésükkor létező állapotok hű vázlatát adják.

Az alföldi korabeli utcafogalom jelentősen különbözött a maitól. Az utcák nem csupán házakkal határolt egységeket jelentettek a közlekedés számára, hanem a fontosabb utcák nevével egész városrészeket jelöltek. Ezek feleltek meg a nyugati városnegyedeknek. Az utca a városszerkezet szervezője lett, amely a közigazgatás tervezésében nyert jelentőséget. A szerző kitűnő példaként Debrecenre idézte, amely helytörténetéről e sorok írója is több tanulmányt készített. Ezek alapján elmondhatjuk, hogy a városban meghatározó hat utca (Piacz, Péterfia, Csapó, Hatvan, Czegléd, Varga utca) a városi belső igazgatás alapegységévé vált, s még a 19. század derekán, sőt második felében is befolyásolta a közgondolkodást. Utcánként rendelték el még 1848–1861–1867-ben is a tisztújításokat, s a szavazás területi rendje is az utcák elhelyezkedéséhez igazodott a városházán. Az utcákban kisebb egységekként a tizedek szerveződtek meg még a középkorban, amelyek szintén tovább éltek, s például a választásokkor a polgárok tizedenként vezetőik, a tízházgazdák irányítása mellett szavazhattak. A népszámlálást, az adókievetéseket is utcánként szervezték, amelyek élén az utcabeli kapitányok álltak, sőt Debrecenben még utcai bíróságokat is felállítottak – igaz, nem nagy sikerrel.

A szerző részletesen bemutatta az utcák jelentőségét, azok és neveik kialakulását, az ezen szempontból vett városszerkezeteket (egy utcás település, keresztbordás elrendezés, orsó forma, raszter rendszer, piacutcás városok). Táblázatban jelenítette meg a lakosság és az utcák számának viszonyát.

A szerző, mivel a jogtörténeti tanszék társprofesszora is Szegeden, könyvének harmadik részét a városok jogi helyzetének vizsgálatára használta fel. Fő kérdése abban fogalmazódott meg, mi különbözteti meg a királyi szabad városokat a földesúri mezővárosoktól, s az utóbbiaknak milyen altípusai léteznek, ezek hogyan viszonyulnak a nagyobb falvakhoz. Az elhatárolás alapja a privilégiumok és a megszerzett jogok természetében rejlik. Míg a „valódi”, azaz királyi szabad városok a megszerzett kiváltságaikkal szabadon élhettek (bíró- és plébános-választás, a tulajdon szabadsága, kereskedelmi-gazdasági szabadságok), s a privilégium a *communitas* illette meg, addig a mezővárosokban (*civitas-oppidum*, *oppidum*, *possessio-oppidum*) a földesúr és a polgárok együtt alakították ki a mindenkori jogi helyzetet, amely ekként erősen függött a földesúr személyétől, tehát nem is volt feltétlenül állandó.

Másik irányban, a falvaktól a földesúri várost a mégis csak meglévő, bizonyos fokú belső autonómia és önkormányzatiság differenciálta a szerző szerint, továbbá az, hogy a polgárok nem közvetlen úton, hanem képviselőik által érintkeztek urukkal, vagy annak helyi megbízottjával.

Megállapította, hogy az európai városjog minden elemét tartalmazó budai városjog, mint a tárnoki joga alapja is egyben, nem csak a tárnoki (szabad királyi) városokban volt jellemzően alkalmazott, hanem annak számos eleme – részint a gyakorlat, részint a jogadományozás útján – beszívargott az egyéb királyi szabad, sőt még a földesúri (mező)városokba is. Tehát hasonló jog és jogszemlélet fűzte egybe a magyar városok lakóit. A szerző ezen megközelítésből vizsgálta egységességre törekedve a városi igazgatás alsóbb szintjeit, benne Szeged, Gyula, Hód(mező)vásárhely, Debrecen részletezésével, kiemelve a már említett utcakapitányok és tízházgazdák jelentőségét.

Nagy ívű vállalkozása volt a városi peres eljárás ismertetése, amely a könyv talán legérdekesebb fejezetének tekinthető. Rendkívül gazdag jegyzőkönyvi forrásanyagra támaszkodva, számos konkrét jogesetet felhozva illusztrálta a szerző a középkori törvénykezés és peres

eljárás rendjét; az eljárás helyét, idejét, a perszemélyek mivoltát, az eljárás szakaszait, a fogadott s hivatásos bírák és az esküdtek szerepét, az alkalmazott eskük természetét, az ítéleteket és az alkalmazott szankciók neveit (*sententia capitalis*, *amissio bonorum*, *sententia emendae capitis*, *sententia infamiae*, *emenda linquae* stb.). Külön számolt be a büntetések végrehajtásának – avagy végre nem hajtásának – jogi jelentőségéről, s számba vette a leggyakrabban előforduló büntetendő cselekményeket is (szitkozódás, káromkodás, lopás-tolvajlás, állatok eltulajdonítása, házasságtörés, patvarkodás stb.). Külön érdekességként mutatta be a privilégiumoktól és aktuális földesuraktól függő jogorvoslati rendszer sajátosságait is.

Szintén a jogtörténet körébe tartozik a plébániák és plébános-választások témája is, amellyel foglalkozó fejezetben egyéni értelmiségi pályaképek is kirajzolódnak az olvasó előtt. Megismerhetjük a plébános jogi és valós társadalmi helyzetét, kvalifikáltságának feltételeit, jövedelmeit és azok felhasználásának formáját s kötelezettségét.

A szerző a kitűzött céljának megfelelően társadalmi, gazdasági, jogi környezetben bizonyította művében azt, hogy bár az alföldi városok megjelenésükben jelentősen különböztek a nyugat-európai vagy nyugat-magyarországi megfelelőiktől, azonban mind funkcionálisan, mind gazdasági- (köz)jogi dimenziójukban hasonlóak voltak hozzájuk. Az eltérő domborzati feltételek, az állattartás kiemelkedő szerepe, a földesúri függés más arcot formált ugyan, de szubsztanciális lényegét tekintve az alföldi mezőváros is része az európai városrendszernek – még ha sajátosan is.

A könyv számos vonatkozásában: jelesen komplex jellegében, a felhasznált források sokszínűségében, a vizsgált témáiban, a helytörténeti kutatások aktív felhasználásában *novum* a hazai szakirodalomban, s meleg szívvel ajánljuk minden, a városi lét és igazgatás története iránt érdeklődő olvasó számára.

Antal Tamás

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

SCHULZ, R.: *Die demographische Lage im Jahr 2000. – Weltbevölkerung- Strukturen, Entwicklungen und deren Determinanten.* (A demográfiai helyzet 2000-ben. – A világ népessége, struktúrák, fejlődés és ezek meghatározói.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2001/2. 145–171. p.

A tanulmányban közölt adatok az ENSZ világnépességi adatbázisából származnak, melyet két évente aktualizálnak és tesznek közzé. A 2000-ben frissített adatbázis a tagországok 1950 és 2050 közötti egyedülálló demográfiai fejlődését tartalmazza, a jövőre vonatkozó adatok különféle modellszámítási variációkban szerepelnek.

2050-ben a világ népessége várhatóan 8 és 13 milliárd között lesz, valószínűsíthetőnek 9,4 milliárdot tekintenek. A fejlődő országok tovább csökkenő gyermekszámát előrevetítő elképzelések szerint is másfélszeresére fog nőni a népesség. Nem csupán a Földön élő emberek száma, sokkal inkább a népesség összetétele, kor és nem szerinti szerkezete, regionális eloszlása, szocio-demográfiai és szocio-ökonómiai helyzete lesz döntő a problémák és megoldásaik szempontjából. Az évente megszülető 132 millió gyermek közül 120 millió fejlődő országban születik. Ezekben az országokban tehát az átlagnál lényegesen több orvosi ellátást kell biztosítani, iskolát, tanárt, képzési helyet és munkahelyet kell teremteni. Abszolút értékben a legmagasabb növekedés Ázsiában mutatkozik meg, a relatív legnagyobb gyarapodás viszont Afrikában történik, ahol ötször annyi gyerek születik, mint Európában.

A népességnövekedés a 200 évvel ezelőtti ipari államokban és a mai fejlődő országokban nem a születési gyakoriság emelkedéséből adódik, hanem a halálozások, különösképp a csecsemő- és gyermekhalálozások csökkenésére vezethető vissza. Ma 80 millióval többen születnek, mint ahányan meghalnak évente, ez a szám, ha a világviszonylatú 2,1 gyermek/nő átlagot vesszük figyelembe, 2050-re 40 millióra csökken, és csak 2200 után egyenlítődik ki. Növekedés a jövőben kizárólag a fejlődő országokban, leginkább pedig a legkevésbé fejlett államokban várható.

A születéskor várható élettartam tekintetében 1950-ben az ipari országok és a legkevésbé fejlett országok között 30 év különbség volt, ez 2050-re 10 évre csökken majd. Nem elhanyagolható azonban, hogy Afrikában a 35 legérintettebb országban a HIV fertőzöttek magas száma miatt jelenleg 6,5 évvel alacsonyabb a várható élettartam, mint amennyi a betegség nélkül lenne. A betegek száma jóval csekélyebb, a fertőzések elterjedése azonban nagyobb ütemű Ázsiában és Dél-Amerikában.

A születések és halálozások közötti eltérések a népességszerkezetre mindenkor nagy hatással vannak. Ennek megfelelően a 60 év felettek száma az elkövetkező ötven évben megháromszorozódik, a 80 év felettié pedig az ötszöröse lesz a mainak. Ami a munkaképes korúak és az idősek arányát illet, látható, hogy a fejlett országokban ez 2010-ig még csak csekély mértékben jelent terhet, utána azonban a terhelés erősen emelkedni fog. A legkevésbé fejlett országokban a vizsgált időszakban a terhelés csökkenése mutatható ki.

A szegénység, hiányos táplálkozás és a nem megfelelő orvosi ellátás, valamint a nők társadalmi megkülönböztetése a kevésbé fejlett országokban további politikai erőfeszítések szükségességét jelzik. Különösen fontos a család- és szociálpolitika, az emberhez méltó élet lehetőségének megteremtése, hiszen a jövőben is ezekben az országokban él majd az emberiség többsége. A szegénység leküzdésének politikája egyben sokat ígérő környezeti politika is

kell, hogy legyen, hiszen a népességnövekedés hat a természetes források (föld, víz, levegő) túlzott kihasználására, szennyezésére.

Sz. G. S.

SCHIMARY, P.: *Die Demographische auf neuen Wegen? – Ein Besprechungssessay zu: U. Mueller, B. Nauck, A. Diekmann: Handbuch der Demographie.* (Új utakon a demográfia? – Mueller, U. – Nauck, B. – Diekmann, A.: A demográfia kézikönyve 1–2. köt. Berlin: Springer, 2000. c. könyvének ismertetése.) *Demographische Informationen* 2001. Wien: Institut für Demographie der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2001. 108–117. p.

A demográfia kézikönyve német nyelvterületen szakmai újdonság, a téma iránt érdeklődők ez idáig szótárakban, módszertani és más kiadványok sokaságában kellett, hogy kutassanak érdeklődésük kielégítéséhez. Megjelenéséig összefoglaló segédkönyvként csak *Bähr: Népszéghöldräz* c. munkája érdemel említést, amely cikk szerzője bevezetéképpen felvázolja a német és osztrák demográfiai kutatás fontosabb állomásait, a szakma intézményrendszerének kiépülését a 17. századi kezdetektől napjainkig.

A kézikönyv, mely a tudományos élet nehéz körülményei közt és demográfiai szempontból „nyugtalan” időszakban jött létre, 36 szerző 30 tanulmányát tartalmazza. Szerzői között túlnyomó többségben vannak a szociológusok és statisztikusok, kevesebben a közgazdászok, történészt és geográfust azonban szinte alig találunk.

Sajnos a kiadvány komoly késéssel jelent meg, ami a hivatkozások és a felhasznált statisztikai adatok avulásához vezetett, az utólagos aktualizálását csak néhány írásban sikerült elkészíteni. Mivel azonos témák több tanulmányban hasonló nézőpontból és szinte azonos tagolásban szerepelnek, a mű nem mentes a redundanciától sem.

A két kötet az információk hatalmas tömegét nyújtja, végül is meggyőzően. Mint kézikönyv a demográfia meghatározó területeiről a kutatások széles körét és komplexitását felmutatva tájékoztat, tankönyvként a terület elsősorban formális alapjairól részletes és megbízható képet nyújt. Tiszteletre méltó kísérletnek tekinthető, hogy a demográfia szétszört ismereteit tömöríti, kiegészítve és bővítve a publikációs kínálatot.

A könyv koncepciója vitatható, mivel alapvetően modellekre és módszerekre épül, és az alkalmazások csak másodrangú szerepet kapnak, így a demográfia spektrumát nem tudja átfogóan és differenciáltan megmutatni. A mű adós marad a demográfia és a társadalomkutatás mélyreható és rendszeres kapcsolatának érzékeltetésével. Főleg technikai eljárásokra és a demográfiai fejlődés leírására koncentrál, a tények vizsgálata és politikai összefüggések túl kevés hangsúlyt kapnak. A demográfia elmélete és módszertana is kidolgozottabb, mint ahogyan az a kézikönyvben érvényre kerül.

Mindemellett elősegíti, hogy a népesedési kérdések a társadalomtudományokban végre olyan figyelmet kapjanak, amely a minden korábbinál fontosabb társadalmi szerepükhöz méltó.

Sz. G. S.

FINKLE, J.L. – McINTOSH, C.A.: United Nations population conferences: Shaping the policy agenda for the twenty-first century. (Az ENSZ népesedési konferenciái: a 21. század politikai teendőinek kialakítása.) Studies in Family Planning, 2002/1. 11–23. p.

Az ENSZ népesedési konferenciája szakemberek találkozájaként indult (lásd Róma 1954, Belgrád 1965). Később kormányokat kértek fel a delegációk összeállítására, és így kormányközi konferenciává vált, ahol kormány tisztviselők, esetenként politikai vezetők fejtették ki a nézeteiket. Nem egyszer a népesedéshez alig kapcsolódó társadalmi, politikai, ideológiai, vallási, forradalmi kérdések kerültek napirendre, attól függően, hogy a világpolitikában éppen mi állt az érdeklődés középpontjában.

Az 1974-ben Bukarestben rendezett konferencia idején kedvezőek voltak a körülmények ahhoz, hogy a fejlődő országok kormányai fellépjenek a népességnövekedés mérséklése érdekében. Ennek ellenére a fejlődő országok egy radikális csoportja Algéria vezetésével elutasította a záródokumentum azon megfogalmazását, miszerint a gyors népességnövekedés a fő oka a gazdasági fejlődés késlekedésének. Ők fordítva látták a dolgot: a gazdasági elmaradottság következménye a gyors népességnövekedés. A megoldást egy új gazdasági világrend megteremtésében látták. A konferenciát követő időszakban mindenesetre több ország kidolgozta a maga családtervezési programját, amihez saját költségvetési forrásokat is hozzárendeltek.

Az 1994-ben Kairóban tartott népesedési konferencián vált meghatározóvá a nem kormányzati szervezetek szerepe. Az ilyen szervezetek a nemzetközi politika alakításának, a politikai döntések meghozatalának megkerülhetetlen szereplőivé léptek elő (lásd a Rio de Janeiróban tartott Föld Csúcsértekezletet 1992-ben, a Bécsben rendezett Emberjogi Konferenciát 1993-ban, a Pekingben tartott Nők Konferenciáját 1995-ben). A nem kormányzati szervezetek aktivistái laza nemzetközi hálózatot alkottak, és hozzájárultak a civil társadalom, az államok és a nemzetközi szervezetek közti újszerű kapcsolatok kiépítéséhez.

A demográfiai kutatás által feltárt adatokat a kormányok végül is különböző társadalmi célok eléréséhez használják fel, mint amilyen a nemzet hatalmának növelése, a gazdasági fejlődés előmozdítása, az etnikai dominancia biztosítása. A népesedési trendek felismerése gyors kormányzati intézkedéseket is kiválthat (lásd Kína születésszám csökkentésre irányuló erőfeszítéseit). Abban, hogy milyen célok megvalósítása kapjon prioritást a népesedés területén, komoly szerepet játszhat a népmozgalom. A mozgalom mindenekelőtt a biztos, kockázatmentes fogamzásgátlási módszerek használatának terjesztésében érdekelt.

A népesedési politika immár többszereplős terület. A kutatók feltárják az újabb adatokat, és rámutatnak az eddig elhanyagolt összefüggésekre. A kormányoktól megfelelő intézkedések meghozatalát várják. A nem kormányzati szervezetek nyomást gyakorolnak a kormányokra, hogy fokozzák erőfeszítéseket a kívánt célok eléréséhez. Végző soron a társadalom egyre szélesebb rétegei vesznek részt a folyamatok alakításában. Ennek vitathatatlan előnyei mellett hátránya is van: a kérdéskör egyre tágabb és összetettebb lesz, és fennáll annak a kockázata, hogy a szereplők elvesznek a részletekben.

Sz. K.

HARBISON, S.F. – ROBINSON, W.C.: Policy implication of the next world demographic transition. (A világ legközelebbi demográfiai átmenetének politikai kihatásai.) Studies in Family Planning, 2002/1. 37–48. p.

Az ENSZ népesség-előrejelzése szerint 2050-re befejeződik a világon a demográfiai átmenet és stabilizálódik a népességszám. Jelenleg mindenütt mérséklődik a népesség-

növekedés üteme. A növekedési ütem régióként eltérő, de a nemzetközi vándorlás révén lejátszódik a természetes szaporodás újraelosztása. A népesedési politika számára még mindig vannak feladatok: a csecsemő-, gyermek- és anyai halandóság csökkentése a születés kori egészségi ellátás fejlesztésével, továbbá a még mindig magas termékenyséű régiók támogatása. A szerzők mindehhez hozzáteszik egy újabb népesség növekedési ciklus beindulásának kezelésével járó feladatokat.

A teljes termékenységi arány jelenleg a világon az egy szülőképes korú nőre jutó három gyerek körül alakul, ami országonként 1,3 és 6,4 között szóródik. Ugyanakkor a világ népességének 44 százaléka olyan országokban él, ahol a termékenység a pótlási szint alatt marad. Ilyen országok Európában, Ázsiában és Latin-Amerikában egyaránt találhatók.

Az újabb kori államokban jól megfigyelhető az állam szerepvállalása a népesedési kérdések megoldásában. Mindenekelőtt a halandóság csökkentésére irányuló erőfeszítések tartoznak ide, de az utóbbi évtizedekben a fejlődő országokban a termékenység befolyásolása is előtérbe került, és általában lejátszódott annak csökkenése. Az ENSZ komoly szerepet vállal a megteendő lépések kidolgozásában: korszerű fogamzásgátlási eljárások kidolgozásában, jól szervezett egészségügyi programok bevezetésében. Olyan összetett jelenség kezeléséről van szó, aminek társadalmi, gazdasági és politikai összefüggéseit egyaránt szem előtt kell tartani.

Európában újabban a kormányok a születések számának növekedését célzó népesedéspolitikát folytatnak. Ezek hatékonyságát vegyesen ítélik meg a kérdést tanulmányozó szerzők. A hatékonyság megítélését nehezíti, hogy a zömmel pénzügyi intézkedések mértéke mindig függ az adott ország gazdaságának állapotától – ami nem jelenti azt, hogy pusztán gazdasági eszközökkel kezelhető kérdéssről lenne szó. A kormányoknak fel kell használniuk a médiát, elsősorban a televíziót, az emberek viselkedésének megváltoztatására. A családi értékek felismerését kell megcélozni azáltal, hogy megfelelő információkat juttatnak el a lakosság minél szélesebb rétegei számára. Az ilyen kampány manipulatívnak tűnhet, és az is. Viszont ésszerű és vállalható, amennyiben a nagyobb termékenység társadalmilag elfogadott cél, és az eszközöket nyíltan és demokratikusan alkalmazzák.

A születések számának növekedésére irányuló programoknak a nőket kell megcélozniuk, és egészségügyi, családtámogatási, oktatási kérdésekre kell bennük kitérni. A programok végrehajtásába mindenekelőtt a nőket kell bevonni. Az az egység, amelynek a viselkedését kívánja valamely program megváltoztatni, lehet a család, de lehet a háztartás is. Bármelyik egységét választják, a programok érzékelhető anyagi támogatást kell, hogy biztosítsanak: gyermekintézmények, szülőanyák és kisgyerekes anyák támogatása, oktatási segélyek (legalább a középfokú oktatásig kiterjedően). A gyermeknevelés olcsóbbá tétele nem fog minden nőt gyermekvállalásra bírni, de erre motiválhatja azokat, akik foglalkoztak már a gondolattal és visszartettek az ezzel járó költségektől. Tekintettel arra, hogy a programok költségesek, a finanszírozásukról társadalmi vitát kell folytatni.

Sz. K.

GOLDSTEIN, J.R.: Population momentum for gradual demographic transitions: an alternative approach. (A fokozatos demográfiai átmenet népességet érintő tényezői: egy alternatív megközelítés.) Demography, 2002/1. 65–73. p.

A szerző cikkében a fokozatos demográfiai átmenetet megélő népességek lélekszámának hosszú távú alakulását vizsgálja. A vizsgálat egyik alapeleme, hogy a vizsgált népességekben a termékenység fokozatosan csökken a reprodukciós szintre, míg az átmenet hossza változtatható. Fenti tényezők hatásainak számításához vezette be a szerző – a más szerzők által is

már korábban alkalmazott – népességi momentum kritériumot. Ez jelen esetben nem más, mint számítási modellekben a termékenység csökkenési sebességét leíró elem.

A tanulmányban a szerző arra a következtetésre jut, hogy a termékenység szintje és a termékenység csökkenésének sebessége játszik alapvető szerepet a népesség számának hosszú távú, a stacionárius állapotot közelítő kialakulásában. A kor szerinti termékenység változásának kisebb szerepe van csak mindaddig, amíg a gyermekvállalás átlagos életkora változatlan marad.

A termékenységi átmenet sebessége, ill. annak változatai okozhatnak igen jelentős különbségeket a népességszámokban. Példaként bemutatja, hogy Pakisztán esetében a különböző termékenységi átmenetek és az átmenet egyéb peremfeltételei miként hatnak az átmenet lezáródása idejére kialakuló stacioner népesség számára.

Pakisztán népességszáma 1990-ben 112 millió volt, a nettó reprodukciós együttható értéke 2,17, a nyers születési arányszám 40 ezrelék és a születéskor várható átlagos élettartam 56 év. Bemutatja, hogy attól függően, hogy a termékenységi átmenet mikor fejeződik be, mekkora lenne a stacioner népesség létszáma. Változatlan születéskor várható élettartam mellett, ha az átmenet 1990-ben már be is fejeződött volna a végleges népességszám 170 millióra becsülhető, de ha az átmenet elhúzódna 2040-ig, akkor a népességszám már 370 millió lenne. Tehát a különbségek igen jelentősek.

Még nagyobbak lennének a különbségek, ha a számításokban az élettartam emelkedését is figyelembe vennék. Ha a Világbank szakértői által 2050-re előre jelzett születéskor várható 85 év átlagos élettartammal számolnánk, akkor Pakisztán népessége egy 2040-ig elhúzódó termékenységi átmenet esetén már elérné az 561 millió főt is.

M. Á.

BRETZ, M.: Zur Treffsicherheit von Bevölkerungsberechnungen. (A népesség-előrejelzések pontosságáról.) Wirtschaft und Statistik, 2001/11. 906–921. p.

A Német Szövetségi Statisztikai Hivatal fél évszázada készít népesség-előrejelzéseket, gazdag tapasztalatokkal rendelkezik e téren. Felvetődött az eddigi eredmények mérlegelése, a számítások és a valóságban mért adatok összevetésének igénye. A tanulmány erről a mérleg-készítésről számol be.

A vizsgálathoz a számtalan előrejelzés közül hatot választottak ki, a legfőbb szempont az volt, hogy az adott becslések minimum tízéves intervallumra vonatkozzanak. Problémát okozott az időközben változó területek adatainak összevetése. Az első számítások a Saarvidék és Nyugat-Berlin nélküli korábbi szövetségi területre vonatkoztak, ezt követték a Saarvidékkel együtt mért, de Nyugat-Berlin nélküli, majd végül az egységes Németország adatai. A félreértések elkerülése céljából – ahol az adatok erre alkalmasak voltak – a mindenkori folyamatokat a megfelelő területi helyhez kapcsolták.

A prognosztizált és a tényleges folyamatok összevetése az 1951-es bázisév alapján készített 30 éves előrejelzés vizsgálatával indult és az 1992-es év alapján végzett 2040-ig tartó becsléssel zárult. Az eltérések elemzésekor egyértelművé vált, hogy a különösen váratlan változások nehezen becsülhetők előre. Ez különösen feltűnő volt az 1960-as évek közepén drasztikusan jelentkező és tartós születésszám-visszaesés esetében, a külföldi munkaerő-felvétel meghirdetése utáni bevándorló-áradatkor és a vasfüggöny leomlásakor. A felvételek alapja a számítások kezdetén adott helyzet volt és az előrejelzések gyakran hosszú távon annak állandóságát feltételezték. A több mint két évtizede tartó alacsony születési szint miatt az utóbbi vizsgálatok állandói a realitásokhoz már közelebb állnak. Ami a külföldről bevándorlókat illeti, a korábbi téves becslések az utolsó, 1992-es alapú számításnál lényegesen

magasabb értékekhez vezettek, és így a ténylegesen bekövetkezett nagyságrendet megközelítették.

A hasonló kezdeti nehézségek a halálozási adatok alakulásánál is megfigyelhetők. Eleinte csak nagyon csekély javulást terveztek, sőt, az 1978/79-es bázisévű becslésnél szinte semmilyen változást nem kalkuláltak. A későbbi vizsgálatoknál már figyelembe vették a várható élettartam növekvő trendjét, és a korábbi elgondolásokat a „biológiai kor határáról” a kül- és belföldön regisztrált növekedés figyelembevételével módosították.

A tapasztalatokat összefoglalva elmondható, hogy a bemutatott előrejelzések több szempontból is hozzájárultak a kiegyenlített számítási koncepcióhoz és a jövőben javuló találati pontosságot várhatunk el. Mégsem szabad azonban átsiklani azon a tényen, hogy a korábbi évekhez hasonlóan az előre nem látható események és különösen a trendváltozások a felvétel szerkezetét kérdéssé tehetik. Meggondolandó továbbá, hogy az előrejelzések nem tükröznek konjunkturális folyamatokat, hanem csak a várható hosszú távú átlagot, illetve trendet tudják felmutatni. Ennélfogva csak a valóságos fejlődés többéves átlagában értékelhetők.

Sz. G. S.

CLARKE, A.L. – LOW, B.S.: *Testing evolutionary hypotheses with demographic data.* (Fejlődési hipotézisek ellenőrzése demográfiai adatokkal.) *Population and Development Review*, 2001/4. 633–660. p.

Demográfusok és fejlődéstani szakemberek egyaránt érdeklődnek az élettartam kutatások iránt, igaz a feltett kérdések és az alkalmazott módszerek gyakran különböznek egymástól. A demográfusok, például amikor a termékenység, halandóság, vándorlás változásait kutatják, arra a kérdésre keresik a választ, hogy milyen körülmények idézték elő a változásokat. Ezzel szemben a fejlődéstani szakemberei azt kutatják, hogy egy sajátos társadalmi és ökológiai helyzetben kialakult viselkedésnek milyen hatása volt.

A szerzők fenti sajátos, fejlődéstani nézőpontból vizsgálják meg bizonyos demográfiai, népesedési jelenséget. Megállapítják, hogy mindkét szakma képviselői például tisztában vannak azzal, hogy a házasságkötések gyakorisága és a termékenységi jellegzetességek összefüggést mutatnak a gazdasági források változásával. A fejlődéstani sajátossága, hogy vizsgálódása kiterjed a források népességen belüli elosztási különbségeinek hatásaira is. Megállapítják, hogy minden általuk tanulmányozott társadalomban a férfiak forrásait – ami például lehet gazdagság, de lehet a magasabb státusz is – reprodukciós előnyök megszerzésére is felhasználják. Erre jó példa a poligám társadalmakban a feleségek száma és a férj gazdagsága közötti összefüggés. A több feleség több gyermek születésével biztosítja a gazdagabb ember reprodukciós előnyét.

Fenti jellegzetes viselkedési minták megtalálhatók szinte minden földrészen, Afrikában és Ázsiában, a Csendes-óceáni-szigeteken, Közép-Amerikában stb. De nem csak a gazdagság, hanem a státusz is reprodukciós előnyökhöz vezethet. Ezek az előnyök nem csupán a feleségek számának változásán keresztül jelenhetnek meg. Például a svéd társadalomban a földtulajdonosok és gazdagabb férfiak gyakrabban kötöttek házasságot, mint a szegények és így érvényesült reprodukciós előnyük. Svédország Tuna egyházközségében például a földtulajdonnal bíró férfiak kilencven százaléka volt házas, míg a földnélküliek csak harminc százaléka. A gazdagabbak feleségei is a fiatalabb nők közül kerültek ki, mint a szegényeké. Egyéb termékenységi jellemzőik – születések közötti intervallum hossza, átlagkor az utolsó szülésnél, gyermekek továbbélési valószínűsége – azonosak voltak, mégis a gazdagabb férfiak átlagos gyermekszáma 1,5 gyermekkel volt magasabb, mint a szegényeké.

A szerzők a tanulmány további részében a kor szerinti termékenység, az ikerszülések gyakorisága, a gyermekek továbbélési valószínűségeinek hasonló szellemű vizsgálatára térnek ki.

Külön rész foglalkozik a gyermekvállalási stratégiákkal. A gyermekvállalást, mint szülői befektetést tekintik, s így a gyermekvállalás (gyermekfelnevelés) halasztása, megtagadása is a stratégia része. Itt tárgyalják a terhesség megszakítása, a gyermekgyilkosság, a gyermekek elhagyása és örökbeadása eseteit, azokat mozgató hátterét is.

Külön fejezetek szólnak a vándorlás, az erőszak, az újraházasodás, a gyermekek nemi szelekciója, a házasságok kívüli születések, a családon kívüli gyermekgondozás, a hosszú élet és a reprodukciós költségek kapcsolatáról.

M. Á.

GISSER, R. – WILD, H.: Natürliche Bevölkerungsbewegung im Jahr 2001. Vorläufige Ergebnisse. (Természetes népmozgalom 2001-ben. Előzetes eredmények.) Statistische Nachrichten, 2002/4. 258–264. p.

Az előzetes számítások szerint 2001-ben Ausztriában 33 911-en, 12,8%-kal kevesebben kötöttek házasságot, mint az előző évben. 1868 óta csak a világháborús években házasodtak ilyen kis számban. Az élveszületések száma 3,8%-kal csökkent, ez lényegében az 1994 óta tartó csökkenő trend folytatódása. A visszaesés közel fele a potenciális anyák baby-boom utáni, folyamatosan kisebb számának tudható be, a másik fele pedig a kevesebb gyermeket vállaló párok tudatos döntésének. Az össztermékenységi ráta megközelítőleg 1,8%-kal kisebb az előző évinél, 1,31 gyermek jut egy nőre. Ez az Ausztriában mért eddigi legalacsonyabb arány.

Állampolgárság tekintetében az osztrák újszülöttek számának visszaesése (3,1%) jóval kisebb, mint a külföldieké (8,4%), utóbbiak között azonban csak a volt jugoszlávoknál és a törököknél tapasztalható csökkenés, az egyéb állampolgárságúak körében csekély növekedés mutatkozik. A házasságban születettek száma 6,1%-kal csökkent az előző évi 1%-kal szemben. Házasságon kívül 1,4%-kal többen születtek, ezeknek az újszülötteknek az aránya 31,2%-ról 32,9%-ra nőtt.

A halálozás a népesség fokozódó öregedése ellenére 2,5%-kal kedvezőbben alakult, a tendencia a nem osztrák állampolgároknál még erősebb, -6,1%. A jelenlegi korszerkezet alapján emelkedett a születéskor várható élettartam, férfiaknál 75,8, nőknél 81,6 évre. Nagyon kis mértékben (0,9%) nőtt a csecsemőhalálozások száma. A születési mérleg csökkenően, de még pozitív, 743-mal többen születtek, mint ahányan meghaltak. Nemzeti hovatartozást tekintve ez 2001-ben 7321-gyel kevesebb osztrák és 8064-gyel több külföldi állampolgárt jelent.

Sz. G. S.

LADSTÄTTER, J.: Volkszählung 2001: Ausländer in Österreich. Vorläufige Ergebnisse. (Külföldiek Ausztriában: A 2001. évi népszámlálás előzetes eredményei.) Statistische Nachrichten, 2002/1. 8–13. p.

A népszámlálás előzetes számai még nem hivatalos eredmények, mindössze első megközelítő áttekintést nyújtanak a trendekről. A számítások szerint 730 200 nem osztrák állampolgárságú személy él Ausztriában, az összlakosság 9,1%-a. Ezzel az aránnyal az ország a

negyedik helyen áll Európában. Csak Luxemburg, Liechtenstein és Svájc előzi meg, az utána következők pedig Németország és Belgium. A külföldiek között az EU-polgárok száma nem jelentős, 15%, amelyből 10% német. Csaknem minden második külföldi a volt Jugoszláviából származik, felerészben a mai Szerbiából és Montenegróból. 18%-ot tesznek ki a török állampolgárok, a fennmaradó 22% pedig a világ legkülönbözőbb országaiból származik. Az utóbbi évtizedben az idegen állampolgárok száma csaknem olyan erős mértékben emelkedett (212 500 fő, 41%), mint az azt megelőző évben. A növekedés az 1961-es népszámlálás óta számottevő, csúcspontja a '80-as, '90-es évek fordulóján volt. Az utóbbi éveket illetően a két nagy csoport – az EU- és nem EU-országokból érkezettek – lényegében azonos mértékben növekedett. Az utóbbiak közül a törökök száma csak 10%-kal, a jugoszláv utódállamok polgáraié viszont 66%-kal emelkedett, visszatükrözve a boszniai és koszovói válságot.

Gyakran tévesen azonosítják az országban élő külföldieket a bevándorlókkal. Számításba véve a tíz év alatt osztrák állampolgárságot elnyerőket és az időközben született külföldieket, valamint a kivándorolt személyeket, 87 000-re több osztrák állampolgár vándorolt ki, mint ahány bevándorló érkezett.

A külföldiek lakóhely szerint nem egyenletesen oszlanak meg az országban. Tartományi szempontból Bécs tartja a csúcst, polgárainak 16%-a külföldi útlevéllel rendelkezik. A fővárost Vorarlberg (14%), majd Salzburg (12%) követi.

Életkor-szerkezet alapján a török és az egykori jugoszláv polgárok lényegesen fiatalabban az osztrákoknál, körülbelül negyedrészüket 15 év alatti. A 60 évnél idősebbek aránya a törököknél 3%, a jugoszlávoknál 6% (osztrákok esetében 22%). Az EU polgárai jórészt dolgozni és tanulni jönnek, a 25–45 közötti korosztály a legerősebb, a gyermekek aránya csupán 10%. Viszonylag sokan töltik azonban közülük nyugdíjas éveiket Ausztriában.

A külföldiek körében az EU-ból érkezettek kivételével több a férfi, mint a nő, arányuk az ex-Jugoszlávia arányait tükrözi. A törököknél a legnagyobb a nők hiánya: 100 férfira mindössze 89 nő jut.

Sz. G. S.

TAMMILEHTO-LUODE, M.: Disclosure control for demographic statistics. – Redefined guidelines and development of methods at statistics Finland. (Adatvédelem a népességi statisztikában. A célok újrafogalmazása és a kialakított módszerek a Finn Statisztikai Hivatalban.) Statistical Journal of the United Nations ECE, 2001/4. 329–336. p.

A Finn Statisztikai Hivatal munkatársai által készített statisztikák többsége különböző kormányzati regiszterek felhasználásával készül. Például 1990 óta a népszámlálások is regiszterek alapján készülnek, s e feladatokhoz felhasznált regiszterek száma meghaladja a harmincat. A regiszterek együttes felhasználása előfeltétele a standardizált személyi, területi és épület azonosítók léte és használata. A népszámlálás különösen tekinthető részletes geográfiai információs rendszernek, mivel az adatok épület mélységig azonosíthatók, s mint-hogy geográfiai koordináták azonosítják az épületeket, így azok térképi ábrázolása sem okoz problémát.

A finn statisztikai törvény, az adatvédelmi törvény meghatározza az érzékeny adatok feldolgozásának kereteit, a Hivatal pedig kialakította adatbiztonsági és adatvédelmi szabályzatát is. A cél az, hogy a statisztikai adatok közzététele során az adatok felfedését minden lehető módon megakadályozzák.

A statisztika lehetőségeinek és az adatok iránti igények fejlődése nagy kihívás elé állítja az adatokat előállító szakembereket. A kistérségi adatok iránti növekvő igények, a geográfiai információs rendszerek terjedése, a több-dimenziós adatbázisok léte, az adatok növekvő

nyilvánosságát biztosító technikák széles körű terjedése mind olyan tényezők, amelyek a hagyományos adatvédelmi eljárások tarthatatlanságát bizonyítják be. Fentiek miatt a Finn Statisztikai Hivatal arra kényszerült, hogy újragondolja adatvédelmi elképzéseit.

Az új adatvédelmi koncepció kialakításához két munkacsoportot hoztak létre, az egyik a gazdaságstatisztikai a másik a természetes személyek adataival foglalkozó társadalomstatisztikai adatvédelmi kérdéseket tárgyalta. A legnagyobb vitát a kistérségi adatok védelmének kérdései váltották ki. A munkába bevonták a Jyväskylä-i Egyetem Statisztikai Tanszéke kutatóit is, akik segítségével egy sajátosan egyedülálló módszert dolgoztak ki.

A kistérségi adatok fő problémája, hogy az előfordulások kis elemszáma miatt az adatok sok esetben nem adhatók ki. Ha az „üres cellák” módszerét követik, amikor is a kis elemszámú előfordulásokat kihagyják a táblázatokból, akkor a statisztikai információ tartalma sérül. Ezért korábban az ilyen esetekben a Hivatal az adatokat egyáltalán nem adta ki.

A kialakított módszer a „helyileg korlátozott imputálási módszer” (local restricted imputation method) nevet viseli. A módszer figyelembe veszi a geográfiai információk sajátosságait, s az adatvédelmi eljárás (imputálás) a statisztikai megoszlásokat a lehető legkisebb mértékben befolyásolja. Az adatvédelmi beavatkozás mindig a legalacsonyabb területi szinten történik, így a magasabb területi hierarchiákban számszaki problémák nem léphetnek fel. E meglehetősen biztató módszert jelenleg a hivatal adatállományait tesztelik, s az eddigi eredmények alapján várhatóan jól szolgálja a geográfiai információs rendszer adatait felhasználó kutatások céljait is.

M. Á.

CALDWELL, J.C. – PHILLIPS, J.F. – KHUDA, B.: *The future of family planning programs.* (A családtervezési programok jövője.) *Studies in Family Planning*, 2002/1. 1–10. p.

A XX. század második fele a demográfiában korábban még nem tapasztalt fejlődést mutatott. A világ népessége ebben az időszakban 2,5 milliárdról 6 milliárdra növekedett. Az 1950-es években az ázsiai és afrikai országokban tapasztalt szegénység, ezen régiók országaiban a családdal kapcsolatos kulturális normák mély gyökerei s egyéb tényezők együttesen nem nagyon mutatták annak lehetőségét, hogy a világ termékenysége belátható időn belül csökkenthető lenne. Az ötvenes években neves demográfusok számoltak be Kínában tett kísérleteik kudarcáról, amikor a fogamzásgátlás eszközeit akarták megismertetni és elfogadtatni a kínai paraszttal. A fejlődő világban nem volt egyetlen intézmény sem, amely a termékenység csökkentését tűzte volna célként maga elé. Ebben az időszakban a fejlődő országokat is a háború utáni baby-boom jellemezte, amikor is például az Egyesült Államokban a teljes termékenységi arány közelítette a négy gyermeket.

1951-ben *Nehru* Indiában bejelentette az országos családtervezési program szervezését, s amelyet 1965-ben be is vezettek, amit azóta számos ország családtervezési programja követett. A hatvanas években vezették be, és széleskörűen terjesztették a családtervezési programokat is szolgáló modern fogamzásgátló eszközöket. 1952-ben alakult meg a Population Council, majd 1959-től a Ford Foundation is foglalkozik népesedési kérdések támogatásával. Az 1960-as évektől a nyugati országok sem zárkoznak el fejlődő országok programjainak támogatásától, s a nyolcvanas években már a családtervezési programok tucatjait támogatják.

2000-ben már az újabb változások jeleit lehet tapasztalni. A fejlett országokban a párok 70 százaléka, a fejlődő országokban 55 százaléka fogamzásgátlást alkalmaz. A világ országainak átlagában a teljes termékenységi arány a családonkénti három gyermek alá csökkent, s a világ népessége fejlődési üteme évi 1,5 százalék alá mérséklődött. A népesség-előreszámítások azt mutatják, hogy a XXI. század végére a világ népessége valahol 10 milli-

árd alatt éri el csúcspontját. A világ népességének négy kilencede, s ami még meglepőbb Ázsia népességének is négy kilenced része olyan országokban fog élni, ahol a termékenység szintje hosszú távon nem biztosítja a népesség reprodukcióját.

Az 1994. évi Kairói Népeségi és Fejlődési Konferencia már azt fogalmazta meg, hogy a családtervezési programoknak már nem a termékenység csökkentését kell fő célként megfogalmazni, hanem az egészségügyi ellátás javítását kell megelőzni, ami a nők helyzetét javítva járulhat hozzá a népesedési célok megvalósulásához is. A célok változása az országok egy részét a támogatási rendszerük újraértékelésére ösztönözte. Valójában nem csökkent a családtervezési programok száma, de a hagyományosan értelmetlen programokat elsősorban Fekete-Afrika országokban működtetik, míg az ázsiai és az észak-afrikai országokban a fejlődési programokban körvonalazott módokon működnek, kevés külföldi anyagi támogatással. Ezeket a területeken a programok beépültek a kormányzati tevékenységekbe, kormányzati anyagi támogatást élvezve.

A hagyományos családtervezési programok a dél-ázsiai országokban várhatóan még hosszú ideig fennmaradnak. Bangladesben, Indiában, Pakisztánban nem látható mi történne, ha megszűnnének a kormányok által támogatott családtervezési programok. Hasonlóan, a fekete-afrikai országok programjai is nélkülözhetetlenek. Ezekben az országokban nincs igazán kereslete még a fogamzásgátló eszközöknek, azokat a társadalom még nem fogta el. Még egy program beindítása is komoly teljesítménynek értékelhető. Hatékony programot eddig csak a Dél-Afrikai Köztársaságban sikerült megszervezni és működtetni.

A XXI. század úgy kezdődött, hogy soha ennyi családtervezési program nem működött, mint ezekben az években. Kelet-Ázsia országában és Délkelet-Ázsia egyes területein a termékenység a fejlett országok szintjére csökkent, s a jövőben ezek az országok az öregedő népesség okozta gondokkal kell majd megküzdeniük. A század végére a családtervezési programok minden bizonnyal csak a Fekete-Afrika egyes országában működnek majd, míg a világ többi részén a fogamzásgátlás iránti igényeket a privát szektor elégíti majd ki.

M. Á.

THORNTON, A. – YOUNG DeMARCO, L.: *Four decades of trends in attitudes toward family issues in the United States: the 1960s through the 1990s.* (A családi kérdések megítélésének négy évtizede az Egyesült Államokban az 1960-as évektől az 1990-es évekig.) *Journal of Marriage and Family*, 2001/4. 1009–1037. p.

A szerzők az alábbi felmérések adataira támaszkodtak:

- az 1976 óta évente végzett jövő megfigyelésre, ami a felsőoktatási intézményekben végzősök mintájára épül;
- az 1972 óta folyó általános társadalmi felmérésekre, ami a 24 év feletti népességből vett minta kikérdezésén alapul;
- az 1962 és 1993 között folytatott szülők és gyermekek generációk közötti panelvizsgálatára, ami Detroit fehér lakosságait kísérte figyelemmel;
- az 1987/88-ban végzett, majd 1992 és 1994 között megismételt országos család és háztartás megfigyelésre, ami a felnőtt lakosságból vett mintára terjedt ki;
- a nemzetközi társadalomtudományi projekt keretében gyűjtött 1988-ra és 1994-re vonatkozó amerikai adatokra.

Az 1960-as évekhez képest az 1980-as évek közepére lényegesen megváltozott a nemek közti egyenlőségről kialakult kép. A férfiak és a nők egyaránt elfogadták a döntéshozatalban való egyenlő részvételt, a nők olyan területeken való szerepvállalását, amelyek korábban

férfi szerepek voltak, pozitívan ítélték meg a nők munkavállalásának a gyerekekre és a családra gyakorolt hatását. Mindez az 1990-es években állandósulni látszik.

A házasság megítélésében – sem pozitív, sem negatív irányban – nem mutatkozott egyértelmű és lényeges változás. A fiatalok körében 1980 és 1993 között nőtt a házasságpártiak aránya. A felnőtt férfiak és nők között emelkedett azoknak az aránya, akik szerint a házaspárok boldogabbak, mint az egyedül élők: 1994-ben a nők 78, a férfiak 83 százaléka vélekedett így. A felsőoktatásban végzős fiatalok egyre nagyobb arányban gondolták úgy, hogy a diploma megszerzése utáni öt éven belül még korai lenne megházasodni: az 1990-es években a lányok 42, a fiúk 51 százaléka gondolkodott így.

A válás megítélése vegyesen alakult. A fiatalok körében 1985-ről 1993-ra nőtt azoknak az aránya, akik az egymással kijönni nem tudó házaspároknál a válást tartották a legjobb megoldásnak. A fiatalok négyötöde a válást gyermekes család esetében is elfogadhatónak tartotta. Az amerikaiak nagy többsége ugyanakkor továbbra is úgy gondolja, hogy a házasság egy életre szól, és csak rendkívüli esetekben fogadják el a válást.

Az együttélés, ami az 1960-as években alig volt jellemző, az 1990-es évtizedre jelentős mértékben elterjedt mind a fiatalok, mint az idősebbek körében. Eközben az ilyen életvitel megítélése is inkább pozitív irányban módosult, főként a fiataloknál. Utóbbiak jelentős része a házasságot megelőzően jó gondolatnak tartja az együttélést, hogy megismerjék mennyire jönnek ki egymással. A fiúk nagyobb arányban gondolkoztak így, mint a lányok.

Az együtt élő párok gyermekvállalását egyre inkább pozitívan ítélik meg, de ennek támogatottsága kisebb, mint amit magánál az együttélésnél tapasztaltak. Ilyen vonatkozásban nem volt különbség a két nem vélekedésében. Ahogy nőtt az együtt élők gyermekvállalásának elfogadottsága, úgy csökkent azok száma, akik az egyedülálló terhes nő számára az abortuszt, a házasságot vagy a gyermek örökbeadását javasolnák. A felnőttek körében az 1970-es évekhez képest az 1980-as években nőtt azoknak az aránya, akik az egyedülálló anyák gyermekvállalását elfogadhatónak tartották. Ha a kérdést nem általában, hanem a saját lányukra vonatkozóan fogalmazták meg, csökkent az elfogadó vélemények aránya. Az egyedülálló anyák gyermekvállalását ugyanakkor a fiatalok túlnyomó többsége nem tekinti el-érendő célnek.

Sz. K.

SWEENEY, M.M.: Two decades of family change: the shifting economic foundation of marriage. (A házasság változásának két évtizede: eltolódás a házasság gazdasági alapjaiban.) American Sociological Review, 2002/1. 133–147. p.

Az Egyesült Államokban 1965 és 1993 között majdnem négy évvel emelkedett az először házasságot kötők korának medián értéke. (Ez most a férfiaknál 26,5, a nőknél 24,5 évet jelent.) Ugyanakkor a házas nők gazdasági aktivitása 30 százalékról 58 százalékra emelkedett. A két jelenség között a szociológusok kapcsolatot látnak, és az utóbbit tekintik magyarázó változónak.

A tanulmány adatai három forrásból származnak: a munkaerőpiaci tapasztalatok országos longitudinális vizsgálatából nyert fiatal férfiak, fiatal nők és a fiatalok kohorszáat képviselő mintákból. A fiatal férfiak, illetve a fiatal nők kohorsza az első baby-boom (1950–1964) idején születetteknek az 1960-as évek végén és az 1970-es években kötött házasságáról ad képet. A fiatalokat együtt kezelő kohorsz a második baby-boom (1961–1965) idején születetteknek az 1980-as években és az 1990-es évek elején kötött házasságának tapasztalatait tükrözi. Jelen vizsgálat a 17 és 34 év közötti személyekre terjedt ki. Az első kohorsz több mint három és fél ezer, a második kohorsz közel ötezer embert foglalt magában.

A vizsgálat független változói közül:

- gazdasági természetűek: kereset, iskolázottság, foglalkozási viszony;
- a családi háttérrel kapcsolatosak: kétszülős család megléte, a családfő/háztartásfő vezető vagy értelmiségi foglalkozása, az anya iskolázottsága;
- területi vonatkozásúak: délen élők, városi területen élők.

Az első baby-boom idején született fehér nők esetében a magas kereset növelte a házasságra lépés kilátásait, de az ilyen hatás nem volt szignifikáns. A magasabb iskolázottságú nőknél a tanulmányaik befejezését követően nagyobb volt a házasságkötés valószínűsége. A délen és általában a vidéken élő nők házassági esélyei nagyobbak voltak, de a különbség nem volt szignifikáns. A második baby-boom idején született fehér nők házassági jellege általában az előbb leírtakhoz hasonló. Eltérés az, hogy a kereset hatása kifejezettebb, és most már szignifikánsnak bizonyult. Utóbbi hatást a fekete nők körében is ki lehetett mutatni.

Az első baby-boom idején született fehér férfiak esetében a kereset és a házasságkötés között pozitív kapcsolatot lehetett kimutatni. A férfiak iskolázottságát tekintve és a katonai szolgálat (lásd Vietnam) vonatkozásában nem volt szignifikáns összefüggés. A délen és vidéken élő férfiak viszonylag korábban házasodtak. A második baby-boom idején született fehér férfiaknál továbbra is fennállt a kereset és a házasságkötés közti pozitív kapcsolat, ami a felsőfokú végzettségűeknél még erősödött is. Az iskolázottság emelkedésével későbbre tolódott a férfiak házasságkötése. Pozitív és szignifikáns kapcsolatot lehetett kimutatni a katonai szolgálat és a házasságkötés között. A fehér és fekete férfiak között néhány szignifikáns különbség mutatkozott. Az alacsonyabb iskolázottságú fekete férfiak kisebb arányban házasodtak, mint a fehérek. Városi területen élő fekete férfiak körében kevésbé tolódott későbbre a házasságkötés, mint ami a fehér férfiakra volt jellemző.

A szerző úgy értékeli az eredményeket, hogy az idő során jelentősen nőtt a nők keresetének szerepe a házasságkötésben, ugyanakkor nem beszélhetünk a férfiak gazdasági/kereső tevékenységének csökkenő szerepéről a házasságkötést illetően. A férfi keresete továbbra is fontos, a magasabb iskolázottság pedig ma nagyobb szerepet játszik, ami ugyancsak összefügg az elérhető keresettel. A nők fokozott gazdasági szerepvállalása mellett a férfiak keresetének nem csökkenő jelentőségét több ok is magyarázhatja: nőtték a gyermeknevelés költségei, változott annak a fogalma, mit kell „megfelelő” életszínvonal fenntartása alatt érteni.

Sz. K.

GOLDSCHIEDER, F. K. – HOGAN, D. – BURES, R.: A century (plus) of parenthood. Changes in living with children, 1880–1990. (A szülői státus évszázados változása a gyermekekkel való együttélésben, 1880–1990.). History of the Family, 2001/4. 477–494.

A tanulmány a szülői státus változó történetét vizsgálja, a változások alapvető demográfiai leírására törekszik, ezeket a változásokat történeti kontextusba helyezve hosszú időtartamon belül próbálja értelmezni. A szerzők megállapítása szerint a családkutatás eddig főleg a nők és a gyerekek, a gyerekkor történetére összpontosított, és a férfiakat elhanyagolta, ami az elmúlt néhány évtized drasztikus változásai után egyre kevésbé elfogadható. A családi élet, a családon belüli kapcsolatok, a szülő-gyermek viszony átalakulásában döntő szerepet játszott a válások növekvő aránya és az egyszülős családmódel terjedése. Mindkét jelenség inkább a nők gyermekkel való együttélésének kedvezett, a férfiak és nők családi élete egyre inkább különbözni kezdett egymástól, főleg a szülői szerepek és a gyermekekkel való együttélés terén. A kutatások főleg a házastársi kapcsolatok növekvő instabilitására koncentráltak, és kevésbé vizsgálták ennek hatását a szülői helyzetre, a szülő-gyermek kapcsolatra. A tanulmány éppen ezt a hiányt igyekszik pótolni, a szülői helyzet változását történeti pers-

pektívából vizsgálva, fontos szerepet juttatva a nemek szerinti különbségeknek, akkor, amikor a szülői szerep a férfiak életében sokkal kevésbé centrálissá vált, mint volt régebben, vagy mint amilyen ma is az a nők életében. A vizsgálat középpontjában a szülői státus változásainak története áll, ezt a szerzők elsősorban a 15 éven aluli gyermekekkel való együttélés valószínűségén keresztül elemzik, elkülönítve ezen belül a saját és a más gyermekeivel való együttélést, és az elemzésben nagy hangsúlyt helyeznek a szülői helyzetben belüli nemi és iskolázottsági különbségek megvilágításának mind az együttélő, mind az elvált házastársak esetében, kiemelten vizsgálják a baby-boom hatását a szülői státusra és a háztartásban élő más hasonló nemű felnőttek szerepét mindkét nem esetében.

A módszereket és a vizsgálat időhatárait a kérdésfeltevésen kívül a rendelkezésre álló források szabják meg: a felhasznált adatforrás a Minnesotai Egyetemen felállított ún. Integrált Közhasznú Mikroadat Minta (IPUMS), amely egyéni adatokat tartalmaz az USA-ból az 1850 és 1990 közötti népszámlálások anyagából vett minta alapján. A minta az USA egész kontinentális lakosságát reprezentálja, elemszáma 1940 előtt általában meghaladja a 200 ezret, 1940 után pedig megközelíti az 1 milliót. Az adatok igen jó minőségűek, az alulszámítás aránya átlagosan 6,7%, ez az adatbázist a modern survey-eknél alkalmasabbá teszi a szülői státus hosszú időtartamú elemzésére. A kiindulópont 1880 lett, az adatok minősége és homogenitása miatt, az elemzett változók a mintában szereplő amerikai születésű, fehér és fekete, 18 és 74 év közötti felnőttek kor, nem, családi állapot szerinti adatai, amit kiegészítettek az iskolázottságukra vonatkozó adatok (1940 előtt írni-olvasni tudás, 1940 után legmagasabb iskolai végzettség) és a gyermekek jelenléte a háztartásban. A háztartásban élő gyerekek között elkülönítették a vizsgált felnőtt saját és nem saját gyerekeit, valamint a 15 év alattiakat és felettieket. Így a vizsgált felnőtteket négy kategóriába sorolták: 15 év alatti saját gyerekekkel együttélők, 15 év alatti nem saját gyerekekkel együttélők, idősebb saját gyerekekkel együttélők, gyerekekkel együtt nem élők.

Az elemzés feltárta a szekuláris trendet: a 15 év alatti gyerekekkel együttélők aránya a mindkét nembeli felnőttek körében drasztikusan csökkent (1880-ban 70%, 1990-ben 35%) – leszámítva a baby-boom időszakát. Ugyan a nők valamivel nagyobb valószínűséggel éltek gyerekekkel együtt, mint a férfiak végig a periódus során, de a különbség meglepően kicsi. A két nem közötti különbség a 20. század végén – a válások és az egyszülős családok arányának nagy emelkedése ellenére – kb. akkora, mint a 19. század végén. Ezen belül 1920 és 1970 között a minimális különbség is eltűnt. A baby-boom hatása a gyermekekkel együttélés terén kevésbé hangsúlyos és rövidebb, mint ahogy várnánk, aránya 1960-ban kicsit nagyobb, mint 1940-ben, mindez erősíti azt a benyomást, hogy a baby-boom mennyire kivételes jelenség a szekuláris trendhez képest, és hogy a 60-as évektől kezdett adatsorok elemzése könnyen hamis képet adhat a változásokról.

A négy kategóriát együtt vizsgálva kiderül, hogy a gyerekekkel való együttélés valószínűsége csökkent, 1880 és 1990 között a mindenféle gyermekkel együttélő felnőttek aránya 75%-ról 50%-ra esett, ezen belül csak a 15 év fölötti gyerekekkel való együttélés valószínűsége nőtt valamit. A 15 év alatti saját gyerekekkel élés esetén a baby-boom hatása világosabb és hosszabb, a periódus alatti csökkenés 15%-os (45%-ról 30%-ra). Legerősebb a csökkenés a 15 év alatti nem saját gyerekekkel élésben, itt a mostoha gyerekeken kívül jelentős szerepet játszott, hogy a fiatal felnőttek tovább maradtak a szülői házban és ott együtt éltek fiatalabb testvéreikkel. A gyermekkel élés valószínűségének általános csökkenése inkább emiatt (a nem saját gyerekekkel élés csökkenése miatt) következett be, mint a termékenység csökkenése miatt. A gyermek nélküli háztartásokban élő felnőttek aránya ugyanakkor folyamatosan nőtt – leszámítva a baby-boom időszakát.

A 15 év alatti saját és nem saját gyerekekkel való együttélést nemek szerint vizsgálva kiderül, hogy a két kategóriában sokkal nagyobbak a nemek közötti különbségek, mint az együttes elemzés során. Saját gyerekekkel a nők, más gyerekekkel a férfiak élnek együtt

nagyobb valószínűséggel, a különbség a saját gyermekeknél a 60-as, 70-es években minimális volt, a periódus elején (özvegy nők, mint egyedülálló anyák) és végén (válások és az elvált nők, mint gondviselők nagyobb aránya) a különbség nagyobb, de nem mondható drámainak (6–8 százalékpont a saját gyerekek esetében). A más gyerekével való együttélésnél a különbség nagyobb volt a férfiak javára, de ez folyamatosan csökkent, ma a nem szerinti különbségek sokkal kisebbek, mint 1880-ban. Továbbá az is világos, hogy a két ellentétes nemek szerinti együttélés-típus okozza a 15 év alatti gyermekkel együttélés nemek szerinti kiegyensúlyozottságát.

A saját 15 év alatti gyermekkel együttélésben tapasztalható nemek szerinti különbségek mögött főleg az állhat, hogy a nők nagyobb mértékben válnak a gyermekek gondviselőivé a válás után. Ez egy erős szemléletváltást mutat: a korábbi nézetet, miszerint egy elvált nő nem alkalmas a gyermeknevelésre, felváltotta az a meggyőződés, hogy a gyermek számára fontosabb az anya szerepe. A 20. század elején a szemléletváltás nagyjából lezajlott, arról azonban vita folyik, hogy ez mikor folyt a 19. században. A 15 év alatti saját gyerekekkel élő egy elvált férfire jutó elvált nők számát vizsgálva kiderül, hogy ez 1880 és 1970 között nőtt, utána csökkent. 1880-ban 2,5 gyermeket nevelő elvált nő jutott egy férfire, 1970-ben 6, míg 1990-ben csak 3,3. Eszerint – ha volt 19. századi szemléletváltás – annak jóval 1880 előtt kellett bekövetkeznie, másrészt a női dominancia gyengülni kezdett ezen a téren.

Kiderült ugyanakkor, hogy a 15 év alatti gyermekkel együttélő felnőttek csökkenő arányban élnek együtt más, azonos nemű felnőttekkel (1880-ban 50%, ez 1940-ig nem sokat változott, főleg az 50-es években ez visszaesett 20%-ra), mindez azzal járt, hogy a gyermeknevelés terhei jelentősen súlyosbodtak az 50-es évek óta.

A 15 év alatti saját gyermekkel való együttélést írni-olvasni tudás szerint vizsgálva látszik, hogy 1950 a korszakhatár: előtte az írástudatlanok éltek nagyobb arányban együtt gyermekeikkel, utána az írni-olvasni tudók, ami megfelelt a termékenység mintáinak, először a műveltebbek korlátozták családjuk méretét, majd a baby-boom is elsősorban az ő művük. Az iskolai végzettség alapján vizsgálva ugyanez látszik, hogy 1940-ig az alacsonyabb iskolai végzettségűek élnek nagyobb arányban együtt gyermekeikkel, utána ez megfordul, 1990-ben a gyermekkel való együttélés aránya egyenesen arányos a magasabb iskolai végzettséggel. A baby-boom periódusában a magasabb iskolai végzettségűek fordították meg a gyermekkel együttélés hanyatló trendjét, majd az újabb visszaesést is az okozta, hogy ők is csatlakoztak az alacsonyabb iskolai végzettségűek trendjéhez.

A tanulmány a 110 éves periódus vizsgálata során feltárta a szülő-gyermek kapcsolat változékonyságát, ezenbelül megvilágított rövid távú anomáliákat (baby-boom), és hosszú távú trendet a családszerkezet változása terén. A szerzők hangsúlyozzák a hosszú távú vizsgálat előnyeit: a modern család megértése a történeti, múltbeli család megértésén keresztül történhet, ha csak a 20. század második felének trendjeit tanulmányozzuk, akkor tökéletlen képet kapunk a felnőttek és gyermekek kapcsolatáról. Az elmúlt évtizedek változásai történeti perspektívából nem feltétlenül tűnnek olyan drámainak, a család változásait történeti kontextusban kell vizsgálni, ezt a felhasznált adatbázis teszi lehetővé.

Ó. P.

BUBER, I. – KYTIR, J.: *Erfahrungen mit Elternschaft und Kinderwunsch. – Ergebnisse für 20- bis 40-jährige Mütter und Väter in Oberösterreich.* (Tapasztalatok az anyaság és az apaság, valamint a gyermekvállalási kedv köréből. – A 20 és 40 év közötti szülők vizsgálatának eredményei Felső-Ausztriában.) Demographische Informationen 2001. Wien: Institut für Demographie der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2001. 30–38. p.

Az utóbbi évtizedben, mint a legtöbb európai országban, Ausztriában is csökkent a termékenység. A születések számának visszaesése számos olyan vizsgálat kiindulópontja volt, mely az osztrák szülők gyermekvállalását és gyermek utáni vágyát tanulmányozta. A '70-es évek végén a Demográfiai Intézet (Institut für Demographie) kutatásának középpontjába a fiatal házaspáros nők családterveit helyezte, munkájukkal kapcsolatos kilátásaikat és az állami családpolitikával szembeni elvárásaikat elemezte. Emellett vizsgálta a gyermek jelentőségét a szülők életében. A szakemberek arra a következtetésre jutottak, hogy a nők kizárólag szakmai tevékenységük miatt ritkán zárkoznak el a (további) gyermekvállalástól. Az egyre kisebb gyermekszám fő okának az tűnt, hogy a megváltozott értékek és orientációk a nők társadalmi szerepét alapvetően módosították.

Az 1990-es évek végén a felső-ausztriai nők és férfiak gyermekvállalási kedvéről készült tanulmány, függetlenül a megkérdezettek családi állapotától. A kérdések főként a szülő és legkisebb gyermekének szubjektív élethelyzetére, valamint e helyzetnek az esetleges további gyermekvállalásra gyakorolt hatására irányultak.

Kiderült, hogy eredeti szakmai tevékenységét a megkérdezett nők csaknem fele folytathatta a (legkisebb) gyermeke születése után is. Az újrakezdés több gyermekkel nehezebben sikerült, az életkor előrehaladtával viszont könnyebbnek bizonyult a folytatás, mert a szülés(ek) előtti hosszabb szakmai gyakorlat ezt vélhetően elősegítette. Akik nem folytatták kereső tevékenységüket, azok vagy nem találtak megfelelő, közeli munkahelyet, rész munkaidős állást, vagy felmondott a korábbi munkáltatójuk. Egyesek a nem megfelelő elhelyezési lehetőségek, illetve családi okok miatt döntöttek úgy, saját maguk gondozzák inkább a gyermeket. Az apák 40%-a és az anyák 30%-a érezte úgy, hogy a munkaadóik nem voltak kellő tekintettel helyzetükre. Anyagi helyzetének romlását az anyák 55%-a, az apák kevesebb, mint fele jelezte, a lakáskörülmények szükségességére a szülők 30%-a hivatkozott. A nők 72%-a vélte elegendőnek partnere segítségét a gyermek körül, ugyanezt a férfiak 75%-a látta így önmagáról.

A kérdőív egy másik kérdéscsoportja az esetleges újabb gyermek vállalásával kapcsolatos elhelyezkedési, anyagi és személyes körülményekre irányult. A megkérdezett nők fele vélte úgy, hogy még egy gyermek korlátozná szakmai előmenetelét, 15%-uk szerint erősen csökkennének munkalehetőségeik, 20% pedig nem volt érintett a kérdésben. Megegyezett a két nem véleménye ez esetben az anyagi helyzet romlásával kapcsolatban: a válaszadók fele erősen megterhelőnek vélte egy további gyermek vállalását. Tízből négyen tartották szükségesnek, hogy mindkét szülő dolgozzon korábbi életszínvonaluk megtartása érdekében. A nők túlnyomó többsége érezte úgy, hogy további gyermek erősen korlátozná egyéni elfoglaltságaiban, hobbiában stb. A férfiaknál ez az arány „csak” 40% volt.

A gyermek utáni vágy szubjektív és objektív hatások összjátékának eredménye. Statisztikailag még nem mutatható ki egyértelműen, de egyre erősödő a tendencia, hogy azok a nők szeretnének újabb gyermeket, akik társuktól több segítségre számíthatnak a háztartásban és a gyermekgondozásban. Szignifikáns azonban a szakmai, pénzügyi és egyéb egyéni szempontok (lakáskörülmények, szabadidő) hatása, mégpedig elsősorban az anyák esetében.

HENKENS, K. – GRIFT, Y. – SIEGRENS, J.: *Changes in female labour supply in the Netherlands 1989–1998. – The case of married and cohabiting women.* (Változások a női munkaerő-kínálatban Hollandiában 1989–1998 között. – Házasságban, illetve élettársi kapcsolatban élő nők esete.) *European Journal of Population*, 2002/1. 39–57. p.

A holland nők gazdasági aktivitása 1960 és 1999 között 26 százalékról 64 százalékra nőtt, ami megfelel más európai országok hasonló mutatójának. Ehhez hozzájárult, hogy sok nő vállalt részdíjs munkát, amit a gyerekes dolgozó nőknek a korábbinál kedvezőbb társadalmi megítélése is támogatott. Ezen túlmenően a holland kormány maga is fellépett az egyénre szabott rugalmas munkavégzés lehetőségének megteremtése érdekében, amiben gazdasági igény felismerése játszott szerepet.

Jelen tanulmány adatait a holland statisztikai hivatal által 1989/90-ben folytatott lakásigény felmérés szolgáltatta. Ez a megfigyelés információval szolgált a nők és partnereik munkavállalásáról, jövedelmük forrásairól és mértékéről, továbbá a háztartás összetételéről, a háztartás tagjainak koráról, iskolázottságáról és végül a lakóhelyéről is. A mintában 20 000 nő szerepelt.

A házas nők gazdasági aktivitása az 1989. évi 38 százalékról 1998-ra 55 százalékra emelkedett. Az élettársi kapcsolatban élő nőknél ugyanezek a számok 84, illetve 81 százalék, azaz a változás a két csoportnál ellentétes irányú volt. A nők gazdasági aktivitása a korrallal csökkent. Az ezt leíró fordított U alakú parabola csúcsa házas nőknél 25 éves életkornál, együtt élő nőknél pedig 20 éves életkornál mutatkozott. Kiskorú gyermekek mellett a nők ritkábban vállaltak munkát. Ez különösen akkor volt megfigyelhető, ha a fiatalabb és az idősebb gyerek között 6 év vagy annál nagyobb korkülönbség volt. A heti munkaidő és a munkabér között pozitív kapcsolat mutatkozott. A ledolgozott munkaidő a gyerekes nőknél kevesebb volt, mint a gyermekteleneknél, és ez a 12 évesnél fiatalabb gyerek esetén volt igazán kifejezett. A munkavégzés ideje a nők korával csökkent. 1989-ben a házas nők átlagosan heti 24 órát dolgoztak, ami 1998-ra 21 órára csökkent. Az élettársi kapcsolatban élő nőknél ezek a számok 34 és 29 órának felelnek meg. A nők munkavállalásának mértéke nem, vagy alig mutatott kapcsolatot a férj/élettárs jövedelmével.

Az eddigiekből kitűnik, hogy a házas nők gazdasági aktivitása észrevehetően elmarad az élettársi kapcsolatban élő nőkéétől. Ennek több oka is van. Az élettársi kapcsolatban élő nők fiatalabbak voltak, a partnerüknek alacsonyabb volt a jövedelme és kevesebb (kiskorú) gyermek élt a háztartásukban. Mindezt olyan jellegeknek tekintik a szerzők, amiből azután a kérdéses viselkedési különbség adódik, miközben magukat a jellegeket tekintve a két csoport egyikében sem volt változás.

A nők egészéről elmondható, hogy egyre nagyobb arányban kívántak munkát vállalni, és ezzel egyidőben a csökkent munkaidővel járó kereseti lehetőségeket keresték. A nők munkavállalását támogató politika úgy tűnik eredményes volt, miközben a társadalom is kedvezőbben ítélte meg a dolgozó nőket, köztük a gyerekes anyákat.

Lényeges, hogy a munkavállalást tekintve csökkent annak a szerepe, hogy van-e gyerek a háztartásban. Ennek ellenére még 1998-ban is kimutatható volt a különböző korú gyerekek eltérő mértékű negatív hatása a nők munkavállalására. Több gyerek esetén az iskoláskorú gyerek jelenléte számottevően visszavetette a munkavállalást, ami felhívja a figyelmet az iskolai órák utáni gyermekellátás megszervezésének fontosságára.

FARON, O.: Father – child relations in France: Changes in paternal authority in the nineteenth and twentieth centuries. (Apa-gyermek kapcsolat Franciaországban: az atyai hatalom változásai a 19. és a 20. században.) *History of the Family*, 2001/3. 365–375.

A cikk az atyai hatalom hosszú távú változása trendjének megrajzolására vállalkozik abban az időszakban, amelyet Franciaországban egyfelől a patriarchális rendszert megerősítő az 1804-es polgári törvénykönyv (Code Civil) másfelől az atyai autoritást a szülőivel felváltó 1970-es törvény jelölnek ki. A változást megvilágító történeti elemzés során feltárulnak a lineárisnak gondolt folyamat szakaszai, hullámmozgása is.

A szerző leszögezi, hogy a szülő-gyermek kapcsolat társadalmi konstrukció, amely társadalmi tényezők hatására időben nagyon változó jelenség. A vizsgált történeti probléma az atyai tekintély és hatalom gyengülése, eróziója, a tanulmány elsősorban azt vizsgálja, hogy ez az erózió mikor kezdődött, hogyan, milyen társadalmi változások hatására zajlott le, a jog hogyan igazolta ezeket a változásokat, hogyan reflektált a társadalmi változásokra, és ez a 19–20. századi változás hogyan illeszkedik az atyai hatalom és az apa-gyermek kapcsolat hosszú időtartamú történetébe.

A középkor és a kora-újkor dokumentuma az erős atyai hatalom képét mutatják: az atyai hatalmat a törvény is alátámasztotta, az apák kieszközölhették engedetlen gyermekeik bebörtönzését, Franciaországban a 16. századi törvények a házasságkötést atyai beleegyezéshez kötötték a gyermekek törvényes nagykorúságának határáig (fiúknál 30, lányoknál 25 éves korig), és az atyák számára fennállt a kitagadás, az öröklésből való kizárás eszköze is az engedetlenség esetére. A fokozatos változás nyomai a 17. századtól bukkantak fel: az állam kezdett beavatkozni az apa-gyermek kapcsolatba, szigorúan büntetni kezdték a gyermekgyilkosságot, tiltották a gyermekek elhagyását, az atyai hatalmat fel lehetett függeszteni örültség vagy rossz, kegyetlen bánásmód esetén, az apáktól kezdik megkövetelni, hogy biztosítsa gyermekei boldogulását az életben, egyszóval a lényegében korlátlan hatalom mellett felbukkannak a hatalom részéről többé-kevésbé elvárt és ellenőrzött kötelességek is. Ahogy a férjtől elvárták, hogy ügyeljen házastársa egészségére, különösen annak terhessége idején, úgy azt is feladatának tartották, hogy gondoskodjon gyermekei megfelelő neveléséről is. Mindez a 18. századra egy inkább társadalmi, mint törvényszabta változást hozott: megjelent az atyai hatalom új formája, amely a gyöngéd, szerető atya modelljében testesült meg. A változás beleilleszkedett abba az általános folyamatba, amely az individuumok közötti kapcsolatok átalakulásához vezetett a 18. században. Az atyai hatalom gyengülésének, átalakulásának folyamatát erősítették a francia forradalom törvényei, amelyek előírták az egyenlő örökösdést, tiltották valamely gyermek kizárását az öröklésből, a házasságkötésnél már nem követelték meg az atyai beleegyezést (1792. szept.).

A *Napoleon*-féle polgári törvénykönyv (Code Civil, 1804) újra megerősítette az atyai hatalmat, a természetjogból eredeztetve azt, és a családon belül az apák kötelességévé tette a gyermekek nevelését és megjavítását. Ugyanakkor fennmaradnak, illetve beépülnek olyan elemek, amelyek az állam, a hatóságok beavatkozásának engednek teret, amelyek hangsúlyt fektetnek a hatalom által garantált szülői kötelességek teljesítésére is: fennmarad az egyenlő öröklés elve, családi törvényszékek illetékesek a gyermekekkel való rossz bánásmód esetén. Az állam szerepe növekszik, az atyai autoritás egyre nagyobb hányadát próbálja átvenni, amelyet a 19. századi törvénykezés igyekszik jogilag alátámasztani. A törvények az „ésszerűség, az erkölcs, az emberség, a gyermekek és a társadalmi rend” érdekeivel indokolják az állami beavatkozás szükségességét. 1857-ben biztosítják a nagyapák láthatási jogát, 1884-ben legalizálják a válást, amely közvetlenül érintette az atyai autoritást, hiszen válás esetén már nem voltak automatikusan gyermekeik gondviselői, 1889-ben lehetővé teszik az atyai hatalom felfüggesztését visszaeső részegeskedés, botrányos viselkedés esetén, 1907-ben eltörlik az atyai beleegyezés szükségességét mindazoknál a házasságoknál, ahol a felek

elérték a törvényes korhatárt. Mindez azzal járt, hogy a gyermekek fölötti legfőbb, tényleges hatalommal járó tekintély többé már nem az apák kezében volt, hanem átkerült az állami hatóságok kezébe. Ettől fogva lényegében az állam határozta meg, hogyan kell bánni a gyermekekkel, hogy tanuljanak, dolgozzanak-e és mely életkortól (1841-ben betiltják a gyermekmunkát, 1874-ben a gyermekkoldulást, 1880-ban bevezették a kötelező iskolai oktatást). A törvények csak a trendet erősítették, a folyamatot gazdasági és társadalmi változások határozták meg: a gazdasági átalakulás erősítette a migrációt, amely erősítette a gyermekek korai függetlenedését, egyre kevésbé vált automatikussá, hogy a gyermekek atyjuk foglalkozását kövessék, ami szintén gyengítette az apa-gyermek kapcsolat erősségét. Ugyanakkor a házastársi kapcsolatokban is meggyengült a férj és atya tekintélye, hatalma, ami szintén módosította az apa-gyermek kapcsolatot. A polgári család modellje, amelyben a férfi a családon kívül folytat kenyérkereső tevékenységet, szintén az anya-gyermek kapcsolatok felértékelődését eredményezte. Így a Code Civil rendelkezései ellenére az atyai hatalom már 1914 előtt érezhetően meggyengült, a családon belüli szerepek kezdtek kiegyenlítődni. A Code Civil ebből a szempontból nem látszik olyan éles fordulópontnak, visszakanyarodásnak, mint ahogy általában tartják, a nők és a gyermekek emancipációja gyengítette, ellensúlyozta az atyai tekintélyt, a 19. századi jogi kommentárok is morális dimenzióba emelik az atyai hatalmat, hangsúlyozva, hogy csak erős és kölcsönös érzelmi kapcsolatokra épülve tudja szerepét betölteni (a gyermekek táplálása, nevelése, fizikai és morális szükségleteik kielégítése), ami új viselkedési standardok kialakulásához vezetett. Az atyai hatalom gyengülését, amely a 20. században főleg az első világháború alatt gyorsult fel, a katolikus egyház és a pedagógiai irodalom pozitív állásfoglalásai sem ellensúlyozhatták.

Az első világháború alatt a családon belül felértékelődött a nők szerepe, felgyorsult a szerepek kiegyenlítődése, ennek következtében a két háború között kialakuló francia családpolitika centrumába is az anya került: ő lett a szociális juttatások kedvezményezettje, mintegy ő vált a család integritásának egyedüli garantálójává.

A szerző így a Code Civil helyett inkább az első világháború centrális jelentőségét hangsúlyozza az apa-gyermek kapcsolat és az atyai tekintély történetében. A folyamat középpontjában a gyermekek álltak, akiknek jogai 1945 után egyre inkább előtérbe kerülnek, akik egy hosszú átalakulás során egyre inkább önálló jogi személyiséggé válnak.

Ó. P.

SCHIMARY, P.: Altern aus bevölkerungssoziologischer Perspektive. – Anmerkungen zur Verschränkung von Demographie und Soziologie. (Az öregedés népegészségügyi nézőpontból. – Gondolatok a demográfia és a szociológia összefonódásáról.) Demographische Informationen 2001. Wien: Institut für Demographie der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2001. 59–68. p.

A demográfiai öregedés folyamata széles körű állami és társadalmi következményekkel jár. A tanulmány, mely a német és az osztrák helyzettel foglalkozik, három feltevésből indul ki. Először is a népesség öregedése megfordíthatatlan és hosszú távú folyamat, melynek során a meghatározó változások népességcsökkenéssel és a szociodemográfiai szerkezet átalakulásával járnak együtt. Másodszer: ez a folyamat csak az állami társadalmi összefüggések komplex hatásvizsgálatával együtt ragadható meg. Harmadikként pedig lényeges, hogy a demográfiai öregedés következményeiről összetett kép csakis interdiszciplináris nézőpontból nyerhető.

A szerző felvázolja a modern jóléti állam kialakulását és demográfiai változások miatti jelenlegi problémáit, majd formális szempontból mutatja be a demográfiai öregedést, és közelebbről vizsgálja az „öregedő társadalmat”. A legfrissebb előrejelzések alapján bizo-

nyos, hogy a folyamat a jövőben erősödni fog és társadalmi struktúraváltozásokkal jár majd. Nemcsak gazdasági és szociális területen jelentkeznek következményei, hanem a társadalom kulturális és etikai alapjait is érintik. Az öregebb és számszerűleg kisebb társadalomnak a nemzetközi migrációval kell számolnia, bevándorlási és integrációs terveket kell készíteni. Szociológiai perspektívából az öregedésről való gondolkodás egyidejűleg a társadalom jövőjéről való gondolkodást is jelent. A szociálgerontológia kutatásai az öregedő emberek egyéni életminőségére vonatkoznak, a szociológia azonban főképp az intézményi és társadalompolitikai feltételekre kell, hogy összpontosítson. A társadalom további modernizációja függ attól, milyen mértékben sikerül politikailag, illetve intézményesen az öregedési folyamatot legyőznie.

Ha az öregedés szociológiáját a jövőben az interdiszciplináris kutatás csomópontjának tekintjük, szerepét újból meg kell határoznunk. Alapkövetelmény a szociodemográfiai szerkezetek vizsgálata, hogy az idősebbek életkörülményeinek jövőbeli változásai megragadhatók legyenek. A demográfiai öregedés „költségeit” jelentik a társadalombiztosítás keretei közt megjelenő terhek, a relatív életszínvonal-megőrzés az öregkorban. Az öregedés szociológiájának azonban koncentrálnia kell az időskori tevékenységekre, a munkaképes kor megváltozására, illetve utolsó fázisának munkaformáira, a nyugdíjas korba való átmenetre és a nyugdíjas elfoglaltságokra is.

A társadalombiztosítás finanszírozásának jövője várhatóan a nyugdíjkorhatár emelésével oldható meg, összekapcsolva a munkahelyek, a munka világának humanizálásával. Nemcsak a részmunkaidős foglalkoztatás, a munkaidő csökkentése, hanem mindenekelőtt valamennyi munkavállaló csoport intézményes továbbképzése fontos a kvalifikáció megőrzése érdekében. További súlypontja az öregedés szociológiájának az „időssé válás” és az „idősként élés” vizsgálata, feltárni az életminőség objektív és szubjektív elemeinek, az öregedés különböző területeinek összefüggéseit.

Sz. G. S.

DE VOS, S. – SANDEFUR, G.: Elderly living arrangements in Bulgaria, the Czech Republic, Estonia, Finland, and Romania. (Az időskorúak életkörülményei Bulgáriában, a Cseh Köztársaságban, Észtországban, Finnországban és Romániában.) European Journal of Population, 2002/1. 21–38. p.

A szerzők az 1990. évi népszámlálások alapján hasonlítják össze, hogy öt európai, de az Európai Unió kívüli országban miként élnek az öregkorúak. A kiválasztott országok Európa történelmileg, kulturálisan és gazdaságilag eltérő régióját reprezentálják. Az északi országokat a relatíve magas GNP, a magas várható élettartam, az idősebb körében a nőtlenség, hajadonok magas aránya és az állampolgári jogon járó nyugdíj rendszere jellemzi. A délkeleti régió országait az alacsonyabb GNP, alacsonyabb várható élettartam, az idősebb nők szinte teljes körű házas családi állapota, és a jövedelmen alapuló és hozzátartozói nyugdíj rendszere jellemzi. A közép-európai régiót reprezentáló Cseh Köztársaság valahol a korábban említett két régió között foglal helyet, míg Észtország megint más jellegzetességekkel rendelkezik.

A szerzők kimutatják, hogy például a finn öregkorúak nagyobb része él intézetekben, mint magánháztartásokban. Csehországban és Észtországban még jelentős az intézetekben lakó öregkorúak aránya, míg Romániában és Bulgáriában elhanyagolható. A magánháztartásokban élő időskorúak minden országban szinte kizárólag gyermekeikkel élnek közös háztartásban, ebből is következik, hogy az intézetekben lakó öregek elsősorban a hajadonok és nőtlenség köréből kerülnek ki, tehát azok lagnak elsősorban intézetekben, akiknek nincs leszármazottjuk.

Regionális különbségek találhatók a magánháztartásokban lakó öregek háztartástípusaira is. Az alábbi jellemző típusokat állították fel:

- házas családi állapotúak, akik házas társukkal élnek,
- nem házas családi állapotúak, akik egyedül élnek,
- nem házas családi állapotúak, akik gyermekeikkel élnek.

A házas családi állapotú öregszerűek nyolcvan százalék csak házas társával él Finnországban és Csehországban, a többi országban arányuk alacsonyabb. A nem házas öregszerűek kétharmada él egyedül ugyancsak Finnországban és a Cseh Köztársaságban, míg a Romániában, Bulgáriában és részben Észtországban az időskorúak főleg gyermekeikkel laknak együtt. Arra a kérdésre, hogy a fenti jellegzetességek csak átmeneti jelenségek, vagy egy mélyen gyökerező, hosszú távon fennmaradó különbségeket takarnak, nem tudunk választ adni. Korábbi tanulmányok rámutattak, hogy a lakásépítési módok néhány országban nem támogatják a többgenerációs háztartások kialakulását, de arra ezek a kutatások sem adnak választ, hogy az építők csak a vásárlók preferenciáit követik-e, avagy ők alakítják az együttélés lehetőségeit.

Az egyedül élés indítékait nehéz magyarázni. Az egyik felfogás szerint az egyedül élő a magasabb létfenntartási költségeivel megvásárolja a nyugalomát. Gerontológusok véleménye szerint az egyedül élés a modern élet velejárója, s nem vezet feltétlenül a családi kapcsolatok lazulásához. Ezzel szemben az Egyesült Államokban végrehajtott újabb vizsgálatok arra mutattak rá, hogy a háztartások közötti kommunikáció szintje az utóbbi időben csökkent.

A nyugdíj csak az élet gazdasági szükségleteihez segít hozzá, míg az időskorban több nem-anyagi tényező is hozzájárul az élet minőségének biztosításához. Gondoljunk arra, ha az időskorban valaki olyan fogyatékoságokkal bír, hogy képtelen napi szükségleteit önállóan, segítség nélkül ellátni. Még ha a kormány által biztosított nyugdíj elégséges a létfenntartáshoz, még ha az egészségügyi rendszer képes az időskorúak egészségi problémáinak kezelésére, akkor is vannak az öregkorban olyan szociális, érzelmi, fizikai szükségletek, melyeket a bürokrácia nem tud megfelelően kielégíteni.

M. Á.

PORTRAIT, F. – LINDERBOOM, M. – DEEGS, D.: Life expectancies in specific health status: results from a joint model of health status and mortality of older persons. (A különböző egészségi állapotokban várható élettartamok: eredmények az öregszerűek egészségi állapotának és halandóságának modelljéből.) Demography, 2001/4. 525–536. p.

Hollandiában az öregedés jobb megismerésére irányuló longitudinális vizsgálat adatainak elemzésével a szerzők az egészségi ellátás várható feladatainak felméréséhez járulnak hozzá. A vizsgálat az 55 évnél idősebb személyek fizikai, érzelmi, értelmi és társas kapcsolatteremtő képességeinek alakulását kívánta felmérni.

Az idős személyek egészségi állapotát leginkább a krónikus légzőszervi betegségek, a keringési rendszer betegségei, a cukorbetegség és a rák veszélyezteteti. Többen jó egészségi állapotról számoltak be, noha magas vérnyomással, hátfájással és emésztési problémákkal bajlódtak. A fizikailag jó állapot nem zárta ki az értelmi funkciók leépülését és a komoly mértékű érzelmesedést. A rossz fizikai állapotban levők általában depressziósak is voltak. Az egészségesek olyan az életkortól független tényezőknek is köszönhetik jó állapotukat, mint az öröklött jellegek és az életvitelük. Az utóbbiak nehezen megfigyelhetők és valamelyest gyengítik a további megállapításoknál az ok-okozati kapcsolat fennállásának valószínűségét.

A megfigyelt idős személyek körében a rák és a keringési betegségek által érintettekénél volt a legmagasabb a halandóság. Az érlelmeszesedés közvetlenül nem fenyegetett halállal, de ami ezzel együtt járt – csökkent fizikai, érzelmi és értelmi képességek – az már növelte a halál bekövetkezésének valószínűségét. A halandósági arány korral emelkedik, de a nőknél mindig alacsonyabb, mint a férfiaknál. Más szóval a nők tovább élnek. Ez azzal is összefüggésben lehet, hogy a férfiaknál magasabb az életveszélyes betegség (ilyenek a keringési rendszer betegségei) kockázata, míg a nők inkább más betegségben (például érlelmeszesedésben) szenvedtek. A magasabb társadalmi-gazdasági státuszú személyek (lásd magasabb iskolázottság, több jövedelem) általában tovább élnek, és az ilyen különbség a nőknél kifejezettebb, mint a férfiaknál. Magyarazatul az egészségügyi ellátáshoz mindenkor könnyebb hozzáférés és a kedvezőbb életkörülmények szolgálhatnak.

A városi és a vidéki környezetben élő öregek halandóságában nem volt érdemi különbség. A városi lakosok körében ugyanakkor több volt a súlyos légúti betegségben szenvedő és a rákos. Az egyedülállók tovább éltek a házaspároknál, de a különbség nem szignifikáns. Ennek ellentmondani látszik, hogy az egyszemélyes háztartásban élő öregek rosszabb egészségi állapotban voltak, mint a házaspárok.

A 65 éves életkort egészségben megérő személyek előbb-utóbb egy sor krónikus betegség fellépésére számíthatnak. A holland férfiak 65 éves korban várható átlagos élettartama 15 év, és ha egészségben érték meg a 65. életévüket még 7 évig számíthatnak arra, hogy egészségesek is maradnak. A holland nők 65 éves korban várható átlagos élettartama 21 év, viszont ők sem számíthatnak a férfiaknál több még várhatóan egészségben megért évrre.

Egészségi állapotuk alapján Hollandia idős lakossága hat csoportba sorolható: 1. krónikus légzőszervi betegségben és rákban szenvedők, 2. egyéb krónikus betegségben szenvedők, 3. csökkent értelmi képességűek, 4. érlelmeszesedésben szenvedők, 5. a keringési rendszer betegségeiben szenvedők, 6. egészséges idős személyek. A várható élettartam, az 1. és az 5. csoportban a legkisebb, míg a 2. és 6. csoportban a legnagyobb.

Sz. K.

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAFIE

a Cseh Statisztikai Hivatal folyóirata
2001. No. 3.

KRETSCHMEROVÁ, T.: A Cseh Köztársaság népességének fejlődése 2000-ben.

ALES, M.: Belföldi vándorlás a Cseh Köztársaságban 1980–1999 között.

SRB, V.: A népesség nemzetközi vándorlása a cseh országok területein 1870–2000.

HORÁKOVÁ, M.: A munkaerő vándorlásának jelenlegi helyzete és hatása a munkaerőpiacra a Cseh Köztársaságban.

ROSKOWSKÁ, P.: Vándorlás Lengyelországban a XX. század második felében.

KRAUS, J.: A 2000. évi svájci népszámlálás alkalmával a lakosság választhatta az Interneten való válaszadást.

ANDRLE, A. – SRB, V.: „Háztartások és szobák” az Európai Unió országainak népesség- és lakásszámlálásában.

2002. No. 1.

- OLEXA, M.*: Néesség-, lakás- és épület-összeírás Szlovákiában.
DIVINSKY, B.: A kiválasztott közép-európai fővárosok népességi potenciáljának összehasonlítása különös tekintettel Pozsonyra.
JERÁBEK, M.: Munkaerőpiac és a munkaerő vándorlása iránti igény a német-holland határmenti régióban.
BURCIN, B. – KUCERA, B, B-T.: A népesség öregedése és a nyugdíjas kor.
DZÚROVÁ, D.: A cseh népesség öregedésének regionális különbségei.
KUCERA, M.: A népesség öregedésének szociális következményei a Cseh Köztársaságban.
SRNEC, J.: Az időskorú népesség helyzete a posztkommunista Cseh Köztársaságban egy pszichológus szemével.
RYCHTARIKOVÁ, J.: Sikeres öregkor – a XXI. század vezérével.
KRAUS, J.: A lakásregiszter használata Norvégiában.

2002. No. 2.

- FIALA, T.*: A második és harmadik gyermek megszületésének tendenciái a cseh házasságokban az utóbbi öt esztendőben.
HRKAL, J.: A stacioner népesség életviszonyainak gazdasági jellegzetességei.
RYCHTARIKOVÁ, J.: Különbségek az öregkorú férfiak továbbélési viszonyaiban a XX. század végén Európában.
KANÁKOVÁ, N.: A vándorlás globális aspektusai.
KRAUS, J.: A 2001. évi népesség- és lakásszámlálás és a területi információk.
MISOVIC, J.: Az egyházakhoz tartozás kérdése az 1991. évi és a 2001. évi népszámlálásoknál.

DEMOGRAPHY

az Amerikai Népesedési Társaság folyóirata

2002. No. 1.

- SASTRY, N.*: Erdőtűzek, légszennyeződés és halandóság Délkelet-Ázsiában.
WACHTER, K.W. – KNODEL, J.E. – VAN LANDINGHAM, M.: Az AIDS és a thaiföldi öregkorúak: a családi hatások előrebecslése.
SEAR, R. – STEELE, F. – McGREGOR, I.A. – MACE, R.: A család hatásai a gyermekhalandóságra a vidéki Gambiában.
GOLDSTEIN, J.R.: A fokozatos demográfiai átmenet népességet érintő tényezői: egy alternatív megközelítés.
AHMED, S. – MOSLEY, W.H.: Párhuzamosságok az anya-és gyermekvédelmi szolgáltatások használatában és a fogamzásgátlás alkalmazásában: bizonyítékok a fejlődő országokból.
HANNUM, E.: Iskolai végzettség szerinti rétegződés az etnikumok szerint Kínában: beiratkozás és iskolavégzés a reform korai éveiben.
COSTA, D.L.: A krónikus betegségek változó aránya és a funkcionális korlátozottság hosszú távú csökkenése az időskorú férfiak körében.
BAUM, II. C.L.: A gyermeknevelés költségeinek hatása az alacsony jövedelmű kisgyermekes anyák munkavállalási döntéseire.
MEYERS, M.K. – HEINTZE, T. – WOLF, D.A.: Gyermeknevelési támogatások és a támogatottak munkavállalási státusza.

- STEWART, S.D.*: A mostohagyermek hatása a gyermekvállalási szándékokra és a születésekre.
JOYCE, T. – KAESTNER, R. – KORENMAN, S.: A terhesség szándékossága retrospektív vizsgálatának megbízhatósága.

EUROPEAN JOURNAL OF POPULATION
 az Európai Népesedési Társaság folyóirata
2002. No. 1.

- HOLDSWORTH, C. – SOLDA, M.I.*: Az első költözés Spanyolországban: az otthon elhagyása és az első lakás megszerzése.
DE VOS, S. – SANDEFUR, G.: Az időskorúak életkörülményei Bulgáriában, a Cseh Köztársaságban, Észtországban, Finnországban és Romániában.
HENKENS, K. – GRIFT, Y. – SIEGERS, J.: Változások a holland női munkaerő-kínálatban 1989–1998 között: a házasság és az együtt élő nők esete.
MATTHIJS, K. – VAN DE PUTTE, B. – VLIETINCK, R.: A hosszú élet örökítése egy flamand faluban (XVIII–XX. század).

2002. No. 2.

- ENTWISLE, B. – CHEN, F.*: Munkavállalási szokások a gyermekszülés után a vidéki és városi Kínában: egy longitudinális vizsgálat.
RONSEN, M. – SUNDSTÖRM, M.: Családpolitika és a gyermekszülés utáni munkavállalás: Finnország, Norvégia és Svédország összehasonlítása.
ROBINSON, W.C.: Népesedéspolitika a korai viktoriánus Angliában.
POORTMAN, A-R. – KALMIJN, M.: A nők munkaerőpiaci helyzete és a válás Hollandiában: értékelés a munkavállalás gazdasági hatásainak interpretálásáról.

GENUS

A Római Tudományegyetem Népeségtudományi Intézetének folyóirata
2001. No. 3–4.

- FEDERICI, N.*: Irányzatok a demográfiában és a fejlődés kilátásai.
SHKOLNIKOV, V.M. – VALKONEN, T. – BEGUN, A. – ANDREEV, E.M.: Az élethossz csoporton belüli egyenlőtlenségeinek vizsgálata.
TOMASSINI, C. – BILLARI, F.C. – ROSINA, A. – CHRISTENSEN, K.: Együtt születni és együtt meghalni. Együtt élni és együtt meghalni. A partner és az ikerpartner szerepe a hosszúéletben, az idős korban.
PADMADAS, S.S.P. – NAIR, P.S.: Vérségi együttélések és hatásuk a magzati veszteségekre és a csecsemőhalálózásra Indiában.
GOLDSCHIEDER, F. – TURCOTTE, P. – KOPP, A.: A nők első együttélésének változó meghatározói az ipari országokban: USA, Kanada, Olaszország és Svédország.
EZEH, A.C. – DADOO, F.N.A.: Intézményes változások és az afrikai termékenységi átmenet: Kenya példája.
BOOTH, H.: Az első gyermekszülés átlagos kora és az első szülési intervallum trendjei a Csendes-óceáni-szigeteken.

MOORS, H. – ESVELDT, I. – VAN DAM, E.: A hollandiai vélemények a bevándorlókról és a bevándorlási politikáról európai nézőpontból.

JOURNAL OF MARRIAGE AND THE FAMILY
 az USA Családi Kapcsolatok Nemzeti Tanácsának folyóirata
2002. No. 1.

- RILEY, L.A. – GLASS, J.L.: “Nem mindig azt csinálhatod, amit szeretnél” – gyermekgondozási preferenciák és gyakorlatok a dolgozó nők körében.
- BOOTH, C.L. – CLARKE-STEWART, K.A. – VANDELL, D.L. – McCARTNEY, K. – OWEN, M.T.: A gyermekgondozási szolgáltatások igénybevétele és az anya-gyermek kapcsolat „minősége”.
- LAVEE, Y. – KATZ, R.: Munkamegosztás, megértés és a házasság minősége: a nemi ideológia hatása.
- McLOYD, V.C. – SMITH, J.: Fizikai fegyelmezés és magatartási problémák az afro-amerikai, az euro-amerikai és a hispán gyermekek körében: érzelmi támogatás, mint közvetítő.
- KHALEQUE, A. – ROHNER, R.P.: Az észlelt szülői elfogadás-elutasítás és pszichológiai feldolgozása: a kultúrák közötti és kultúrán belüli méta-analízis.
- OYSERMAN, D. – BYBEE, D. – MOWBRAY, C.T. – MacFARLANE, P.: Nevelési sikerek a komoly mentális betegséggel küzdő afro-amerikai anyák körében.
- BUEHLER, C. – GERARD, J.M.: Házassági konfliktus, sikertelen gyermeknevelés és rossz bánásmód a gyermekkel, a serdülővel szemben.
- KOHLER, J.K. – GROTEVANT, H.D. – McROY, R.G.: Örökbefogadott tizenévesek előítélete az örökbefogadással szemben: hatása az örökbefogadó család kapcsolataira.
- JONES, J.J. – FOREHAND, R. – BRODY, G. – ARMISTEAD, L.: Az afro-amerikai gyermekek pszichoszociális kezelése az anya-gyermek típusú családokban: „a három rizikó modell” tesztelése.
- HAMER, J. – MARCHIORO, K.: Felügyelő apává lenni: Az alacsony jövedelmű munkásosztályhoz tartozó afro-amerikai apák szülői gyakorlata.
- PASLEY, K. – FUTRIS, T.G. – SKINNER, M.L.: Az elkötelezettség és a pszichológiai központúság hatásai az apaszerepben.
- KLUTE, M.M. – CROUTER, A.C. – SAYER, A.G. – McHALE, S.M.: Foglalkozási öncél, értékek és egalitárius kapcsolatok: a kétkeresős párok tanulmányozása.
- ROSENFELD, M.J.: Az asszimiláció becslése a házassági piacon: mexikói amerikaiak 1970–1990.
- KURDEK, L.A.: A különválás időzítésének előrebecslése és a házassági elégedettség: egy nyolc éves prospektív longitudinális vizsgálat.
- COHAN, C.L. – KLEINBAUM, S.: Az együttélés hatásainak jobb megértése felé: házasság előtti együttélés és kommunikáció a házasságban.
- HAWKINS, M.W. – CARRÈRE, S. – GOTTMAN, J.M.: A házassági érzelmek túljátszása: befolyásolja a párokat?
- KULCZYCKI, A. – LOBO, A.P.: Az arab-amerikaiak belházasságának szokásai, meghatározói és következményei.
- JOHNSON, D.R. – WU, J.: A krízis, a szociális kiválasztódás, szerepmagyarázatok a házasság felbomlása és a pszichológiai stressz közötti kapcsolat magyarázatára: egy négyfordulós panelvizsgálat eredményei alapján.
- KRAAYKAMP, G.: Trendek és ellentrendek a szexuális engedékenységekben: a viselkedésváltozás három évtizede Hollandiában: 1965–1995.

- GLICK, J.E. – VAN HOOK, J.*: Szülők és a felnőtt gyermekek együttlakása: magyarázza-e a bevándorlás a faji és etnikai variációkat?
WILMOTH, J. – KOSO, G.: Számít a házasságtörténet? Családi állapot és a gazdagság a korábban nyugdíjba ment felnőttek körében.

2002. No. 2.

- TEACHMAN, J. – CROWDER, K.*: A családi kutatások többszintű modellje: néhány koncepcionális és módszertani kérdés.
BUTLER, A.C.: Jólét, házasság előtti gyermekszülés és a normatív közhangulat: 1968–1994.
HOFFMANN, J.P.: A családi struktúra és a tizenévesek kábítószer használata közösségi kontextusban.
SIMONS, R.L. – LIN, K-H. – GORDON, C. – BRODY, G.H. – MURRY, V. – CONGER, R.D.:
 Közösségek közötti különbségek a nevelési gyakorlat és a gyermek életvezetési problémái között.
GANONG, L.H. – COLEMAN, M.: Családi rugalmasság többszörös kontextusban.
PATTERSON, J.M.: A családi rugalmasság és a családi stressz elméletek egyesítése.
CONGER, R.G. – CONGER, K.J.: Rugalmasság a közép-nyugati családokban: kiválasztott megállapítások egy prospektív, longitudinális vizsgálat első dekádja után.
OSWALD, R.F.: Rugalmasság a leszbikusok és homoszexuálisok családi hálózataiban: szándékosság és újrafogalmazás.
SECCOMBE, K.: „Eltalálni a célt” vagy „megváltoztatni a célt”: szegénység, rugalmasság és családi politika.
CANARY, J.D. – STAFFORD, L. – SEMIC, B.A.: A fennmaradási stratégiák és a kapcsolati jellemzők közötti összefüggéseket vizsgáló panelfelvétel.
GAUGHAN, M.: A helyettesítés hipotézise: a házasság előtti kapcsolat és a humán tőke hatásai a házasság időzítésére.
WU, Z. – HART, R.: A házasság előtti és a házasság közötti átmenet hatása az egészségre.
CRAWFORD, D.W. – HOUNTS, R.M. – HUSTON, T.L. – GEORGE, L.J.: Összehasonlíthatóság, szabadidő, és megelégedettség a családi kapcsolatokban.
FOWERS, B.J. – VEINGRAD, M.R. – DOMINICIS, C.: A pozitív illúziók elviselhetetlen könnyűsége: eljegyzett személyek magyarázatai a már nem reálisan pozitív kapcsolat érzéséről.
MORRIS, A.S. – SILK, J.S. – STEINBERG, L. – SESSA, F.M. – AVENEVOLI, S. – ESSEX, M.J.: Alkati sérülékenység és negatív nevelés, mint összefüggő prediktorai a gyermeknevelésnek.
SUN, Y. – LI, Y.: A gyermeki jólét a szülők válásának folyamatában: egy idősoros vizsgálat.
VIDEON, T.M.: A szülő-gyermek kapcsolat hatásai és a szülők válásának hatása a tizenéves gyermek jólétére.
JAYAKODY, R. – KALIL, A.: „Szociális apaság” az alacsony jövedelmű, iskoláskor alatti gyermekű afro-amerikai családokban.
BOST, K.K. – COX, M.J. – BURCHINAL, M.R. – PAYNE, C.: Strukturális és kedvező változások a házaspár családi és baráti körében a szülővé válás folyamatában.
VARTANIAN, T.P. – McNAMARA, J.: Idősebb nők a szegénységben: a középkor faktorának hatása.

POPULATION

a Francia Nemzeti Népeségtudományi Intézet folyóirata

2001. No. 6.

- ATTIAS-DONFUT, C. – WOLFF, F.C.*: A társadalmi mobilitás szubjektív dimenziói.
BECK, F. – PERETTI-WATEL, P.: Az adatgyűjtési módszer hatása a tizenévesek illegális kábítószer-fogyasztásának adataira.
BARUFFOL, É. – VERGER, P. – ROTILY, M.: A telefon használata a mentális egészségre vonatkozó adatgyűjtésben: a hívás-sorszám, a válaszmeztárgadás és a kérdező hatásainak elemzése.
MESSIAH, A. – ESCAFFRE, N. – SANNINO, N. – ROTILY, M. – GALINIER-PUJOL, A.: Szexualitás az AIDS korában egy veszélyeztetett népességben: a börtönlakók körében folytatott vizsgálat eredményei.
LELIÉVRE, É. – VIVIER, G.: Adatgyűjtés a minőségi és mennyiségi kutatások kereszteződésében.

2002. No. 1.

- FESTY, P. – KORTCHAGINA, I.*: Egy házasság, két válás? A férfiak és nők válaszaik közötti koherencia és inkoherencia a házassági felvétel alapján Oroszországban.
DÉTANG-DESSENDRE, C. – PIQUET, V. – SCMITT, B.: A város-vidék közötti vándorlás mikro-ökonómiai meghatározói, ezek változása az életciklus során.
PICHÉ, V. – RENAUD, J. – GINGRAS, L.: A bevándorlók gazdasági beilleszkedése Montreal munkaerőpiacán: egy longitudinális megközelítés.
DE GANS, H.A.: Matematikai törvényszerűség vagy elméleti feltételezés? Vita az 1920-as évek demográfiai előrejelzései módszertanáról.
SARDON, J.-P.: A fejlett országok demográfiai fejlődése a közelmúltban.
MESLÉ, F. – VALLIN, J.: Halandóság Európában: a kelet és nyugat közötti eltérés.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata

2001. No. 4.

- CLARKE, A.L. – LOW, B.S.*: A fejlődési hipotézis ellenőrzése demográfiai adatokkal.
CORNELIUS, W.A.: Halál a határnál: az USA bevándorlási ellenőrzési politikája hatékonysága és a nem szándékos következményei.
JEJEBHOY, S.J. – SATHAR, Z.A.: A nők autonómiája Indiában és Pakisztánban: a vallás és a regionalizmus hatásai.
GUILMOTO, C.Z. – RAJAN, S.I.: Területi különbségek a termékenységi átmenetben India területei között.
LAVELY, W.: Első benyomások Kína 2000. évi népszámlálásával kapcsolatban.
FEENEY, G.: A HIV/AIDS hatása a felnőttkori halandóságra Zimbabweben.

2002. No. 1.

- RUTTAN, V.W.*: Fenntartható-e a gazdasági növekedés: Egy post-malthusiánus perspektíva.
BONGAARTS, J. – FEENEY, G.: Meddig élhetünk?

- SHORT, S.E. – CHEN, F. – ENTWISLE, B. – FENGYING, Z.:* Anyai munkavállalás és gyermekgondozás Kínában: egy több-módszerű elemzés.
WHITE, K.M.: A hosszú élettartam a magas jövedelmű országokban, 1955–1996.
PAMPEL, F.C.: Dohányzás és a halandósági különbségek szűkülése.
VALLIN, J.: A demográfiai átmenet vége? Megnyugvás vagy nyugtalanság?
GOLDSTEIN, J.A. – STECKLOV, G.: Az egyszerű hosszú távú népesség-előrejelzések.

POPULATION STUDIES

A Londoni Közgazdasági Főiskola Népeségvizsgáló Bizottságának folyóirata
2002. No. 1.

- SPOERER, M. – FLEISCHHACKER, J.:* A náci németek kényszermunkásainak kompenzációja: demográfiai megállapítások és politikai hatások.
MARI BHAT, P.N.: Általános növekedési egyensúly módszer: újrafogalmazás a vándorlásra nyitott népesség esetében.
BROWN, J.C. – GUINNANE, T.W.: Termékenységi átmenet egy vidéki, katolikus népességben: Bajorország 1880–1910.
GUILLOT, M.: A népesség nemi arányának dinamikája Indiában, 1971–1996.
HIONIDOU, V.: Miért halnak meg az emberek az éhínségekben? Bizonyítékok három sziget népességéből.
BOLLEN, K.A. – GLANVILLE, J.L. – STECKLOV, G.: A gazdasági státuszt helyettesítő mutatók a termékenység tanulmányozásában a fejlődő országokban: számít a becslési módszer?
DONALDSON, P.J.: A fogamzásgátlást alkalmazók céljainak feloldódása és India népese-
 déspolitikájának fejlődése.

ZEITSCHRIFT FÜR BEVÖLKERUNGSWISSENSCHAFT

a Német Szövetségi Népeségtudományi Intézet folyóirata
2001. No. 2.

- SCHULZ, R.:* A demográfiai helyzet 2000-ben. A világ népessége, struktúrák, fejlődés és ezek meghatározói.
LÜSCHER, K.: A család szociológiai megközelítésben.
RESCH, S.: Az „elveszett életévek” koncepciója – Elméleti fejlemények és gyakorlati alkalmazások a nyugat- és kelet-németországi halandóság összehasonlításában.
HAUG, S.: Maradni vagy visszatérni? Becslések, magyarázatok és prognózis a Németországba korábban bevándoroltak hazatérésére.